

**XVI. YÜZYIL BAZI LEYLÂ VE
MECNÛN MESNEVİLERİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

(Yüksek Lisans Tezi)

İsmail GÜLCÜ

Kütahya - 2010

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**XVI. YÜZYIL BAZI LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER

Hazırlayan:
İsmail GÜLCÜ

Kütahya – 2010

Kabul ve Onay

İsmail GÜLCÜ'nün hazırladığı “XVI. Yüzyıl Bazı Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri Üzerine Bir İnceleme” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2010

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER (Danışman)		
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ		
Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “XVI. Yüzyıl Bazı Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2010

İsmail GÜLCÜ

Özgeçmiş

01.07.1971 tarihinde İzmir'in Kiraz ilçesinde dünyaya gelen İsmail GÜLCÜ, ilk öğrenimini İzmir'in Kiraz ilçesinin Yağlar köyünde yapmıştır. Orta öğrenimini İzmir'in Ödemiş ilçesinde tamamlamıştır.

1993 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'nden mezun olmuştur.

Evli ve iki çocuk babasıdır. 1993 yılından beri Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

ÖZET

XVI. YÜZYIL BAZI LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

GÜLCÜ, İsmail

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER

Ekim, 2010, 239 sayfa

“XVI. Yüzyıl Bazı Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri Üzerine Bir İnceleme” adlı bu çalışmamızda, tahkiye unsurlarından yararlanarak dört mesneviyi inceledik. İncelediğimiz Leylâ ve Mecnûn mesnevilerini 16. yüzyıl şairlerinin dört tanesinin eserleriyle sınırlandırdık. Bu sınırlandırmayı yaparken de farklı coğrafyanın şairlerini seçtik. Bu şairler: Tebrizli Hakîrî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi’dir.

Bu çalışmamızda mesnevi, Arap, Fars ve Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn mesnevileri hakkında bilgi verilmiştir. İncelenen Leylâ ve Mecnûn mesnevilerinin özeti çıkarılmıştır.

Mesneviler, hikâyelerdeki metin halkaları, şahıs kadrosu, mekân, kahramanların ruhi halleri, kahramanlar arasındaki münasebetler, kahramanların diğer varlıklarla münasebeti gibi konularda mukayese edilmiş ve incelenmiştir.

Sonuç bölümünde, mesneviler arasındaki farklılıklar ve mukayesenin sonuçları ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuna isimler sözlüğü eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hikâye, Leylâ ve Mecnûn, Mesnevi, Psikoloji, Tahkiye Unsurları.

ABSTRACT**A REVIEW ON THE XVITH CENTURY SOME LEYLA AND MAJNUN
MESNEVIS****GÜLCÜ, Ismail****MS Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Supervisor: Asst. Prof. Dr. Kadir GÜLER****October, 2010, 239 pages**

"A Review On The XVith Century Some Leyla and Majnun Mesnevis" by this study, we investigated four mesnevis taking advantage of Narrative elements. We limited our review of Layla and Majnun mesnevis with four works of of poets of th sixteenth century. While this limit, we selected poets of different geographies. These poets are Tebrizli Hakiri, Fuzûlî, Lârendeli Hamdi and Celâlzâde Sâlih Celebi.

In this study, we gave information on information about Leyla and Majnun mesnevis in Arab, Persian and Turkish literature. The summary of Leyla and Majnun mesnevis was issued.

Mesnevis were compared and analyzed in terms of stories, text in circles, party staff, space, spiritual state of the heroes, heroes among relations, issues such as relations with other assets of the heroes.

In conclusion section, the differences between mesnevis and results were presented. Glossary of names were added to the end of the study.

Keywords: Leyla and Majnun, Mesnevi, Narrative Elements, Psychology, Story.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ

1.1. MESNEVİ	7
1.2. LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ	9
1.2.1. Arap Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri	9
1.2.2. Fars Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri	9
1.2.3. Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri	10
1.3. İNCELENEN LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ	12
1.3.1. Tebrizli Hakîrî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti.....	12
1.3.2. Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti.....	18
1.3.3. Lârendeli Hamdi'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti.....	24
1.3.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti	35

İKİNCİ BÖLÜM

LEYLÂ VE MECNÛN HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. OLAY ÖRGÜSÜ VE METİN HALKALARI	42
2.2. HİKÂYELERİN METİN HALKALARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI.....	44
2.2.1. Kays'ın Babası	44
2.2.2. Kays'ın Doğumu ve Çocukluğu	44
2.2.3. Kays'ın Sünnet Ettirilmesi.....	45
2.2.4. Kays ile Leylâ'nın Okula Başlamaları ve Âşık Olmaları	45

2.2.5. Leylâ'nın Babası	46
2.2.6. Kays ile Leylâ'nın Aşklarının Duyulması	46
2.2.7. Babasının Kays'a Nasihat Etmesi ve Başka Biriyle Evlenmesini İstemesi.....	46
2.2.8. Mecnûn Lakabını Alışı	47
2.2.9. Leylâ'nın Mecnûn'a İstenmesi	48
2.2.10. Mecnûn'un Kâbe'ye Götürülmesi	48
2.2.11. İbni Selâm'ın Leylâ'yı İstemesi ve Leylâ'yla Evlenmesi.....	49
2.2.12. Zeyd ile Zeyneb'in Hikâyesi.....	50
2.2.13. Mecnûn'un Nevfel'le Tanışması ve Nevfel'le Leylâ'nın Kabilesinin Savaşması	51
2.2.14. Mecnûn'un Leylâ'nın Evlendiğinden Haberdar Olması.....	53
2.2.15. Mecnûn'un Kolundan Kan Gelmesi	54
2.2.16. Mecnûn'un Babasının Öldüğünü Öğrenmesi	54
2.2.17. İbni Selâm'ın Ölümü	56
2.2.18. Leylâ'nın Ölümü.....	56
2.2.19. Mecnûn'un Leylâ'nın Ölümünü Öğrenmesi.....	58
2.2.20. Mecnûn'un Ölümü.....	59
2.2.21. Mecnûn'un Ölümünden Sonra Yaşananlar.....	61
2.3. MEKÂN	63
2.4. HİKÂYELERDE ADI GEÇEN MEKÂNLAR	66
2.4.1. Acem.....	66
2.4.2. Aden.....	66
2.4.3. Arabistan.....	66
2.4.4. Âri	67
2.4.5. Arş.....	67
2.4.6. Kûrsi.....	68
2.4.7. Arz ve Sema.....	68
2.4.8. Bahr.....	68
2.4.9. Bağ.....	69
2.4.10. Bağ-ı İrem	70
2.4.11. Bağ-ı Bostan	70
2.4.12. Bağdat	70

2.4.13. Bağdat-Kûfe.....	71
2.4.14. Basra	71
2.4.15. Batha	71
2.4.16. Bedahşân.....	72
2.4.17. Bezm	72
2.4.18. Mülk.....	73
2.4.19. Ceng Meydanı.....	73
2.4.20. Cennet	74
2.4.21. Çemen	74
2.4.22.Çöl.....	75
2.4.23. Kışt.....	77
2.4.24. Ceyhun Nehri.....	77
2.4.25. Dağ.....	77
2.4.26. Fırat ve Nil Nehri.....	78
2.4.27. Gülistan-Gülzar.....	78
2.4.28. Havuz	78
2.4.29. Hind	80
2.4.30. İbni Selâm'ın Evi.....	80
2.4.31. İstanbul.....	80
2.4.32. Mısır-Şam-Irak.....	80
2.4.33. Hucend	81
2.4.34. Horasan	81
2.4.35. Kâbe	81
2.4.36. Kaf Dağı.....	82
2.4.37. Kays'ın Evi	83
2.4.38. Alacug.....	84
2.4.39. Kale.....	84
2.4.40. Ken'an İli	84
2.4.41. Kevser	84
2.4.42. Leylâ'nın Evi	85
2.4.43. Leylâ'nın Köyü	88
2.4.44. Leylâ'nın Obası.....	88

2.4.45. Leylâ'nın Kabri.....	89
2.4.46. Mevâ	90
2.4.47. Mağara	90
2.4.48. Merv.....	91
2.4.49. Mezarlık	91
2.4.50. Necd	91
2.4.51. Nevfel'in Vatangâhı.....	94
2.4.52. Nişangâh	94
2.4.53. Okul	94
2.4.54. Rûm.....	95
2.4.55. Bend-dân	95
2.5. ŞAHİS KADROSU.....	97
2.6. HİKÂYELERİN ŞAHİS KADROSU BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	99
.....	99
2.6.1. Mecnûn	99
2.6.1.1. Tebrizli Hakîrî'de Mecnûn	99
2.6.1.2. Fuzûlî'de Mecnûn.....	100
2.6.1.3. Lârendeli Hamdi'de Mecnûn.....	104
2.6.1.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Mecnûn	106
2.6.2. Leylâ	106
2.6.2.1. Tebrizli Hakîrî'de Leylâ	107
2.6.2.2. Fuzûlî'de Leylâ.....	108
2.6.2.3. Lârendeli Hamdi'de Leylâ.....	111
2.6.2.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ	114
2.6.3. İbni Selâm	115
2.6.3.1. Tebrizli Hakîrî'de İbni Selâm:.....	115
2.6.3.2. Fuzûlî'de İbni Selâm	116
2.6.3.3. Lârendeli Hamdi'de İbni Selâm	117
2.6.3.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de İbni Selâm	119
2.6.4. Nevfel.....	120
2.6.4.1. Tebrizli Hakîrî'de Nevfel	120
2.6.4.2. Fuzûlî'de Nevfel	121

2.6.4.3. Lârendeli Hamdi' de Nevfel	123
2.6.4.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi' de Nevfel.....	127
2.6.5. Zeyd	128
2.6.5.1. Tebrizli Hakîrî' de Zeyd:.....	128
2.6.5.2. Fuzûlî' de Zeyd	130
2.6.5.3. Lârendeli Hamdi' de Zeyd.....	135
2.6.5.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi' de Zeyd	138
2.6.6. Mecnûn'un Babası	139
2.6.6.1. Tebrizli Hakîrî' de Mecnûn'un Babası.....	140
2.6.6.2. Fuzûlî' de Mecnûn'un Babası	140
2.6.6.3. Lârendeli Hamdi' de Mecnûn'un Babası	141
2.6.6.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi' de Mecnûn'un Babası	143
2.6.7. Leylâ'nın Annesi.....	145
2.6.7.1. Tebrizli Hakîrî' de Leylâ'nın Annesi	145
2.6.7.2. Fuzûlî' de Leylâ'nın Annesi	146
2.6.7.3. Lârendeli Hamdi' de Leylâ'nın Annesi.....	148
2.6.7.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi' de Leylâ'nın Annesi.....	149
2.6.8. Mecnûn'un Annesi.....	151
2.6.8.1. Tebrizli Hakîrî' de Mecnûn'un Annesi:	151
2.6.8.2. Fuzûlî' de Mecnûn'un Annesi	151
2.6.8.3. Lârendeli Hamdi' de Mecnûn'un Annesi	153
2.6.8.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi' de Mecnûn'un Annesi.....	154
2.6.9. Leylâ'nın Babası	155
2.6.9.1. Tebrizli Hakîrî' de Leylâ'nın Babası.....	155
2.6.9.2. Fuzûlî' de Leylâ'nın Babası	156
2.6.9.3. Lârendeli Hamdi' de Leylâ'nın Babası	156
2.6.9.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi' de Leylâ'nın Babası	157
2.6.10. Dekoratif Unsur Durumundaki Kahramanlar	158

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MESNEVİLERDEKİ PSİKOLOJİK UNSURLAR

3.1. EDEBİYAT VE PSİKOLOJİ	161
3.2. KAHRAMANLARIN RUHİ HÂLLERİ	165
3.2.1. Mecnûn'un Ruhi Hâlleri	165
3.2.1.1. Mutsuz Ve Huzursuz Oluşu	165
3.2.1.2. Toplum Tarafından Kabulülenilmeyişi	166
3.2.1.3. Kays İken Mecnûn Oluşu	167
3.2.1.4. Güzelliğe Meyilli Oluşu	169
3.2.1.5. Aşkının İlahi Oluşu	170
3.2.1.6. Mecnûn'un Bazı Nitelikleri	173
3.2.1.6.1. Talihsiz Oluşu	173
3.2.1.6.2. Bahaneci Oluşu	173
3.2.1.6.3. Karabahtlı Oluşu	173
3.2.1.6.4. Kederli oluşu	174
3.2.1.6.5. Kararsız ve Zavallı Bir Âşık Oluşu	174
3.2.1.6.6. Şair Oluşu	174
3.2.1.6.7. Cefakeş Oluşu	175
3.2.1.6.8. Rezil Rüsva Oluşu	175
3.2.2. Leylâ'nın Ruhi Hâlleri	175
3.2.2.1. Güzelliğinin Farkında Oluşu	175
3.2.2.2. Akıllı Oluşu	176
3.2.2.3. Hileci ve Bahaneci Oluşu	177
3.2.2.4. Aşkını Gizli Yaşamayı	179
3.2.2.5. İstemediği Bir Evliliğe Zorlanması	181
3.2.2.6. Aşkının Mecâzi Oluşu	182
3.2.2.7. Mecnûn'un Gözünde Vefalı Oluşu	184
3.2.2.8. Mecnûn'un Gözünde Kıymetli Oluşu	185
3.2.2.9. Leylâ'nın Mecnûn'laşması	186
3.3. KAHRAMANLAR ARASINDAKİ MÜNASEBETLER	188
3.3.1. Mecnûn'un Leylâ ile Münasebeti	188

3.3.1.1. Leylâ ile Mecnûn'un Karşılaştıkları Bölümler.....	189
3.3.1.1.1. İlk Görüşmeleri	189
3.3.1.1.2. Bir Kış Günü Leylâ ile Mecnûn'un Görüşmesi	189
3.3.1.1.3. Mecnûn'un Dilenci Kılığında Leylâ ile Görüşmesi.....	190
3.3.1.1.4. Rakip'in Mecnûn'u Öldürmeyi Çalışmasından Önce Görüşmesi.....	190
3.3.1.1.5. Leylâ ile Mecnûn'un Son Görüşmeleri	191
3.3.2. Mecnûn'un Leylâ'nın Babası ile Münasebeti.....	192
3.3.3. Mecnûn'un Nevfel ile Münasebeti	193
3.3.4. Mecnûn'un Babası ile Münasebeti	196
3.3.5. Mecnûn'un İbni Selâm ile Münasebeti.....	197
3.3.6. Leylâ'nın, Annesi ile Münasebeti.....	197
3.4. KAHRAMANLARIN DİĞER VARLIKLARLA MÜNASEBETİ	198
3.4.1. Mecnûn'un Münasebet Kurduğu Canlılar	198
3.4.1.1. Ahuları Avcının Elinden Kurtarması	198
3.4.1.2. Güvercini Avcının Elinden Kurtarması.....	198
3.4.1.3. Bir Kargayla Dertleşmesi	199
3.4.1.4. Serviyi Bağbanın Elinden Kurtarması.....	199
3.4.1.5. Mecnûn'un Dağ ile Dertleşmesi.....	199
3.4.1.6. Mecnûn'un Zincir ile Dertleşmesi.....	199
3.4.2. Leylâ'nın Münasebet Kurduğu Varlıklar.....	200
3.4.2.1. Leylâ'nın Mum ile Dertleşmesi.....	200
3.4.2.2. Leylâ'nın Pervane ile Dertleşmesi.....	200
3.4.2.3. Leylâ'nın Ay ile Dertleşmesi	201
3.4.2.4. Leylâ'nın Saba Rüzgârı ile Dertleşmesi.....	201
3.4.2.5. Leylâ'nın Bulut ile Dertleşmesi	201
3.4.2.6. Leylâ'nın Deve ile Dertleşmesi	202
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	203
KAYNAKÇA	218
DİZİN	221

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
bkz.	Bakınız
CSC	Celâlzâde Sâlih Çelebi
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör/Yayına Hazırlayan
F	Fuzûlî
h.	Hicri
LH	Lârendeli Hamdi
m.	Miladi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
TH	Tebrizli Hakîrî
t.y.	Basım Tarihi Yok
vb.	Ve Benzerleri
v.d.	Çok Yazarlı Eserlerde İlk Yazardan Sonra
y.y.	Basım Yeri Yok

TEZ METNİ

GİRİŞ

Mesneviler hikâye etme özelliklerinden dolayı anlatmaya bağlı edebi metinlerdendir. Mesneviler daha çok vaka ve şahıs kadrosu etrafında biçimlenirler. Mesnevilerin modern hikâye ve romana benzer yönleri bulunmaktadır. Mesneviler vakanın aktarılması ve karakterin ele alınış biçimleri bakımından incelendiğinde günümüz roman ve hikâyeleriyle çakıştığı noktaların varlığı gözden kaçmaz.

Bu çalışmamızda XVI. yüzyılda yazılan Leylâ ve Mecnûn mesnevileri üzerine bir inceleme yapmaya çalıştık. Aynı konu, aynı asırda farklı coğrafyalarda farklı şairler tarafından ele alındığında benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Bu benzerlikler ve farklılıklar bu konu üzerinde çalışmamıza neden olmuştur. Amacımız aynı konunun farklı şairler tarafından, farklı coğrafyalarda nasıl ele alındığını göstermektir.

Bu çalışmadaki mesneviler incelenirken “mesnevilerin özeti, şahıs kadrosu bakımından karşılaştırılması” bölümlerinde, yazılış tarihlerine dikkat edilerek sıralanmıştır. Bu sıra Tebrizli Hakîrî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi şeklindedir.

İncelediğimiz ilk metin Tebrizli Hakîrî’ye aittir.¹ Tebrizli Hakîrî’nin “Leylâ vü Mecnûn” mesnevisinin tamamı 2150 beyittir.

İki miñ yüz elli beyit oldu hemân

İki âşık hâlini etdim beyân

(TH, 167b/03)

“Eserini h.932/m.1526’da tamamlayan Hakîrî’nin, Leylâ vü Mecnûn adlı eserinde kendisinden önce bu konuda yazmış üç şairin Nizâmî, Emir Dehlevî ve Hâtifi’nin eserlerini incelediği ve özellikle de Hâtifi’den etkilendiği anlaşılmaktadır” (Koçak, 2006: 17).

¹ Tebrizli Hakîrî’nin eserini incelerken 30 sayfasını (1138 beyit) Arzu Solak’ın “Leylâ vü Mecnûn Hikâyesi (Metin-İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım)”; 20 sayfasını (1012 beyit) Ahmet Koçak’ın “Leylâ vü Mecnûn-Tebrizli Hakîrî” adlı yüksek lisans çalışmasından yararlandık. Alıntıladığımız beyitler bu çalışmalardan aktarılmıştır. Eseri “TH” diye kısalttık. Beyit sonlarında verilen numaralar, bu çalışmalardaki beyit numaralarını göstermektedir.

“Şair, Leylâ ve Mecnûn eserinde kendisinden önce bu konuda yazmış Nizâmî, Hüsrev Dehlevî ve Hâtifi'nin eserlerini inceleyip onlardan ve özellikle de Hâtifi'den yararlanmakla birlikte özgün olmaya gayret etmiştir” (Solak, 2003: 18).

“Dönemine göre sade bir dil kullandığı kabul edilen Hakîrî'nin bu eseri, kendi döneminin Türkçesine önemli bir kaynak oluşturmuştur. Eser, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış ilk Leylâ vü Mecnûn olması ve 16. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin kendine özgü ses, yapı özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir” (Koçak, 2006).

İkinci metin Fuzûlî'ye aittir.² Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn denince akla Fuzûlî gelir. Fuzûlî birçok şair tarafından ele alınan bu konuyu öyle ustaca işlemiştir ki âdeta hikâyeye damgasını vurmuştur. “Fuzûlî'nin eserindeki şiir ve sanat değeri, ona en büyük üstünlüğü sağlamıştır” (Levend, 1959: 268). En çok ses getiren, en tanınan hikâye onunkidir. Fuzûlî'nin aşka meyilli karakteri, aşkın sembolü olmuş Leylâ ve Mecnûn gibi aşkı anlatan bir konuyla birleşince ortaya bir şaheser çıkmıştır. “Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'u bir noktada belki Nizâmî'nin hatta Ali Şir Nevâî'ninkini de geçer” (Tanpınar, (t.y.): 138).

Aşk, özellikle tasavvufi aşk Fuzûlî'nin ruhunda çok etkili olmuştur. Bu etki eserlerine de yansımıştır. “Hiç şüphe yok ki, ‘Leylâ ve Mecnûn’ konusunda yazılmış mesnevilerin en eşsiz örneği, Fuzûlî'nin eseridir. Türk edebiyatının en büyük şaheserlerinden biri olan Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'u, üslûp ve ifade özelliği, bir çöl menkıbesini tasavvufun duyguları coşturan ve insan ruhunu kanatlandıran açılımları ile yoğurup bambaşka bir güzellikle takdim ederken beşeri özü korumasındaki başarısı ve insanı gerçekten etkileyen samimiyeti ile bütün dünya edebiyatlarının şaheserleri arasında ilk sırada yer almayı hak etmiştir denebilir” (Doğan, 2007: 14).

“Fuzûlî esas olarak Nizâmî'yi almış, Hâtifi'den ve Türk şairleri arasında Hamdu'llah Hamdi ile Celîli'den de faydalanmıştır. Onda Emir Husrev ile Câmî'nin etkisi görülmez” (Levend, 1959: 267).

² Fuzûlî'nin eserini” adlı eserinden yararlandık. Alıntılanmış olduğumuz beyitler bu eserden aktarılmıştır incelerken Muhammet Nur Doğan'ın “Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar. Eseri “F” diye kısalttık. Beyit sonlarında verilen numaralar, bu çalışmadaki beyit numaralarını göstermektedir.

“Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn mesnevisini h.942 tarihinde yazmıştır” (Levend, 1959: 237).

Târihine düşdiler muvâfık

Bir olmağ ile ol iki âşık

(F, 3087)

Bu beyitle ilgili olarak Muhammet Nur Doğan şunları söyler: “Fuzûlî bu beytin ikinci mısraında eserin tamamlanışına ebcetle tarih düşmüştür. İki âşık 942 eder. Buna bir eklenirse 943 olur. Bu rakam şairin Leylâ ve Mecnûn mesnevisini tamamladığı hicri tarihtir. O da miladi olarak 1537 yılına tekabül eder” (Doğan, 2007: 577).

Fuzûlî'nin aşka meyilli karakteri aşkı konu alan bir konuyla birleşince şaheser diyebileceğimiz bir eser ortaya çıkmıştır. “Şiirlerinde elemi, sıkıntı ve acıyı anlatırken çok başarılı olan Fuzûlî için bu romantik aşk hikâyesi çok uygun bir konu olmuş bu yüzden de aynı konuyu işleyen diğer şairlerden daha üstün başarı göstermiştir” (Mengi, 1994: 141)

Üçüncü metin, Lârendeli Hamdi'nin eseridir.³ “Kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Hamdi, eserini 949h./1542m. yılında kaleme almıştır. Leylâ ve Mecnûn mesnevisi Hamdi ile aramızdaki yegâne bağıdır. Mevcut rivayet ve motiflere kendisinden de eklemeler yaparak hikâyeye bir masal havası vermiştir (Kütük, 2002: 8).

İncelediğimiz metin, 5433 beyitten oluşmaktadır. Lârendeli Hamdi eserini II. Selim'e sunmuştur (Kütük, 2002).

“Lârendeli Hamdi, esas olarak Nizâmi'nin eserini takip etmekle birlikte Hâtifi'den çok faydalanmış, kendinden de birçok motifler katmıştır” (Levend, 1959: 284).

Lârendeli Hamdi'nin eseri, aynı konuyu işleyen birçok Türk şairi gibi Fuzûlî'nin gölgesinde kalmış olmasına rağmen, Leylâ ve Mecnûn mesnevilerine ait birçok rivayeti bir arada vermesi, dönemin dil özelliklerini yansıtması bakımından Türk dili ve edebiyatı için zengin bir kaynak olarak değerlendirilebilir (Kütük, 2002).

³ Lârendeli Hamdi'nin eserini incelerken Rıfat Kütük'ün “Lârendeli Hamdi'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi” adlı doktora çalışmasından yararlandık. Alıntılanmış olduğumuz beyitler bu eserden aktarılmıştır. Eseri “LH” diye kısalttık. Beyit sonlarında verilen numaralar, bu çalışmadaki beyit numaralarını göstermektedir.

Dördüncü metin Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisidir.⁴ “Celâlzâde Sâlih Çelebi eserini 962h./1554m. tarihinde kaleme almıştır. Bu tarih, Leylâ ve Mecnûn mesnevilerinin en güzeli olarak kabul edilen Fuzûlî'nin eserini yazdığı tarihten 20 yıl sonradır. Şair eserini geç yaşta kavuştuğu oğlunun erken ölümüne duyduğu üzüntü ile yazmıştır. Eserini meydana getirirken Hâtifi'nin naklini esas kabul etmiştir” (Kütük, 1995: 39).

Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin eseri 2375 beyitten oluşur. “Sâlih eserinin başında da belirttiği gibi Hâtifi'yi örnek olarak almış, ayrıca Husrev'den de faydalanmıştır” (Levend, 1959: 297).

XVI. yüzyılda yazılan Leylâ ve Mecnûn mesnevilerinden aldığımız dört örnek metinden yola çıkarak, hikâyeler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. Bu amaçla ele aldığımız örnekleri, hikâyeyi oluşturan metin halkaları, kahramanların fiziki ve psikolojik portreleri, hikâyenin geçtiği mekânlar açısından incelemeye tabi tuttuk.

Çalışmamızın birinci bölümünde mesnevi, mesnevinin bölümleri ve konularına göre mesnevi çeşitleri hakkında bilgi verdik. Arap, Fars ve Türk edebiyatındaki Leylâ ve Mecnûn hikâyeleri hakkında bilgi verdik. Arap, Fars ve Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn mesnevisi yazan şairleri yüzyıllara göre sıraladık. İncelediğimiz Tebrizli Hakîrî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevilerinin ayrı ayrı özetini verdik. Özetlerin ayrı ayrı verilmesinin amacı okuyucunun mukayese yapmasını kolaylaştırmaktır.

İkinci bölümde ilk olarak Leylâ ve Mecnûn mesnevilerini metin halkaları bakımından karşılaştırdık. Metin halkalarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. Benzerlik ve farklılıkların, şairlerin eğitimine, kültürüne, inancına, yaşadığı coğrafyaya, kendilerinden önce Leylâ ve Mecnûn mesnevisi yazan şairlerden etkilenme durumlarına göre değişiklik gösterdiğini fark ettik.

Bu bölümde ikinci olarak mesnevilerde adı geçen mekânları tespit ettik. Hikâyelerde ortak ve farklı mekânların bulunduğunu gördük.

⁴ Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin eserini incelerken Rıfat Kütük'ün “Celâlzâde Sâlih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn, (Tenkidli Metin-İnceleme) adlı yüksek lisans tezinden yararlandık. Alıntılanmış olduğumuz beyitler bu eserden aktarılmıştır. Eseri “CSC” diye kısalttık. Beyit sonlarında verilen numaralar, bu çalışmadaki beyit numaralarını göstermektedir.

Bu bölümde üçüncü olarak mesnevileri şahıs kadrosu bakımından karşılaştırdık. Hikâyelerdeki pek çok kahramanın ortak olduğunu gördük. Bazı kahramanların da hikâyeden hikâyeye farklılıklar gösterdiğini tespit ettik. Bir hikâyede olup da diğer hikâyede olmayan kahramanların olduğunu farkettilik.

Üçüncü bölümde kahramanların ruhi hallerini tahlil etmeye çalıştık. Kahramanların kendi aralarındaki ve diğer varlıklarla olan münasebetlerini inceledik. Bunu yaparken edebiyat ile psikoloji arasında önemli bir ilişki olduğunu fark ettik.

Çalışmamızın sonuna şahıs ve yer isimleri sözlüğü ekledik. İsimler sözlüğünde şahıs, yer ve hayvan isimlerine yer verdik.

Sonuç olarak incelediğimiz dört mesnevi modern roman sanatı ve unsurları açısından incelemeye tabi tuttuk. Klasik edebiyatımıza farklı bir bakış açısıyla, psikoloji biliminden de yararlanarak yaklaşma zorunluluğu duyduk. XVI. yüzyıl Leylâ ve Mecnûn mesnevilerini yeni bir yaklaşımla değerlendirdik. Mesnevilerdeki kahramanların insana dair duyuş, hissediş, sezgi ve düşüncelerinin tüm yönleriyle anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Kahramanların beşerî his ve hasletlerini ortaya çıkardık. Bunu yaparken kahramanların kendi aralarındaki münasebetlerden ve kahramanların diğer varlıklarla olan münasebetlerinden yararlandık.

Mesnevileri XVI. yüzyıldan seçmemizin nedeni XVI. yüzyılda yazılan Leylâ ve Mecnûn mesnevilerinin sayısının diğer yüzyıllardan daha fazla olması ve bu yüzyılın kültür ve edebiyatta altın bir çağ olmasıydı.

BİRİNCİ BÖLÜM
LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ

1.1. MESNEVİ

Mesnevi kelime anlamı olarak ‐ikişer, ikişerli‐ demektir. Her beytin mısraları kendi aralarında (aa-bb-cc vs.) kafiyeli olan nazım şeklidir. ‐Mesnevi, her beyti başlı başına kafiyeli olan nazımdır. Nazmın bu türüsü en çok hikâye türü olan eserlerde yakışık alır‐ (Naci, ty., 98).

Beyit sayısı bakımından serbesttir, belli bir kurala bağlı değildir. Aruzun kısa kalıplarıyla yazılır. ‐Beyit sayısının çok olması yüzünden, aruzun hangi bahrinden olursa olsun, mesnevide daima kısa kalıplar kullanılmıştır‐ (Ünver, 1986: 430).

Mesnevi köken bakımından İran edebiyatının malıdır. İranlılardan Arap ve Türk edebiyatına geçmiştir. ‐Bugün bilinen mesnevi şekli Fars edebiyatında ortaya çıkmış aradan aynı adla Türk edebiyatına; ‐müzdevice‐, ‐recez‐ veya ‐urcüze‐ adlarıyla da Arap edebiyatına geçmiştir‐ (Pala, 1990: 336).

‐ Anadolu’da mesnevinin gelişim sürecinde Firdevsî, Nizamî, Attâr, Sâdî, Emir Hüsrev, Hâcû-yı Kirmânî, Molla Câmî gibi tanınmış İranlı mesnevi şairleri ile eserlerini Farsça veren Türk şairi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin büyük etkisi olmuştur‐ (Mermer vd., 2006: 105). Türk edebiyatında XI. ve XIX. yüzyıllar arasında sayısız mesnevi yazılmıştır.

Şairler mesnevide, beyitler arasında kafiye bağlantısının olmaması ve beyit sayısının sınırlı olmaması nedeniyle istedikleri konuyu istedikleri kadar uzatabilmişlerdir. İki beyitlik nazım parçalarından kitaplara denk gelecek eserler ortaya çıkmıştır. ‐ Divan şiirinde anlam ve kavramlar bir beyitte tamamlandığı için şair her beyte iki uyak bulmak zorunda olduğundan, mesnevi en kolay nazım biçimi sayılır‐ (Dilçin, 1983: 167).

Klasik bir mesnevi; besmele, tevhit, münacat, naat, miraç, mucizat, medh-i çehar-yar, padişah için övgü, devlet büyüğüne övgü, sebeb-i te’lif, agaz-ı destan ve hatime bölümlerinden oluşur.

Mesneviler konularına göre aşağıdaki gibi tasnif edilmişlerdir:

a-Aşk Konulu Mesneviler: Ana konusu aşk ve macera olan mesnevilerdir. Sanat yönü ön plandadır. Okuyucunun edebi zevkine hitap eder. Kahramanlar

arasındaki aşk mecâzi olabileceği gibi bazen de kahramanların mecâzi aşktan ilahî aşka yükseldikleri mesneviler de vardır. Bu gruba giren belli başlı mesneviler şunlardır: Yusuf u Züleyha, Leylâ vü Mecnûn, Hüsrev ü Şirin, Cemşid ü Hurşid, Vamuk u Azrâ, Gül ü Bülbül, Şah u Geda ve Şah u Derviş, Beng ü Bade.

b-Dini ve Tasavvufi Mesneviler: Dini ve tasavvufi konuları anlatıp öğretme amacı güden mesnevilerdir. Bu mesneviler dini öğütler verir, kutsal yerleri anlatır. Ayet ve hadislerin çeviri ve şerhleri, Hz. Muhammet ve yakınları hakkındaki çeşitli hikâyeler, mevlidler, miraciyeler, ilmihaller, Muhâmmediye ve benzerleri bu tür mesnevilerdir. Garîb-nâme, Mantıku't-Tayr, Hüsn ü Aşk bu türe örnek verilebilir.

c-Ahlaki ve Öğretici Mesneviler: Ahlaki ve öğüt verme yönü ağır basan mesnevilerdir. İnsanlara öğüt vermek amacıyla yazılmışlardır. İnsanın fiziki yapısıyla ahlaki yönü arasında ilişki kurar. Temsil yoluyla öğüt veren eserlerdir. Lutfiyye, Hayriyye bu gruba girer.

d-Savaş ve Kahramanlık Konulu Mesneviler: Konusunu tarihten ve menkıbelerden alan mesnevilerdir. Belli bir dönemin tarihi olaylarını, seferlerini, savaşlarını ve fetihlerini anlatır. Okuyucunun kahramanlık yönüne hitap eder. Hz. Muhammet'in, Hz. Ali'nin savaşlarını anlatır. İskendernâmeler, battalnâmeler, şah-nâmeler bu tür mesnevilerdir. Gazavât-nâmeler ve Mihaloglu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi bu türün örneğidir.

e-Bir Şehri ve Güzelleri Anlatan Mesneviler: Şairlerin gördükleri, yaşadıkları yerleri, olayları anlatan; insanları, meslekleri, düğünleri tasvir eden mesnevilerdir. Şehr-engizler, sur-nâmeler, tarif-nâmeler bu tür mesnevilerdir. Bursa Şehr-ezgîzi bu türden bir mesnevidir.

f-Mizahi Mesneviler: Toplumda yaşayan insanların eksik yönlerini, toplumun aksayan yönlerini hiciv yoluyla anlatan mesnevilerdir. Eğlendirerek düşündürmeyi amaçlar. Şeyhî'nin Harnâme'si bu türün en önemli örneğidir (Ünver, 1986).

1.2. LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ

1.2.1. Arap Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri

Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin ilk kaynağı Arap edebiyatıdır. Mecnûn adlı bir şaire atfedilen şiirlere sonraları bazı nesir parçaları eklenerek bir hikâye şekline sokulmuştur. Hikâyede Arap yarımadasında yaşayan Leylâ ile Kays'ın aşk maceraları anlatılır. Hikâyenin meydana gelişi, olayların sıralanışı farklı farklı nakledilir. “Arap kaynaklarında, Kays'ın kişiliği hakkında türlü söylentiler vardır. Bazılarınca Kays yaşamış bir şair değildir. Ona atfedilen şiirler Emevî ailesinden bir gencindir... Bazılarına göre ise Kays yaşamış ve h.70/m.689 yahut h.80/m.699 da ölmüş bir şairdir” (Levend, 1959: 1).

“Leylâ ve Mecnûn hikâyesi, Arap edebiyatında X. yüzyıldan beri yaygın bulunmaktadır. Mecnûn'a atfedilen şiirler aralarına katılan mensur parçalarla birbirine bağlanarak bir hikâye haline sokulmuş ve türlü adlar altında toplanmıştır. Bunlardan en yaygın olanı, hangi tarihte tertib edildiği bilinmemekle birlikte, birçok eserlere kaynak teşkil eden Ebû Bekrini'l-Vâlibî'nin Divânü Mecnûnı Leylâ'sıdır” (Levend, 1959: 6). Ağâh Sırrı Levend bu eserdeki söylentilerin çoğunun uydurma olduğunu, Mecnûn'un şiirlerinin sonradan bu şekilde açıklamalarıyla birlikte toplandığını söyler.

Arap edebiyatında başkaları tarafından da toplanan Leylâ ve Mecnûn hikâyeleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: “İbnül'-Müberred Cemâlû'd-dîn Yûsufü'bnü Hasani'l-Makdîsîyyi'l-Hanbelî'nin Nüzhetü'l-müsâmir fî ahbâri Mecnûnı Benî Âmir adı altında topladığı divan, Şair İbrahim Sadık Fevzi tarafından toplanıp yayımlanan Dîvânü Mecnûnı Leylâ, Şair Ahmed Şevkî'nın piyes hâline getirip yayımladığı Mecnûnü Leylâ” (Levend, 1959: 6).

Leylâ ve Mecnûn hikâyeleri X. yüzyıldan sonra Arap edebiyatında sıklıkla kullanılan temlerden oluşmuştur.

1.2.2. Fars Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri

Leylâ ve Mecnûn hikâyesi İran edebiyatında da yoğun ilgi görmüştür. “Leylâ ve Mecnûn efsanesi İran'da Deylemilerin egemenliği zamanında X. Yüzyılın sonlarında

Kitâbü'l-Aganî ile yayılmış. Kays ile Leylâ'nın eserinde yer bulan şiirleri halk arasında büyük ilgi uyandırdığı gibi hikâyenin kahramanları da, gerçek aşkın temsilcileri olarak edebiyata geçmiştir. Daha sonra, Gaznelilerle Selçuklular zamanında yazılmış olan şiirlerde de, Leylâ ve Mecnûn'un bu efsaneleşmiş aşkı mazmun halinde yer alır. Arap edebiyatındaki bu basit kıssayı ilk defa planlı bir hikâye şekline koyan Genceli Nizâmî'dir" (Levend, 1959: 11). Genceli Nizâmî bu kıssanın manzum büyük bir hikâye hâline gelmesini sağlamıştır.

Genceli Nizâmî'den sonra pek çok kişi Leylâ ve Mecnûn hikâyesi yazmıştır. Bunlar yüzyıllara göre şöyle sıralanabilir:

XII. yüzyıl: Genceli Nizâmî.

XIII. yüzyıl: Emir Husrev-i Dehlevî.

XV. yüzyıl: Kâtibî, Derviş Eşref, Süheylî, Camî, Mektebî, Hatifî, Misalî-i Kâşanî, Hâce Imâd-ı Lârî.

XVI. yüzyıl: Kutbü'd-din Emir Hac, Hilâl-i Esterâbâdî, Âhî-i Meshedî, Zamirî, Kasım-ı Günâbâdî, Mevcî, Rehaî, Senâi Hüseyin, Nüvidî, Derviş Mehmet Ali Giylânî, Salim-i Türkmanî, Maksud Bey, Itâbî Hüseyin Beyg, Saîdî Zeynü'd-din Habuşanî, Hâce Hidâyetu'llah Râî, Sarfî-i Kişmirî, Hâkim Şifaî.

XVII. yüzyıl: Ruhü'l-Emin-i Isfahanî, Ebü'l-Berekat Münir-i Lâhurî, Hindu, Nâmî-i Safavî, Kâşif-i Şirazî, Tecellî, Seyyid Hasan B. Fethu'llah, Molla Murad B. Mirza Can, Mülhem, Şu'le-i Isfahanî, Fevkî-i Yezdî.

XVIII. yüzyıl: Nâmî Muhâmmmed Sadık Musevî, Mehdî Beyg.

XIX. yüzyıl: Saba-i Kâşanî, Nasibî Mirza Muhâmmmed Han, Seyyid Muhâmmmed Nâsır Han Bahadır.

Esirî, Mecnûn-ı Çep-nüvis (çağları belli değil) (Levend, 1959: 382-383).

1.2.3. Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri

Leylâ ve Mecnûn temi, Arap ve İran edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da büyük ilgi görmüştür. En mükemmel örnekleri bu sahada verilmiştir

diyebiliriz. İlk örneklerine XIV. yüzyılda rastlanır. “Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn hikâyesine ilk defa dokunan Gülşehri’dir. Gülşehri h.713/m.1313’de yazdığı Mantıku’t-Tayr’ında, Allah’a karşı duyulan ve Allah’ın vücudunda “fâni ve müstehlik” (fenâ fi’llah) olmak amacını güden gerçek aşkı belirtmek için Mecnûn’un efsaneleşmiş aşkını örnek olarak alır” (Levend, 1959: 103).

“Gülşehri’den sonra Âşık Paşa aynı konuya dokunur. Şair Garip-nâme’de (VII. bab VI. destan) sonu Allah’a varan gerçek aşkı anlatmak için Mecnûn’un aşkını 30 beyit içinde nakleder” (Levend, 1959: 106).

Gülşehri ve Âşık Paşa’nın bu denemelerinden sonra asıl Leylâ ve Mecnûn hikâyeleri XV. yüzyılda karşımıza çıkar. “Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn kıssasını büyük hikâye konusu olarak ilk defa ele alıp nazmeden şair, Edirneli Şâhidî’dir” (Levend, 1959: 108).

Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn hikâyesini yazan şairler yüzyıllara göre aşağıda sıralanmıştır.

XV. Yüzyıl:

1. Edirneli Şâhidî: (XV. Yüzyıl).
2. Ali Şir Nevaî: (ö. h.907/m.1501).
3. Bihiştî Ahmed Sinan: (XV. Yüzyıl, II. Bayezid devri).
4. Hamdullah Hamdi: (ö. h.909/m.1503) Leylâ vü Mecnûn.
5. Ahmed-i Rızvân: (XV. Yüzyıl, II. Bayezid devri) Leylâ vü Mecnûn.

XVI. Yüzyıl:

6. Sevdâî: (XVI. Yüzyıl, şair eserini h.920/m.1514’te yazmıştır.).
7. Hakirî: (XVI. Yüzyıl, şair eserini h.931/m.1524’te yazmıştır.).
8. Fuzûlî: (ö. h.963/m.1555) Leylâ vü Mecnûn.
9. Lârendeli Hamdi: (XVI. Yüzyıl).
10. Celilî: (ö. h.977/m.1569’ dan sonra).
11. Celâlzâde Sâlih: (ö. h.973/m.1565).

12. Halife: (ö. h.979/m.1572).

13. Atayî: (Azeri Türkçesiyle).

XVII. Yüzyıl:

14. Kafzade Faizi: (ö. h.1031/m.1621 Eser tamamlanmamıştır.).

XVIII. Yüzyıl:

15. Örfî Mehmed Ağa: : (ö. h.1186/m.1772'den sonra).

16. Andelib: (Türkmen şairlerinden, eser manzum ve mensur karışıktır.).

17. Nakam: (ö. h.1323/m.1905 Azeri şairi). (Levend, 1998: 132)

Agâh Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi adlı eserinde bu şairlere ilaveten aşağıdaki şairlerden de bahseder:

XV. Yüzyıl: Hayatî, Necatî, Çakeri Sinan.

XVI. Yüzyıl: Hayalî Abdü'l-Vahab, Arif Fethu'llah, Kadimî, Halilî, Kireçcizade Sinan, Mahvî İdris, Muhyî, Zamirî.

XVII. Yüzyıl: Rif'atî Abdü'l-Hay (Levend, 1959: 383).

1.3. İNCELENEN LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİLERİ

1.3.1. Tebrizli Hakîrî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti

Ez-nesim Arap kabilelerinden birinin zengin, asil ve şöhretli bir beyidir. Bu Arap beyinin çocuğu olmamaktadır. Çocuğu olmadığı için üzgündür. Allah'a yakarması sonucu Allah duasını kabul eder ve nur yüzlü bir oğulları olur. Çocuğun adını Kays koyarlar. Kays daima ağlamaktadır. Bir gün güzel bir kadın kucığına alınca Kays hemen susar. Görenler çocuğun büyüyünce âşık olacağına hükmederler. On yaşına gelince Kays'ı sünnet ettirirler ve okula gönderirler.

Bir başka Arap kabilesinin beyi olan Bül-Hasan mal mülk sahibi muhterem bir kişidir. Leylâ adında huri, peri kadar güzel bir kızı vardır. Bül-Hasan da kızını okula gönderir. Kays ile Leylâ okulda tanışıp birbirlerini severler. Kays aşkıdan gece gündüz ağlayıp inler. Bir şiir yazarak aşkını Leylâ'ya açıklar. Şiiri okuyan Leylâ da Kays'tan

başka bir şey düşünemez olur. Aşkları kısa sürede etrafa duyulur. Aşklarının etraftan duyulup, söylentilerin artması üzerine Leylâ'nın annesi kızını okuldan alır.

Leylâ'yı göremeyen Kays hasretinden gece gündüz ağlar. Ağlayıp inleyip şiirler söyler. Leylâ da ondan beterdir. Ayrılık acısına dayanamayan Kays, bir gün bir post giyerek kör dilenci taklidi yaparak Leylâ'yı görmeye gider. Leylâ'nın kapısı önüne gelince dua edip yere düşer, ayaklarına kapanır. Leylâ koşup Kays'ı kaldırır. Böylece konuşma fırsatı bulurlar. Kılık değiştirmenin işe yaradığını gören Kays bunu tekrarlar. Sonunda hile ortaya çıkar, iş duyulur. Kays'ın gerçek kimliği anlaşılır. Leylâ'nın kabilesi ona düşman olur. Kays'ı öldürmek isterler. Onu Leylâ'nın sokağından sürüp çıkarırlar. Kays şehri terk eder. Çöllerde yaşamaya başlar. Perişan hâle düşer. Kays artık Mecnûn olarak anılmaya başlamıştır.

Leylâ da hasta ve bitkindir. Arkadaşlarıyla birlikteyken daima Mecnûn'un adını tekrarlatır durur. Mecnûn çöllerde yaşamakta, hayvanlarla dostluk etmektedir. Mecnûn bir şiir yazıp Zeyd ile Leylâ'ya gönderir. Leylâ Mecnûn'un bu şiirine şiirle karşılık verir.

Babası bir gün Mecnûn'u görmek ister, sahraları dolaşırsa da bulamaz. Mecnûn Necd Dağları'nda vahşi hayvanlarla birlikte yaşamaktadır. Nihayet babası oğlunun yerini öğrenir, oğlunu arar bulur. Hâlini görünce çok ağlar. Mecnûn'u alıp eve getirir. Dostlarının tavsiyesiyle onu Kâbe'ye götürür. Orada dua ederek içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulabileceğini düşünür. Oğluna, aşktan kurtulması için Allah'a yalvarmasını söyler. Kâbe'ye giden Mecnûn, orada çektiği ızdırabın ve aşkının artması için dua eder. Mecnûn Kâbe'de eskiden beri oturmakta olan bir 'abid' e rastlar. Ona aşkını artırması için Allah'a dua etmesini rica eder. Abid dua eder. Allah da duasını kabul eder. Mecnûn'un babası bunları duyunca oğlundan ümidini keser, ağlayarak evine döner.

Mecnûn'un babası kabilenin ileri gelenleriyle birlikte Leylâ'yı istemeye gider. Leylâ'nın babası Bül-Hasan onları karşılayarak ziyafetler çeker. Mecnûn'un babası Ez-nesim Leylâ'yı oğluna ister. Leylâ'nın annesi: "Oğlun çöllerde dolaşan bir delidir. Kızımı nasıl ateşe atabilirim?" der. Ez-nesim oğlunun deli olmadığını söyler. İspatlamak için Mecnûn'u çağırırlar Mecnûn sessizce bir köşeye oturur. O sırada Leylâ'nın köpeğini görünce onun ayağına kapanır. Köpeğin yüzünü gözünü öper.

Herkes Mecnûn'un hâline güler. Ez-nesim utanarak evine döner. Mecnûn da yeniden sahraya çıkar.

Mecnûn bir gün yine post giyerek Leylâ'yı görmeye gider. İki âşık görüşürler. Leylâ Mecnûn'a gitmemesini, kendisiyle kalmasını söylese de Mecnûn vatanının çöller olduğunu söyleyerek çöle döner. Eskisinden daha beter bir hâle gelir geceleri Leylâ için ağlar.

Bir gün Leylâ kız arkadaşlarıyla gezmeye çıkar Mecnûn da oralarda dolaşmaktadır. Uzaktan Leylâ'yı görür. Derdi daha da tazelenir. Orada sürüsünü otlatmakta olan çobana yaklaşıp bir koyun postu ister. Çoban önce nazlanır. Fakat Mecnûn'un ısrarına dayanamayarak koyunlardan birini keser ve derisini Mecnûn'a verir. Mecnûn deriyi giyip Leylâ'nın yanına gider. Kendini tanıtarak yalvarır. Kızlar Mecnûn'u taşa tutarlar. Mecnûn yere düşer. Leylâ peçesinin altından Mecnûn'un hâlini görerek ağlar. Kızları savuşturup Mecnûn'un yanına gelir. Başını dizinin üstüne alır, gözlerinin yaşını siler. Yüzüne gülsuyu serpererek ayıltır. Mecnûn kendine gelince ağlayıp inler. Halk etraflarına toplanır. Mecnûn'un hâline ağlarlar. Mecnûn gazel söyleyip yakarır. Kızlar yaptıklarına pişman olurlar. Mecnûn veda edip oradan ayrılır. Leylâ da evine döner. Mecnûn: "Adın ne?" diye soranlara "Leylâ" cevabını verir. Sevgilisiyle arasında ikilik kalmamıştır. İki âşık bir olmuştur. Bu arada Mecnûn çölde vahşi hayvanlarla yaşamaya, ağlayıp inlemeye devam etmektedir.

Araplar arasında İbni Selâm adında makam ve şöhret sahibi biri vardı. İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'nın güzelliğini duyar. Ona âşık olur. Bir ressamı, Leylâ'nın resmini yapması için Leylâ'nın şehrine gönderir. Ressam Leylâ'nın resmini yaparak delikanlıya gönderir. İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'nın resmini görünce aklı başından gider. Mecnûn gibi o da gece gündüz ah edip inler. Babası oğlunun bu hâlini görünce sebebini sorar. Oğlu Leylâ'ya âşık olduğunu söyler. Annesi oğluna üzülmemesini, gayret edip Leylâ'yı ona yar edeceklerini söyler. İbni Selâm elçi göndererek Leylâ'yı oğluna istetir. Leylâ'nın babası razı olarak kızını verir. Leylâ haberi duyunca ağlayıp inler. Mecnûn'dan başkasını istemediğini söyler. İstemese de İbni Selâm'ın oğluyla evlenir. Fakat kocasının yüzüne bakmaz.

Zeyd, Leylâ'nın evlendiğini Mecnûn'a haber verir. Leylâ'nın vefasız olduğunu, onda vazgeçmesi gerektiğini söyler. Mecnûn Leylâ'dan vazgeçmesinin mümkün

olmadığını anlatır.

Mecnûn Leylâ'nın evlenmesine çok üzülür. Ah u vah eder. Leylâ'ya yazdığı şiiri Zeyd ile gönderir. Leylâ Mecnûn'un şiirini alır ona bir cevap yazar. Yazdığı cevapta ayrılık acısından duyduğu ızdırabı anlatır. Şiiri Zeyd'le Mecnûn'a gönderir. Leylâ'nın vefasızlık yapmadığını anlayan Mecnûn çok sevinir. Mecnûn tekrar bir şiir yazarak Leylâ'ya gönderir.

İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'dan iltifat görmediği için şikâyetçidir. Leylâ da sürekli ağlamaktadır. Leylâ'nın annesi gelir, kızına böyle davranmamasını, Mecnûn'dan vazgeçmesini, nasihatlerini dinlemesini söyler. Leylâ aşka esir olduğunu bu durumun elinde olmadığını aşk yüzünden olduğunu annesine anlatır. Annesi ısrar eder. Mecnûn'dan vazgeçmesini söyler. Leylâ hâlini tekrar anlatır. Mecnûn'dan başkasını istemediğini söyler. Canından vazgeçebileceğini ama Mecnûn'dan vazgeçmeyeceğini söyler. Leylâ'nın sözden anlamadığını gören annesi çaresiz evine döner. Leylâ'nın kocası bu duruma çok üzülür. Ah u feryad eder. Çaresiz Leylâ'yı boşar. Leylâ babasının evine döner.

Leylâ bir şiir yazıp olanları anlatır. Şiiri Zeyd ile Mecnûn'a gönderir. Mecnûn da şiirle cevap yazar.

Bir gün Leylâ, kendi eliyle yemek yapıp halka dağıtır. Kalabalığı ve hareketliliği gören Mecnûn hayrı kimin yaptığını sorar. Hayrı Leylâ'nın yaptığını, bizzat eliyle dağıttığını öğrenir. Eline bir kap alarak yemek dağıtan Leylâ'nın önüne gelir. Leylâ, Mecnûn'u tanır. Uzattığı kâseyi kepçeyle vurarak kırar. Mecnûn bu duruma sevinir. Bu bahane ile uzun uzun Leylâ'yı seyreder. Etrafındakiler buna bir anlam veremez. Mecnûn'a, Leylâ'nın vefasız olduğunu söylerler. “Herkeseye yemek verirken sana vermedi; üstelik kabını kırdı. Gel onu terk et.” derler. Mecnûn bir an bile olsa Leylâ'yı gördüğü için mutlu olduğunu, bunun da kendisine yeteceğini, kimsenin kabını kırmazken kendisinininkini kırdığını, bu hareketin bile Leylâ'nın ona olan ilgisini gösterdiğini söyler. Gerçek sevgilinin bazen naz, bazen de lütfedeceğini dile getirir.

Nofel adında bir padişah vardır. Güçlü, kuvvetli, ejderha gibidir. Bütün dünya ondan korkar. Bir gün avlanmaya çıkar. Çölde çıplak olarak yatan Mecnûn'u görür. Bir “hacib”ini gönderip Mecnûn'u yanına çağırır. Mecnûn'a hâlini hatırını sorar. Mecnûn

başından geçenleri anlatır. Nofel anlatılanlara çok şaşırır. Ona adını sorar. Nofel Mecnûn'un adını duymuştur ama kendini görmemiştir. Nofel Mecnûn'a giyecek ve at verir. Leylâ'yı ona alacağını söyler. Mecnûn buna çok sevinir ve ümitlenir. Nofel, Bül-Hasan'a elçiler gönderir. Leylâ'yı babasından Mecnûn'a ister. Leylâ'nın babası Bül-Hasan Mecnûn'un deli olduğunu ileri sürerek kızını vermez. Nofel bunu duyunca çok kızar. Hemen askerlerini toplayarak Leylâ'nın kabilesine saldırır. Akşama kadar iki ordu savaşır. Sonunda Bül-Hasan'ın ordusu yenilir. Leylâ'yı alıp getirirler.

Nofel Leylâ'nın yüzünü görünce hemen gönlünü kaptırır. Mecnûn'a verdiği sözden vazgeçer. Sofracısını çağırır. Ondan zehirli bir yemek pişirmesini ister. Böylece Mecnûn'u öldürüp Leylâ'ya kavuşmayı planlar. Sofracı yemeği hazırlar, Nofel'in yanına bırakıp çıkar. Leylâ'yı düşünen Nofel unutarak zehirli yemeği kendisi yer ve ölür. Nofel ölünce ailesi Leylâ'yı baba evine götürür. Mecnûn yeniden sahraya döner.

Yine bir gün Mecnûn çölde gezinirken bir avcıya rastlar. Avcı iki tane ahı yakalamıştır. Mecnûn ahuların gözlerini Leylâ'nın gözlerine benzetir. Onların hâline üzülür. Avcıya onları bırakması için yalvarır. Avcı çoluğunun çocuğunun evde aç olduğunu, ahuları bırakamayacağını söyler. Mecnûn çok kıymetli yüzüğünü avcıya vererek onları kendisine satmasını söyler. Avcı kabul eder. Mecnûn ahuların gözlerinden öpüp onları azad eder. Fakat ahular Mecnûn'un yanından ayrılmaz. Mecnûn acıktığında onların sütünü içer, canı sıkıldığında onlarla oynar.

Mecnûn bir gün çöldeki kayalıklara giderken onu gören biri, sürekli kayalıklara gitmesinin nedenini sorar. Mecnûn orada Leylâ'nın olduğunu, onu görmeye gittiğini söyler. Hâlbuki Leylâ'nın bulunduğu yer oraya altı aylık mesfededir.

Mecnûn'un babası daha fazla dayanamayarak ölür. Babasının ölümünü Mecnûn'a Zeyd haber verir. Mecnûn haberi duyunca çok üzülür. Babasının türbesine giderek dualar eder, ondan af diler. Babasının mezarı üzerine kapanıp yüzünü toprağına sürer. Kabilesi Mecnûn'a nasihat eder. Ondan ölen babasının yerine geçmesini, çölden geri dönmesini isterler. Mecnûn ise onları dinlemez. Olanların Allah'ın takdiri olduğunu, elinden bir şey gelmeyeceğini söyleyerek sahraya döner. Orada vahşi hayvanlarla yaşamaya devam eder.

Mecnûn, her zaman Leylâ'nın hayalini gördüğü havuz başındaki çınarın dibine gelir. Secde edip dua eder. Allah'a yalvarır. Allah'tan sevgilisine kavuşturmasını diler. O esnada Leylâ'nın ulağı sevgilisinin geldiğini söyler. İki sevgili söyleşip hasret giderirler. Bir süre dertleştikten sonra ayrılırlar.

İki sevgili ayrıldıktan sonra Zeyd, Mecnûn'un yanına gelerek halini sorar. Mecnûn, Leylâ'dan yana dertlenir. Halini Leylâ'ya anlatmasını rica eder. Ondan sözünün hep Leylâ üstüne olduğunu söylemesini ister. Zeyd Leylâ'nın yanına giderek gördüklerini, duyduklarını ona anlatır. Mecnûn'un çok hasta olduğunu, hep ağladığını, Leylâ'nın hasretinden başka bir şey bilmediğini, iyice düşkünleştiğini söyler. Leylâ bunları işitince çok üzülür ve ağlar.

Bir bahar günü Leylâ, gezmeye çıkar. Yolda Mecnûn'la karşılaşır. İki sevgili konuşurlar. Leylâ, Mecnûn'a, kendisini hep seveceğine dair verdiği sözü tutup tutmadığını sorar. Mecnûn sözüne sadık olduğunu söyler. Mecnûn, hep Leylâ'nın hayaliyle birlikte olduğunu, hiç ayrılmadığını söyler. Mecnûn ayrılıktan şikâyet eder. Yılda bir kere onu görmeye razı olduğunu söyler.

Baharla birlikte Leylâ yaylaya göçer. Kış geçer. Mecnûn öylece bekler. Leylâ'ya Mecnûn'un durumunun iyi olmadığını, gidip onun hatırını sormasını söylerler. Leylâ, bu duruma çok üzülür. Hemen atlanıp Mecnûn'un yanına gider. Mecnûn, Leylâ'nın geldiğini uzaktan görünce nara atar, coşar. Sevgilisinin ayağına kapanır. Leylâ ayrılalı iki ay olduğunu söyler. Mecnûn'a ne kadar süredir beklediğini sorar. Mecnûn: "İki gün oldu, çabuk geldin. Beni terk etmedin." diyerek memnuniyetini dile getirir. İki sevgili dertleşirler. Söyleşip hasret giderirler. Leylâ, Mecnûn'a: "Gel, muradımı benden al. Bu sevdan geçsin." der. Mecnûn bu teklifi kabul etmez. Leylâ'yı nefsi için sevmediğini, Hakk için sevdiğini söyler. Ahrette kavuşuruz, der. Leylâ: "Ben sözümü söyledim. Karar senindir." der. Sonra bir süre ağlaşırlar. Mecnûn tekrar sahraya döner.

Bir süre sonra Leylâ ölür. Leylâ'nın öldüğünü Leylâ'ya haber verirler. Mecnûn ağlayıp, inler. Leylâ'nın kabri üzerine gelerek günlerce ağlar. Canını alıp, kendisini Leylâ'ya kavuşturması için Allah'a yalvarır. O anda Leylâ, Mecnûn'a görünerek bir gül atar. Bunun üzerine Mecnûn ağlamaya başlar. Leylâ: "Başkaları sana taş atarken gülüyordun. Ben gül attım. Niçin ağlıyorsun?" diye sorar. Mecnûn: "Derdimi

bilmeyenler bana taş atıyordu. Fakat sen derdimi biliyorsun. Halden bilmeyenin attığı taş beni ağlatmaz. Sense halimi bile bile gül atıyorsun. Bu beni yaralar.” diye cevap verir.

Mecnûn bir gece rüyasında Leylâ’yı görür. Leylâ, Mecnûn’a bir deste gül vererek, onu öper. Mecnûn uyanınca elinde bir deste gül görür. Hayretten çılgık atar. Mecnûn o bir deste gülü saklar. Ölünceye kadar yanından ayırmaz. Ölene kadar onunla avunur.

Leylâ ile Mecnûn, bir topraktan yaratılmıştır. Onlar ölünce ikilik aradan kalkar. Yine bir olurlar.

1.3.2. Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti

Arap kabilelerinden birinin varlıklı, asil bir beyi vardır. Arap beyi, oğlu olmadığı için üzgündür. Allah’a yalvarır, adaklar adar, her çareye başvurur. Sonunda duası kabul olur ve bir oğlu olur. Adını Kays koyarlar. Kays daima ağlamaktadır. Sadece güzel bir kızın kucağında susar. Bunu görenler Kays’ın güzelliğe meyilli olacağını anlarlar. Kays’ı On yaşına gelince sünnet ettirirler, okula verirler. Okulda kızlar da vardır. Sınıfta bir saf kız, bir saf oğlan şeklinde otururlar. Kızlar arasında Leylâ isminde bir kız vardır. Leylâ başka bir Arap beyinin kızıdır. Onunla tanışır. Zamanla Kays Leylâ’ya; Leylâ da Kays’a tutulur. İki âşık hislerini birbirlerine gizli işaretlerle anlatmaya çalışırlar. Her zaman birlikte vakit geçirmek isterler. Mecnûn Leylâ’yla konuşmak için sürekli sebepler arar. Okul dışındaki zamanlarda bile konuşmak için bahaneler bulurlar. Aralarındaki bu serüven duyulur. Bunu haber alan Leylâ’nın annesi öfkelenerek kızına çıkışır. Ona nasihatlerde bulunur. Leylâ her şeyi inkâr eder. Aşk, Kays’ı bilmezlikten gelerek annesini kandırır. Okuldan ayrılmak zorunda kalır. Eve kapatılır. Ağlamakla vakit geçirir.

Kays okula gelip Leylâ’yı göremeyince perişan olur. Ağlar, felekten şikayet eder. Bir gün arkadaşlarına uyararak, Leylâ’yı görmek umuduyla gezmeye çıkar. Leylâ da arkadaşlarıyla gezmeye çıkmıştır. Kays Leylâ’yı görünce kendinden geçer. Leylâ da Kays’ı görünce kendini kaybederek geçerek bayılır. Arkadaşları yüzüne gül suyu serpererek, ayıldıktan sonra Leylâ’yı evine götürürler. Kays ayılıp da Leylâ’yı yanında

göremeyince deliye döner. Gömleğini yırtar, ağlar, bağırır. Sonra sahranın yolunu tutar, çöllere düşer. Adı “Mecnûn” a çıkar.

Arkadaşları durumunu babasına bildirirler. İhtiyar oğlunu bulmak üzere yollara düşer. Oğlunu çölde bir köşede, perişan bir hâlde bulur, oğlunun hâline çok üzülür. Ona nasihatler eder. Mecnûn babasını tanımaz. İhtiyar kendini tanıtır. Mecnûn “Didi, nedür ata yohsa ana / Leylî gerek özgedür fesâne” diye cevap verir. Baba oğlunu bu sevdadan vazgeçirmeye çalışır. Fakat başarılı olamaz. Oğlunun sözden anlayacak hâli olmadığını gören babası, onu kandırarak götürebilmek için Leylâ’nın evlerinde misafir olduğunu söyler. Mecnûn eve dönmeye razı olur. Mecnûn eve döndüğünde anne ve baba birlikte Mecnûn’a nasihat ederler. Kabilelerinden istediği bir kızla evlenmesini teklif ederler. Mecnûn iradesinin elinde olmadığını söyleyerek teklifi reddeder.

Mecnûn’un babası başka çare olmadığını anlayınca kabilenin ileri gelenlerini toplayarak Leylâ’yı istemeye gider. Leylâ’nın babası misafirleri iyi karşılar. Fakat: “Oğluna deli diyorlar. Deliye benim kızım nasıl layık olur?” diyerek teklifi reddeder. Kays iyileşirse kızını vereceğini vadeder. Babası çaresiz bir şekilde eve dönerek olup biteni Mecnûn’a anlatır.

Mecnûn’u bu dertten kurtarmak için ailesi hekimlere başvurur. Dualar eder, adaklar adar. Fakat bir çare bulamazlar. Son çare olarak babasına Mecnûn’u Kâbe’ye götürmesi ve bu dertten kurtulması için orada dua etmesini tavsiye edilir. Zavallı baba oğlunu Kâbe’ye götürür. Mecnûn bu yerden hoşlanır. Mecnûn aşktan kurtulmayı isteyeceği yerde, aşkının artması ve daimi olması için dua eder. Çektiği acıların azalması için değil, dertlerinin artması için niyazda bulunur. Babası oğlunun kurtuluş ümidi kalmadığını anlar. Ve kadere razı olarak üzgün bir şekilde evine döner.

Mecnûn ise çölün yolunu tutar. Yanık sesle şiirler okur, ağlar. Çölde giderken karşısına bir dağ çıkar. Dağa bakarak yanık sesle şiirler okur. Dağ ile dertleşir. Dağ ile konuştuktan sonra Leylâ’nın diyarına doğru yönelir. Yolda bir avcının tuzağına düşmüş bir ahı görür. Elbiselerini vererek ahuyu kurtarır. Ahunun gözleri Leylâ’nın gözlerine benzemektedir. Yüzünü ahunun yüzüne gözüne sürerek ağlar. Çölde onunla dolaşır. Onlara başka ahularda katılır.

Mecnûn başka bir gün tuzağa düşmüş bir güvercini kolundaki inciye vererek kurtarır. Gözyaşlarını dökerek derdini güvercine anlatır. Güvercin Mecnûn'a o kadar alışır ki, geceleri başına yuva yapar, gündüzleri de ona bekçilik yapar. Vahşi hayvanlar Mecnûn'un etrafında toplanır.

Leylâ ise aşkın verdiği ızdırapla kavrulmaktadır. Hiç kimseyle görüşmez. Zaman zaman mumla konuşur. Derdini pervaneye döker. Sabah rüzgârıyla dertleşir. Onunla sevgilisine selâm gönderir.

Annesi kızını bu durumdan kurtarmak için çeşitli çareler düşünür. Bir bahar günü Leylâ'yı hava almak için kız arkadaşlarıyla kır gezintisine gönderir. Leylâ hiçbir şeye heves etmez. Bir bahane ile kızlardan uzaklaşarak yalnız kalır. Ağlar, bulutla dertleşir. O esnada bir ses işitir. Biri Mecnûn'un şiirini okumaktadır. Leylâ, Mecnûn'un kendinden daha dertli olduğunu anlar. Bu gezintilerden birinde Leylâ ile Mecnûn karşılaşır. İkisi de karşılaşmanın sarsıntısıyla bayılır. Arkadaşları Leylâ'yı evine götürür. Ayılan Mecnûn Leylâ'yı yanında göremeyince çılgına döner.

Başka bir kır gezintisinde Arap diyarından İbni Selâm adında zengin, soylu bir adam ava çıktığı bir gün Leylâ'yı görür. Görür görmez âşık olur. Akıllı bir adamını hediyelerle birlikte gönderip kızı babasından ister. Ana ve baba razı olurlar. Adaleti, asaleti ve cesaretiyle tanınan, zamanın itibarlı kişilerinden olan Nevfel, Mecnûn'un şiirlerini duyar ve beğenir. Nevfel de aşk yolundan geçmiş, aşkın acısını çekmiş, zamanın cefalarının yaşamış bir kimsedir. Acıklı hikâyesini öğrenince arkadaşlarıyla sahraya gider. Çölde Mecnûn'u vahşi hayvanlarla bir köşede görünce acır, ona yardım etmek ister. Nevfel, Mecnûn'a vahşi hayvanların hâlini anlamayacağını, muradını insanlardan talep etmesi gerektiğini söyler. Derdine ortak olup onu sevgilisine kavuşturmayı vadeder. Mecnûn birçok azimli kişinin derdine derman aradığını ama başarısız olduğunu söyleyerek bahtsızlığından söz açar. Nevfel sahip olduğu güçle onu bu sıkıntılardan kurtarabileceğini ifade eder. Nevfel onu teselli eder. Mecnûn umutlanarak gözyaşlarını siler. Avarelikten vazgeçer. Kendine çekidüzen verir. Saçını tırnağını keser. Yeni elbiseler giyer. Başına süslü bir sarık sarar.

Nevfel, verdiği sözü tutarak Leylâ'nın kabilesine mektup yazar. Leylâ'yı Mecnûn'a isteyerek onları tehdit eder. İsteğinin güzellikle yerine getirilmemesi durumunda kılıçların çekileceğini söyler. Leylâ'nın kabilesi aynı şiddette cevap yazarak

isteği reddeder. Kendilerinin delilerle işlerinin olmadığı karşılığını verir. Nevfel çok sinirlenir ve askerlerini toplayarak Leylâ'nın kabilesine savaş açar. Mecnûn bir kenarda oturup savaşı seyreder. Mecnûn Leylâ'nın kabilesinin galip gelmesi için Allah'a dua eder. Kendi tarafından biri ölünce şükreder. Leylâ tarafından biri ölünce üzümlüp ağlar. Bunu gören Nevfel'in askerlerinden biri: "Biz senin yolunda canımızı veriyoruz. Sen düşmana dua ediyorsun, bu nasıl iş?" diye sorar. Savaş akşama kadar sürer. Nevfel bütün savaşlarda galip geldiği hâlde bu savaşı kazanamadığına hayret eder. Gece olunca savaşa ara verirler. Yanındakilere savaşı kazanamama nedenini sorar. Arkadaşları Mecnûn'un duasını Nevfel'e anlatırlar. Bunu duyan Nevfel giriştiği işten pişman olur. "Eğer galip gelirim bir daha Leylâ'nın adını anmayacağım." der. Sabah olunca savaş tekrar başlar ve Nevfel galip gelir. Leylâ'nın babası Nevfel'e yalvarır. Kızının nişanlı olduğunu, eğer töreyi bozacaksa Leylâ'yı kendisine almasını söyler. Giriştiği işten pişman olan Nevfel: "Ben bir hasta için şifa dilemişim; fakat onun hastalığının ilacı yoktur. Malınız ve aileniz sizin olsun, artık benden size bir fenalık gelmez, korkmayın." der ve kendi yurduna doğru yola çıkar. Mecnûn sözünde durmadığı için Nevfel'e sitemler eder. Nevfel Mecnûn'a Leylâ'dan daha iyisini almayı teklif eder. Fakat Mecnûn söylenenlere itibar etmez, çöllere geri döner.

Mecnûn çöllerde vahşi hayvanlarla dolaşırken, zincire vurulmuş bir esiri sürükleyerek götüren ihtiyara rastlar. Esirin durumunu sorar. İhtiyar da bunu para toplamak için tertip edilmiş bir oyun olduğunu söyler. Mecnûn: "Zincir deliye gerek, toplanan para senin olsun." diyerek kendini zincire vurdurur. İhtiyarla kapı kapı dolaşmaya başlar. Leylâ'nın evinin önüne gelince bir ah çekip yere düşer. Bunu duyan Leylâ çadırından fırlayıp Mecnûn'a koşar. Birbirlerine gazeller okurlar. Mecnûn sevgilisine sitemler eder. İki âşık bir süre dertleşirler. Sonra Mecnûn zincirlerini parçalayarak çöle döner.

Mecnûn kör bir dilenci kılığında, kapı kapı dolaşıp dilencilik yaparak Leylâ'nın evinin önüne gelir. Evin önünde bağırır. Leylâ sesi duyunca kapının eşikindeki dilencinin Mecnûn olduğunu anlar. Evden dışarı çıkar. Mecnûn sevgilisini görünce sitemler eder, sonra yine çölün yolunu tutar. İbni Selâm, Leylâ'ya kavuşmak ümidiyle kabile büyükleriyle birlikte nikâh için gerekli şartları yerine getirir, hediyeler gönderir. Nikâh için hazırlıklar yapılır. Leylâ bunu öğrenince ağlar. Meşşatanın yüzüne

sürdüklerini gözyaşıyla siler. Etrafındakiler Leylâ'nın bu hareketlerini anne ve babasından ayrılmasına yorarlar. Leylâ istemeyerek de olsa İbni Selâm'la evlenmek zorunda kalır. Leylâ, düğün gecesini duvağını açmak isteyen kocasına, kendisine bir cinin musallat olduğunu, eğer bir âdemoğlu ile evlenirse, cinin hem seni hem de âdemoğlunu öldürürüm dediği yalanını söyler. Leylâ: “Ben şimdi ona bağlıyım. Bunu herkes bilir. Elbette sen de işitmişindir. O peri şimdi eli kılıcında karşımda duruyor. Gel bir süre sabret. Elbette sonunda hem sen, hem ben murada ereriz.” der. İbni Selâm bu yalana inanır. Bu derde ilaç bulmak için başvurmadığı çare kalmaz.

Bu arada Mecnûn, vaktiyle Zeyneb'e âşık olmuş, aşk acısı çekmiş, sözünün eri, fazilet ve olgunluk timsali Zeyd adında biriyle dost olur. Zeyd, Leylâ'nın İbni Selâm'la evlendiğini Mecnûn'a haber verir. Bunun üzerine Mecnûn, Leylâ'ya sitem dolu bir mektup yazar. Mektubu Zeyd'le gönderir. Zeyd, mektubu verebilmek için, kendini İbni Selâm'a, Leylâ'nın derdine dermen olabilecek hoca olarak tanıtır. Böylece Leylâ ile görüşme fırsatı bulur. Leylâ mektubu okuyunca çok üzülür. Zorla evlendirildiğini, İbni Selâm'ın kendisine uzaktan bakmakla yetindiğini, aşkında sadık olduğunu belirten bir mektup yazarak Zeyd'le gönderir. Böylece Zeyd, iki âşık arasında haber taşımaya, mektupları getirip götürmeye başlar.

Mecnûn'un babası Leylâ'nın kabilesinin, oğlunu öldürecekleri haberini alır. Oğlunu arayıp bulmak için çöllere düşer. Gece olunca uzakta bir ışık görür. Işığın çer çöp yanmasından kaynaklandığını düşünerek oraya doğru ilerler. Işığın bir ateş alevi olmadığını, Mecnûn'un ağzından çıkan “ah” sesiyle oluşan bir ışık olduğunu görür. Mecnûn babasını tanımaz. İhtiyar kendini tanıttikten sonra ölümünün yaklaştığını, Mecnûn'un varisi olarak işlerin başına geçmesi gerektiğini, Leylâ'nın da vefasız olduğunu söyler. Ona nasihatler eder, eve dönmesi için yalvarır. Mecnûn kendisine hiçbir şeyin deva vermeyeceğini söyler. Mecnûn aşkını anlatırken vücudu titrer, kolunun yeninden kan boşanır. Mecnûn endişeye gerek olmadığını, sevgiliyle arasında ikilik kalmadığını, Leylâ'nın kolundan kan alındığında, kendi kolundan da kan aktığını söyler. Babası bunu görünce insafa gelir, bunun olgunluk eseri olduğunu anlayarak nasihatten ve sitemden vazgeçer, umudunu tamamen kaybeder. Ağlaya ağlaya evine döner. Kısa bir süre sonra Mecnûn'un adını anarak, ölür. Mecnûn babasının ölümünü bir avcıdan öğrenir ve çok üzülür. Mezarına gelip ağlar. Mezarının üstüne kapanır,

yanıp yakılır. Sonra çöle döner.

Mecnûn bir gün çölde bir taş üstünde iki suret görür. Biri Mecnûn öteki Leylâ'dır. Mecnûn Leylâ'nın nakşını kazıyarak kendininkini bırakır. Bir adam bunun nedenini sorar. Mecnûn birlik yolunda ikiliğin yakışmayacağı karşılığını verir. Adam Leylâ'nın suretini sildiği için Mecnûn'u ayıplar. Mecnûn aşğın maşuğa perde olduğunu, maşuğa gizliliğin, aşğa ise şöhretin yakışacağı cevabını verir. Derdini yıldızlara anlatır. Hiçbiri derdine derman olmayınca Allah'a yalvarır. Artık beşerî aşktan ilahî aşka yönelim başlar.

Bir sabah Mecnûn, arkadaşı Zeyd'in sevinçle yanına geldiğini görür. Sevincin sebebini sorar. Zeyd Leylâ'yı gördüğünü söyler. Onun, hâlini anlatarak dert yandığını, serbest olmadığı için mektup yazamadığını, fakat kendisinden mektup beklediğini anlatır. Mecnûn bunları duyunca çok sevinir. Leylâ'ya güveni artar. Leylâ'ya bir mektup göndererek buluşmayı teklif eder. Buna engel olduğu için İbni Selâm'a beddualar eder. Mecnûn'un ahı tutar. Bir süre sonra İbni Selâm, sararıp solarak hastalanır. Leylâ'ya kavuşmadan ölür. Bu ölüm Leylâ'nın rahatça ağlayıp inlemesi için fırsat olur. Gizli gizli ağlayıp inleyen Leylâ kocasının ölümü üzerine Arap âdetince iki yıl mateme girerek rahatça yas tutar. Annesinin evine dönen Leylâ, İbni Selâm'ı bahane ederek sürekli ağlar.

Mecnûn'a, İbni Selâm'ın ölümünü Zeyd haber verir. Mecnûn, ah çekip ağlamaya başlar. Zeyd şaşırarak sebebini sorar. Mecnûn, İbni Selâm'ın canan yolunda can verdiğini, bunun için de takdire değer olduğunu söyler.

Bir yolculuk esnasında Leylâ, kervandan uzaklara düşer. Çölde kervana ulaşmaya çalışırken bitkin bir adam görür. Yol sormak için yaklaşır. Adama kim olduğunu sorar. Adam kendini: "Ben Mecnûn'um." diyerek tanıtır. Leylâ adamın Mecnûn olduğuna inanmak istemez. Mecnûn olduğunu ispatlamasını ister. Mecnûn geçmişi yâd eden, maceralarını anlatan şiirler okur. Leylâ adamın Mecnûn olduğunu anlayınca gözyaşlarına boğulur. Mecnûn ona kim olduğunu sorar. Leylâ kendini tanıtır. Mecnûn Leylâ'nın vuslat talebini reddeder. Mecnûn'un makamı Allah'a yakın olan "mamure"dir. Leylâ Mecnûn'daki ruh yüceliğinin farkına varır. Mecnûn Leylâ'ya, Leylâ Mecnûn'a şiirler okur. Leylâ'nın şiiri bitmeden deveye binmiş bir adam görünür. Bu, Leylâ'nın kaybolduğunu anlayan ve onu aramaya çıkan biridir. Leylâ adama

birlikte kafilere geri döner.

Mecnûn'dan dan uzaklaşan Leylâ bütün dünyayla ilişkisini keser. Bir sonbahar günü gamını dağıtmak için dışarı çıkar. Yaprakları dökülmüş, çiçekleri solmuş bir bahçeye derdini anlatır. Umudunu iyice kaybeder. Mademki dost yanında yeri yoktur, onun için bu hayatın da değeri kalmamıştır. Allah'a yalvarıp ölümünü ister. Temiz olduğu için duası kabul olur. Yataklara düşer. Anasını çağırır: "Mecnûn'a rastlarsan onun yolunda can verdiğimi söyle. Vefası varsa beklemeden gelsin. Yabancıların olmadığı o âlemde nasibimize erelim." diyerek vasiyet ettikten sonra ölür.

Mecnûn, Leylâ'nın öldüğünü Zeyd'den öğrenince kendinden geçer ve bayılır. Mecnûn için de bu dünyada kalmanın bir anlamı yoktur. Leylâ'nın mezarı başına gelir. Mezarın üzerine kapanır. Allah'a canını alması için dua eder. Allah'ın takdiri ile orada can verir. Zeyd bu hâli görünce ağlayarak yakasını yırtar. O kadar feryat eder ki herkes oraya toplanır. Mecnûn'un Leylâ'nın kabri üzerinde can verdiğini görürler. Mecnûn'u Leylâ'yla aynı mezara gözyaşları içinde gömerler. Kabrin üzerine "nişan" koyarlar. Böylece gamlı gam ortağına kavuşur. Gökyüzünde ruh ruha sırdaş; yeryüzünde ten tenle arkadaş olur.

Zeyd bu mezarın başından ayrılmaz. Bir gece rüyasında iki güzel görür. Bu iki güzelin her birine melek yüzlü bin kişi hizmet etmektedir. Zeyd bunların kim olduğunu sorar. Şu cevabı verirler: "Burası cennettir. Bu kalabalık huri ve gılmandır. Bu iki güzel Leylâ ve Mecnûn'dur." Zeyd uyanınca rüyayı halka anlatır. Halk yıllar boyu Leylâ ve Mecnûn'un kabrini ziyaret eder. Orayı âdeta bir türbeye çevirir.

1.3.3. Lârendeli Hamdi'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti

Araplar'ın Âmirîler kabilesinden zengin, cömert, asil ve cömert bir şahı vardır. Adını ve neslini devam ettirecek bir oğlu olmadığı için üzülmemektedir. Kendine bir oğul vermesi için sürekli Allah'a dua edip yalvarmaktadır. Allah'a adaklar adamakta, kurbanlar kesmektedir. Şahın yolu bir gün bir harabeye düşer. Orada tuhaf görünümlü bir abdala rastlar. Abdal şahı görünce kalbinden geçeni anlar. Ona bir ayva sunar. Ayvayı yemesini, bunun sayesinde bir erkek çocuğu olacağını, bu çocuğun aşk yüzünden kendini kaybedeceğini, aşkın onu serseri edeceğini, aşk sarhoşu olarak şöhret

bulacağını, çevreyi idrak edeceği yaşa gelince çocuğa kendinden bahsetmesini söyler. Şah ayvayı yer. Allah'a dua eder. Aylar sonra bir oğlu dünyaya gelir. Adını Kays koyarlar. Çocuğun güzelliği dillere destandır. Çocuğu bir "dâye"ye verirler. Şah oğlu olduğu için çok sevinir. Ziyafetler verir. Fakir fukarayı doyurur.

Kays, bir yaşına gelir; fakat sürekli ağlamaktadır. Bir gün peri kadar güzel bir dilber onu gezmeye götürür. Sürekli ağlayan Kays bu dilberin kucağında ağlamayı keser. Kucağından bırakınca tekrar ağlamaya başlar. Bu hâli gören akıl sahipleri Kays'ın büyüyünce aşk yüzünden başına felaket geleceğini, rüsva olacağını, adının bir destana yazılacağını anlarlar.

Kays, üç yaşına geldiğinde gösterişli bir törenle sünnet ettirirler. Sünnete Kûfe'den Bağdat'a kadar geniş bir coğrafyadan misafirler davet edilir. Dört yaşına gelince Kays okula başlar. İki üç yılda bütün ilimleri öğrenir. Bunları başkalarına öğretecek seviyeye gelir.

Kays, on yaşına geldiğinde babasının gurur duyduğu bir evlat hâline gelmiştir. Bir akşam Şah'ın aklına harabede karşılaştığı Abdal ve anlattıkları gelir. Şah, Kays'a olanların tamamını anlatır. Kays, anlatılanları dinleyince tuhaflaşır. Babasının anlattıklarının etkisiyle uykuya dalar. Rüyasında kendini havuzlu bir gül bahçesinde görür. Bahçedeki köşkten çıkan iki Peri köşkün tavanına usta bir nakkaş tarafından işlenmiş bir güzelin resmini gösterirler. Resmin sahibini överek adının Leylâ olduğunu söylerler. Kays resmi görür görmez ona hayran olur. Uykusundan ağlayarak uyanır. Rüyasını anne ve babasına anlatır. Anne oğluna nasihatler eder. İlimle uğraşmanın daha hayırlı olacağını, aşkın kendisine iyilik getirmeyeceğini söyler. Ancak annesinin nasihatleri işe yaramaz. Kays'ın güzele tutkunluğu, ağlayıp sızlamaları iyice artar. Kays'ı ağlayıp inlediği ve kendilerinden uzaklaştığı için halk da ondan yüz çevirir.

Arap diyarında Kays'ın babası gibi zenginliği, cömertliği, asaleti ile meşhur bir Şah daha vardır. Şah'ın Leylâ adında bir kızı vardır. Bu kızın aşkıyla pek çok kişi Mecnûn olmuştur. Leylâ bir gece rüyasında güzel bir delikanlının kendine bir deste gül verdiğini görür. Bu delikanlıya âşık olur. Uyanınca rüyayı hatırlayıp ağlar.

Kays, bir gün sarayın önünde bulduğu deveye binerek Leylâ'yı aramaya çıkar. Sora sora Leylâ'nın çadırının bulunduğu yere gelir. Çadırın kapısına çıkan Leylâ'ya

bakınca rüyasında gördüğü dilberin o olduğunu anlar. Aşk ateşiyle yanar. Leylâ da Kays'ı görünce hemen tanır. İki âşık bakışmayla yetinirler. Kays üzgün bir şekilde evine döner.

Kays'ın Leylâ'ya aşkı gittikçe artar. Durum dilden dile dolaşır. Söylentiler babasının kulağına gelir. Babası oğluna nasihatler eder. Leylâ'nın kendilerine asalet bakımından denk olmadığını, kendisini aynı muhabbetle sevmediğini, ondan vazgeçmesini, kendi kabilesinden istediği güzelle evlenebileceğini söyler. Kays aşkın kendi iradesinde olmadığı, nasihatlerin fayda etmeyeceği cevabını verir. Baba nasihatlerin fayda etmeyeceğini anlar ve kadere boyun eğer. Nasihatlerinden vazgeçer.

Leylâ da Kays'ın hasretiyle ağlayıp inlemektedir. Kabilelerinde yaşlı ve çirkin bir Cadı vardır. Bu Cadı ikisi arasındaki münasebeti hissederek Leylâ'nın annesiyle babasına haber verir. Babası bunu duyunca çok öfkelenir. Kızını döver. Onu sarayın içindeki sağlam bir kaleye hapseder. Annesi kızına nasihat eder. Bu söylentilerin kendileri için gurur kırıcı olduğunu anlatır. Fakat Leylâ masum olduğunu, aşk denilen duyguyu tatmadığını söyler.

Bu arada Kays göremediği sevgilisinin aşkıyla yanıp tutuşmaktadır. Sürekli ağlayıp inlemekte sevgilisinin hasretiyle dertlenmektedir. Yalın ayak sokaklarda gezmektedir. Onu bu hâliyle gören çocuklar “deli” diye taşlarlar. Kabilesi ona “Mecnûn” adını takar. Mecnûn tamamen yalnızlığı seçer. Ailesinden ve kabilesinden uzaklaşır. O bölgede bulunan Necd Dağı'ndaki bir mağaraya sığınır. Vahşi hayvanları dost edinir. Onlarla yaşamaya başlar.

Tanıdık biri Mecnûn'un durumunu babasına haber verir. Babası onu mağarada bulur. Mecnûn saçları uzamış, beli bükülmüş, toz toprak içindedir. Aklını başına toplasın diye oğluna hikâyeler anlatır, nasihat eder. “Adam kılığına gir, sana Leylâ'yı alayım.” der. Mecnûn bu ümitle eve döner. Ailesi Mecnûn'un saçlarını kestirir, elbiselerini değiştirir, tırnaklarını keser. Annesi de Leylâ'yı isteyeceklerini söyleyerek Mecnûn'u ümitlendirir.

Leylâ bütün zamanını Mecnûn'un hasretiyle ağlayarak geçirmektedir. Bir kış günü Mecnûn'u görebilmek ümidiyle avlanmayı bahane ederek arkadaşlarıyla sahraya çıkar. Mecnûn'un kabilesine yakın bir yerde konaklarlar. Leylâ ve arkadaşlarını

Mecnûn'un kabilesi ağırlar. Mükellef bir sofraya kurulur. Yenilir, içilir. İçkinin tesiriyle Leylâ'nın arkadaşları kendilerinden geçip uyurlar. Fakat Leylâ uyumaz. Mecnûn'u düşünüp sabaha kadar ağlar.

Öte yandan Mecnûn da Leylâ'yı görme arzusuyla yanmaktadır. Leylâ'nın durumundan hâl diliyle haberdar olur. Leylâ'nın çadırının önüne gelir. Çadırı görür görmez bir ah çeker. Aralarındaki perdeyi kaldırması için çadırın kapısına yalvarır. Leylâ Mecnûn'un sesini tanır ve dışarı çıkar. İki âşık birbirini görünce ağlaşır. Gece yarısına kadar sohbet ederler. Sonra Mecnûn Leylâ'ya veda edip ayrılır.

Kabilesi Mecnûn'un durumuna üzülmemektedir. Babasını Leylâ'yı istemeye ikna ederler. Baba kabilenin büyüklerini yanına alarak Leylâ'yı istemeye gider. Leylâ'nın kabilesi misafirleri hoş karşılar ve güzel bir çadırda ağırlar. Fakat bu karşılama uğursuz bir saate rastlamaktadır. Mecnûn'un babası Leylâ'yı ister. Leylâ'nın babası bu tekliften incinir. Mecnûn'un deli olduğunu, aklı başına geldiği zaman bu teklifi yapmalarını ister. Mecnûn'un babası oğlunun deli olmadığını, aşk sarhoşu olduğunu söyler. Oğlunun deli olmadığını ispatlamak için çağırır. İmtihana tabi tutulmasını ister. Mecnûn meclise çağrılır. O anda oradan Leylâ'nın köpeği geçmektedir. Mecnûn, Leylâ'nın köpeğini kucaklar. Sevgilisinin toprağından iz taşıyor diye ayaklarını yüzüne sürer. Köpekle konuşur. Orada yanan mumun parlaklığını Leylâ'nın yüzüne benzetir. Sevgilinin meclisinden kovulduğunu söyleyerek mumu tekmeleyip söndürür. Mecliste bulunanlar Mecnûn'un bu hâline gülerler. Babası utanarak evine döner. Mecnûn üstünü başını yırtarak Necd Dağı'na gider. Orada vahşi hayvanlarla yaşamaya devam eder.

O dönemde aşk yolunda üstad bir pir vardır. Birçok istek sahibi onun kapısını durak yapmıştır. Mecnûn'un babası da o pir'e giderek oğlunun durumunu anlatır ve çare ister. Pir: "Kızın ayağının bastığı topraktan Kays'ın gözüne sür. Leylâ'nın köpeğinden bir kıl kopararak Kays'ın elbisesine dik." diye öğüt verir. Baba bunları yerine getirir. Mecnûn ağlamaz ama tenini koparır; yakasını yırtmaz ama eteğini parçalar.

Pir'den umduğunu bulamayan baba kabilenin ileri gelenlerinin de görüşlerini alarak oğlunu Kâbe'ye götürmeye karar verir. Çünkü orada yapılan dualar geri çevrilmez. Baba oğlunu alarak Kâbe'ye gider. Beraber Kâbe'yi tavaf ederler. Baba oğlundan aşk derdinden kurtulması için dua etmesini ister. Mecnûn, Kâbe'nin halkasına yaşlı gözlerle yapışır. Allah'a kendini aşk derdinden ayırmaması, aşkın artması için

yalvarır. Baba duayı duyunca oğlundan ümidini keserek evine döner. Olup biteni kabilesine anlatır.

Leylâ'nın güzelliği giderek artmakta, pek çok aşığı kendine ram etmektedir. İbni Selâm Arap eşrafından zengin, cömert, asil bir beydir. Leylâ'nın güzelliğini duymuş ve ona tutulmuştur. Birçok hediye göndererek Leylâ'yı ister. Leylâ'nın babası teklifi kabul eder. Ancak Leylâ'nın yaşının küçük, vücudunun zayıf olduğunu söyleyerek süre ister.

Mecnûn, ağlayıp inlemekte, vücudunu taşlarla döverek dağlarda yaşamaktadır. Bir gün şöhretli bir şah olan Nevfel av için Necd Dağı'na gider. Bir mağaranın önünden geçerken vahşi hayvanların arasında Mecnûn'u görür. Mecnûn, hasta ve yaşlı bir köpeği okşamaktadır. Okuduğu bir gazel Nevfel'in dikkatini çeker. Etrafındakilerden Mecnûn'un macerasını öğrenir. Köpeği okşayan Mecnûn'a bunu sebebini sorar. O da Leylâ'nın köpeği olduğunu, gurbette kendine yoldaşlık ettiğini söyler. Nevfel, bu cevaptan etkilenir ve Mecnûn'a yardım edeceğini söyler. Mecnûn, Nevfel'den kendisini boş yere ümitlendirmemesini ister. Nevfel ne olursa olsun ona yardım edeceğini, onun da bu derbederlikten vazgeçmesi gerektiğini söyler. Mecnûn, Nevfel'e inanır. Onunla saraya gelir. Kendisine verilen yeni elbiseleri giyer.

Mecnûn, Nevfel'in meclisinde Leylâ için yazdığı gazelleri okumaktadır. Nevfel de Mecnûn'un sohbetinden hoşlanmakta, gazelleri hayranlıkla dinlemektedir. Böylece üç ay geçer. Mecnûn Nevfel'e sözünü hatırlatır. Nevfel bir mektup yazarak kızı babasından ister. Leylâ'nın babası sinirlenir ve olumsuz cevap verir. Nevfel bir ordu hazırlayarak yola çıkar. Leylâ'nın kabilesi de hazırlanır. İki ordu arasında kanlı bir savaş başlar. Mecnûn Leylâ'nın kabilesinin galip gelmesi için dua eder. Leylâ'nın kabilesinden bir asker ölse üzüлüp ağlar. Geceyi dinlenerek geçiren ordu ertesi gün yeniden savaşır. Leylâ'nın kabilesine yeni kuvvetler katılır. Nevfel barış istemek zorunda kalır. Herkes yurduna Mecnûn da Necd Dağı'na döner.

Leylâ'nın kabilesi kendilerini rüsva ettiği için Mecnûn'un öldürülmesini isterler. Mecnûn'un başını getirene ödül vadederler. Leylâ bunu duyunca bir mektup yazarak Mecnûn'u haberdar etmek ister. Haberci Mecnûn'u bulamaz. Leylâ Mecnûn'un öldüğünü sanarak matem tutar. Beni Sa'd Obası'ndan bir adam yolda Mecnûn'u görür. Yerini Leylâ'nın kabilesine haber verir. Sevgilisinin yerini öğrenen Leylâ haberciyi

gönderir. Mecnûn ölümden korkmadığını ancak Leylâ istediği için Azrâil'in bile bulamayacağı şekilde saklanacağına söz verir.

Günler geçer. Mecnûn'un tutkusu artar, sabrı tükenir. Nevfel'e gidip sitem eder. Sözüünü tutmadığını, kendini boş yere ümitlendirdiğini söyler. Nevfel sözünde durmak için asker toplar. Medine ile Bağdat arasındaki ovaları dolduracak kadar büyük bir orduyla yola çıkar. Leylâ'nın kabilesi ordunun büyüklüğü karşısında ümitsizliğe düşer. Kanlı bir savaştan sonra Leylâ'nın kabilesi aman diler. Nevfel kızı verilerse onları bağışlayacağını söyler. Leylâ'nın babası: "Kızım emrinizdedir. Onu istersen en hakir kuluna verebilirsin. Ama bir deliye kız verilir mi?" der. Nevfel kızın babasını haklı bulur. Aslında o da Mecnûn'un işlerine akıl sır erdirememiş, sözünden dönemediği için bu işe girmiştir. Mecnûn Nevfel'e sitemler ettikten sonra Necd Dağı'na döner.

Bu bölümde bir söylenti olarak şair şunları anlatır. Nevfel savaşı kazandıktan sonra Leylâ'yı görür ve hayran olur. Leylâ'yla evlenmek ister. Söylentilerden çekindiği için Mecnûn'u zehirleyerek öldürmeyi planlar. Hazırlattığı zehirli kadehlerden yanlışlıkla kendi içer ve ölür.

Mecnûn, Necd'e doğru ilerlerken yolda bir avcı tarafından yakalanmış iki ahu yavrusu görür. Avcıdan yavruları bırakmasını ister. Avcı fakir olduğunu, iki aydır bu ahuları yakalamaya çalıştığını eğer isterse onları satabileceğini söyler. Mecnûn avcıya atını vererek ahuları kurtarır. Ertesi gün yolu üzerinde tuzağa yakalanmış bir ahu daha görür. O ahuyu da silah takımını vererek kurtarır. Ahuyla biraz konuştuktan sonra yoluna devam eder. Mecnûn geceyi yürüyerek geçirir. Ertesi gün su kenarındaki bir servinin dibinde oturur. Servinin dallarındaki kargayla konuşur. Karga hâl diliyle onu anlar. Geceyi orada ağlayarak geçirir.

Ertesi gün, Leylâ'nın kabilesine doğru giderken yolda bir kadının bir acûzenin boynuna ip bağlayarak gezdirdiğini görür. Kadına sebebini sorar. Kadın da birlikte dilendiklerini, parayı da bölüştüklerini söyler. Mecnûn o adamın yerine kendini alırsa bütün parayı kadına verebileceğini ifade eder. Kadın teklifi kabul ederek ipi Mecnûn'un boynuna bağlar. Bu şekilde Leylâ'nın çadırına kadar gelirler. Leylâ'nın kapısını çalarak yalvarırlar. Leylâ Mecnûn'u sesinden tanır. Sadaka vermek bahanesiyle dışarı çıkar. Birbirleriyle bakışıp konuşurlar. Mecnûn Leylâ'dan ölürse kabrini ziyaret etmesini ister.

Onun kapısının önünde secde eder. Sonra Necd Dağı'na döner. Bunu işiten Leylâ'nın akrabaları arkasından koşsalar da Mecnûn'u bulamazlar.

Başka bir gün Mecnûn, kör bir dilenci kılığında tekrar Leylâ'nın kapısına geldiğinde düşüp yaralanır. Leylâ, Mecnûn'u tanır. Elinden tutar, ona yol gösterir. Mecnûn türlü kılıklara girerek Leylâ ile konuşma fırsatları bulur. Leylâ'nın yakınları bunu öğrenince mani olurlar.

Bir kış günü Mecnûn bir servi ağacını kesen bir bağban görür. Kolundaki inciye vererek serviyi kesilmekten kurtarır.

Öte yandan olan biteni uzaktan izlemekte olan İbni Selâm, Leylâ'yı tekrar istemek üzere bir heyet gönderir. Babası Leylâ'yı İbni Selâm'a verir. Leylâ bunu duyunca yıkılır. Düğün hazırlıkları yapılır. Leylâ kendisini süsleyen meşşataya çıkarır. Annesi kızına nasihat eder. Leylâ utancından cevap veremez. Leylâ'nın sustuğunu görünce razı olduğunu sanıp nikâhı kıyarlar.

Düğün gecesini İbni Selâm, Leylâ'nın saçını tutmak ister. Leylâ razı olmaz. Annesi bunu duyunca kızına yine nasihatler eder. Ailesinin ve kabilesinin adını utanç içinde bırakacağını söyler. Leylâ ise ailesinin ve kabilesinin adını umursamadığını, Mecnûn'un kendisine yettiğini söyler. Annesi üzülmeye odadan ayrılır. İbni Selâm tekrar odaya girer. Leylâ bu kez İbni Selâm'ı tokatlar. Israr ederse kendini öldüreceğini söyleyerek İbni Selâm'ı tehdit eder. Yalvarmalarının fayda etmeyeceğini anlayan İbni Selâm beklemeye razı olur.

Bütün bu olanlardan habersiz olan Mecnûn, Necd Dağı'nda yalnız ve çileli günler yaşamaktadır. Bir rüya görür. Rüyasında elinde mücevher vardır. Servi ağacındaki bir sülün elindeki mücevheri kapar. Tekrar uçup servi ağacına konacakken mücevheri düşürür. Uykudan uyanan Mecnûn, rüyanın tesirinden kurtulamaz. Gönlü kederle dolar, içini korku kaplar.

Mecnûn üzüntü ile çölde dolaşırken deveye binmiş bir kadının uzaktan geldiğini görür. Bu kadın Mecnûn'un kabilesindedir. Yaşlı, yalancı ve sivri dilli bir kadındır. Leylâ'nın evlendiğini söyleyerek kendi kızını Mecnûn'a teklif eder. Bunları işiten Mecnûn başını taşla döver. Akan kandan dağ gül rengini alır. Mecnûn üstünü başını parçalar. Kadın, Mecnûn'un bu hâlini görünce pişman olur, özür diler. Ona

Leylâ'nın ailesinin zoruyla evlendiğini, evlendiğinden beri kocasına hiç yüz vermediğini söyler. Mecnûn ise Leylâ'ya sitemler eder.

Mecnûn'un babası oğlunun derdine derman bulmak için çareler aramaktadır. İyice yaşlanmış, ölümün yaklaştığını hissetmektedir. İki arkadaşıyla birlikte Necd Dağı'na oğlunu aramaya gider. Araya araya onu bir mağarada bulur. Kendini tanıtmaya kadar, Mecnûn babasını tanımaz. Babası yaşlandığını, ölümün yaklaştığını, ömrünün son demlerinde oğlunun yanında olmasını istediğini söyler. Mecnûn aşk sarhoşu olduğunu, akılla derdine çare bulunamayacağını söyleyerek babasından kendini hiç doğmamış kabul etmesini ister. O esnada Mecnûn'un kolundan kan akmaya başlar. Baba telaşlanınca Mecnûn "Fassad"ın Leylâ'dan kan aldığını, aşkın ikisini bir ettiğini bu nedenle kendinden de kan aktığını söyler. Baba ümidini keser ve evine döner. Birkaç gün sonra ölür. Mecnûn babasının öldüğünü bir avcıdan öğrenince yüzünü yırtar, yakasını parçalar, mezarına gidip ağlar, ağıtlar yakar.

Mecnûn, Leylâ'nın diyarına gitmek üzere yola çıkar. Yolda Leylâ'nın ve kendisinin resimlerinin yan yana çizildiği bir yere varır. Resimleri görünce gözyaşı döker. Leylâ'nın resmini tırnaklarıyla kazır. Kendi resmine dokunmaz. Sebebini soranlara Leylâ'nın can; kendinin ten olmaya yakışacağını söyler ve yoluna devam eder. Mecnûn'un etrafında vahşi hayvanlar dolaşmaktadır. Onu kötülükten korumaya çalışırlar. Mecnûn içlerinden en çok ahu yavrusunu sever. Çünkü ahu yavrusunun gözleri Leylâ'nın gözlerine benzemektedir.

Mecnûn yolda rastladığı bir tanıdığından kâğıt ve kalem alır. Başkasıyla evlenen Leylâ'ya sitem dolu bir mektup yazar. Tanıdığından mektubu Leylâ'ya götürmesini rica eder. Leylâ mektubu alınca sevinir. Fakat içindeki sitemlere üzülür. Cevap olarak mektubunda ailesinin zoruyla evlendiğini, Mecnûn'a olan sevgisinde ve sadakatinde bir değişiklik olmadığını yazar. Mecnûn'un babası için başsağlığı diler. Mektubu alan Mecnûn sevinir, gönlü teselli bulur.

Mecnûn'un Selim-i Âmirî adında bir dayısı vardır. Cömert, hüner sahibi, tecrübeli ve olgun bir insandır. Her ay Mecnûn'a yiyecek ve giyecek göndermektedir. Bir gün kendisi yiyecek ve giyecek alarak Mecnûn'un yanına gider. Mecnûn bunları reddeder. Yemeyle içmeyle ilgisinin olmadığını söyler. Dayısına annesinin durumunu sorar. Dayısı gidip annesini getirir. Annesi oğluna nasihat eder. Mecnûn'u bu yaşayıştan

vazgeçirmeye çalışır. Mecnûn, ten kafesinde tutsak olan canını bir de ev kafesine hapsedemeyeceğini söyler. Annesinden özür dileyerek oradan uzaklaşır. Annesi üzülen evine döner. Kısa süre sonra hastalanarak ölür. Mecnûn annesinin ölümünü dayısından öğrenir. Annesinin kabrine gider, ağıtlar yakar. Kabilesi Mecnûn'un yasına katılır.

Kış bitmiş bahar gelmiştir. Arkadaşları Mecnûn'un ziyaretine gelirler. Bahar geldi, derdi tasayı bırak, derler. Leylâ'nın kendisini beklediğini söyleyerek onu ikna ederler. Mecnûn da sevgilisini göreceğini ümit ederek arkadaşlarıyla gezintiye çıkar. Arkadaşları bahçede yiyip içip eğlenirken o aşk şarabının sarhoşu olarak ağlar, inler ve yeniden sahranın yolunu tutar.

Leylâ, Mecnûn'u görebilmek arzusuyla yanıp tutuşmaktadır. Bir gece evden dışarı çıkar. Yolda rastladığı bir pire mücevherler vererek Mecnûn'u yanına getirmeye razı eder. Pir, iki üç gün Mecnûn'u arar, bulur ve Leylâ'nın yanına götürür. Leylâ bir ağacın arkasındadır. Yüzünü göstermez. Pir'e: "Benim için bu kadar vuslat yeter. Kocam uyuyor ama bu iş Allah'tan gizli kalmaz. Fitne çıksın istemem. Haram işleyemem. Mecnûn'a selâm söyle benim için birkaç beyit okusun." der. Mecnûn Leylâ'yı görmeden gazel okur, ona sitemler eder. Bu esnada rakib elinde kılıçla ortaya çıkar. Kılıçla Mecnûn'a saldırınca eli havada kalır. Öteki eline de aynı şey olunca Mecnûn'un ayağına kapanarak af diler. Mecnûn dua eder. Rakibin eli düzelir. Mecnûn bir ah çeker, sevgilisini Allah'a emanet eder. İki sevgili ağlaşıp ayrılırlar.

Selâm, Bağdat'ta yaşayan yiğit, âşık tabiatlı bir gençtir. Mecnûn'un şiirlerini ve hikâyesini duymuştur. Bir gün Necd Dağı'na onu ziyarete gelir. Mecnûn'la birlikte yaşamak istediğini söyler. Mecnûn: "Sen gençsin. Açlık ve sefaletle dayanamazsın. Zaruretler seni buradan çabuk kaçırır." dese de Selâm ısrar ederek orada kalır. Fakat Selâm, yemekten, içmekten, uyumaktan vazgeçmez. Mecnûn'un bunlardan uzak durmasına da akıl erdiremez. Ona nasihat etmeye kalkar. Mecnûn da onu azarlar. Selâm yanındaki yiyecekler bitinceye kadar Mecnûn'un yanında kalır. Onun şiirlerini ezberler. Kısa süre sonra oradan ayrılıp Bağdat'a döner. Ezberlediği şiirleri Bağdat halkına okur. Şiirler çok beğenilir. Mecnûn'u Bağdat halkına tanıtır.

Mecnûn Necd Dağı'nda otuz yıl geçirir.

Zeyd temiz fitratlı, hüner sahibi, fakir, aşk acısına aşına bir gençtir. Amcasının kızıyla birbirlerini sevmektedirler. Fakat amcası kızını zengin bir adama verir. Bu yüzden Zeyd, aşk acısı çekmektedir. Bela zincirine tutsaktır. Zeyd, komşusu Leylâ'nın dert ortağı olmuştur. Ara sıra Leylâ ile Mecnûn arasında haber getirip götürür. Zeyd bir gün Mecnûn'u ayıplar. "İnsan senin gibi şair olur da bu hâlde yaşar mı? Divaneliği bırak." der. Mecnûn haddini aştığı için Zeyd'i azarlar. "Bu sözü söylemek sana düşmez. Ben divane değilim, hâlimden memnunum." der. Zeyd hatasını anlar ve susar.

İbni Selâm, Leylâ'dan ümidini keser ve bu dert yüzünden hasta düşer. Durumu günden güne kötüleşir. Doktor perhiz yapmasını söyler. Kısa süreli bir iyileşmenin ardından tekrar hatsalanır ve ölür. Leylâ, kocasının ölümünü bahane ederek rahat rahat ağlar. Yüzünü kimseye göstermez. Arap âdetince evinde iki yıl yas tutar.

İbni Selâm'ın ölümünü Mecnûn'a Zeyd haber verir. Mecnûn sevinmekle beraber, Leylâ'nın önünde can verdiği için, İbni selâm'ı kıskanır. Zeyd, Mecnûn'un yanında yedi gün kalır. Birlikte sevgililerini yâd ederek ağlarlar ve dertleşirler.

Leylâ, evinde yas tutarken bir gece, yalnızlıktan ve karanlıktan muma şikâyetinde bulunur. Bir an önce sabah olsun diye Allah'a yalvarır. Sabah olunca Zeyd'i çağırır. Daha fazla dayanamayacağını söyler. Mecnûn'u getirmesini ister. Zeyd, Leylâ'nın selâmını Mecnûn'a götürür. Gönderdiği elbiseyi verir. Mecnûn secde ederek Allah'a şükreder. Elbiseyi giyer. Zeyd ile yola çıkarlar. Vahşi hayvanlar da onları takip ederler. Secde ede ede Leylâ'nın kapısına kadar gelirler. Zeyd Leylâ'yı haberdar eder. Leylâ, dışarı çıkarak Mecnûn'un ayağına kapanır. Mecnûn, Leylâ'yı görünce nara atarak kendinden geçer. Vahşi hayvanlar etraflarını çevirir. Yarım gün kendilerinden geçmiş bir şekilde yol üstünde yatarlar. Leylâ kendine gelince utanır. Mecnûn'u elinden tutarak çadırına götürür. Vahşi hayvanlar çadırın etrafını sararak onları korurlar. İki sevgili birbirlerine sarılı vaziyette kendilerinden geçerler. Bir gün bir gece böyle kalırlar. Kendilerine gelince çadırın önüne çıkarlar. Leylâ Mecnûn'dan konuşmasını ister. Mecnûn dilinin bağlandığını, aralarında ikilik kalmadığını söyler. Leylâ Mecnûn'u teselli eder. Bir süre konuşup devrin cefasından şikâyet ederler. Mecnûn, bu dünyada Leylâ'dan ayrılmanın vaktinin geldiğini hisseder. Bir ah çekerek Leylâ'nın yanından ayrılır. Sahranın yolunu tutar.

Sonbahar mevsiminin bir gecesinde Leylâ, rüyasında Mecnûn'un öldüğünü görür. Rüyanın etkisiyle hastalanır. Yüzü solar, beli bükülür. Günden güne eriyip solar. Annesini çağırır. Onunla helalleştikten sonra vasiyette bulunur. “Öldüğüm zaman Mecnûn'un sokağının toprağından alıp gözüme sürme çek. Kabrime gelip ağladığı zaman ona saygı göster. Onu hoş tut. Benden bahset.” der. Ayrıca son nefesini Mecnûn'un aşkıyla verdiğini, Mecnûn'un da peşinden çabuk gelmesini istediğini, annesinden Mecnûn'a söylemesini ister. Aşk şehidi olduğu için, vücudunun gözyaşıyla yıkanıp kanlı kefene sarılmasını, selasının horoz sesiyle verilmesini ister. Bunları söyledikten sonra ölür. Anne kızını kaybettiği için karalar bağlar. Saçını başını yolar, ağlar. Leylâ'nın kabilesi de yasa boğulur.

Leylâ'nın annesi kızının kabri başında ağtlar yakar, yas tutar. Bir ara kızının vasiyetini hatırlar. Mecnûn'a haber verir. Gel beraber gece gündüz ağlayalım, der. Mecnûn bunu duyunca zehir içmiş gibi olur. Kadını azarlar. Böyle bir şeyi söylemeye nasıl dilin vardı, der. Kendini kaybeder, düşüp bayılır. Kendine gelince Allah'tan ölüm diler. Leylâ'nın kabri başına gider, gözyaşı döker. Vahşi hayvanlar onu takip eder. Leylâ'nın kabrini kucaklar. Yalnız ve çaresizdir. Öylece canını verir. Vahşi hayvanlar etrafında bekler. Oraya kimseyi yaklaştırmazlar. Halk, vahşi hayvanların beklediği cesedi görmeye gelir. Ona hayran olurlar. Aradan bir yıl geçtikten sonra Mecnûn'un cesedi çürür. Sadece kemikleri kalır. Vahşi hayvanlar kemiklere dokunmaz. Hayvanların bir kısmı Mecnûn'un başını beklerken ölür. Bir kısmı da Necd Dağı'na döner.

Bu hikâyeye her yerde anlatılır. Mecnûn'un akrabaları öldüğünü duyunca gelirler. Kemiklerini Leylâ'nın kabrinin yanına gömerler. Mecnûn'un mezarından Leylâ'nın mezarına bir pencere açarlar. Kabrin üzerine cennete benzeyen bir imaret yaparlar. Adını “Ziyâret-gâh-ı Ervâh-ı Muhibbîn” koyarlar.

Zeyd, Leylâ ile Mecnûn'un ölümlerine çok üzülür. Gece gündüz kabri ziyaret eder. Bazen Mecnûn'un bazen de Leylâ'nın gazellerini okur. Bir gece rüyasında bir melek onu elinden tutup cennete götürür. Bir gül bahçesinde, gül ağacının gölgesinde iki melek görür. Ellerinde şarap kadehi konuşup sevişmektedirler. Onlara hizmet eden pire kim olduklarını sorar. Pir: “Biri Leylâ, öteki Mecnûn.” der. Zeyd rüyasını herkese anlatır. Böylece halk iki aşğın ölümden sonraki hâllerini öğrenmiş olur.

1.3.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Özeti

Kays'ın babası Âmirîler adlı bir Arap kabilesinin reisidir. Âlim, kâmil, zengin bir adamdır. Şanı, şöhreti her yere duyulmuştur. Tek eksiği kendinden sonra namının anılmasını sağlayacak bir oğuldur. Her türlü nimete sahip olsa da oğlu olmadığı için mutlu değildir. Dünyadan zevk alamaz.

Bir seher vakti bir erkek evlat için dua eder, Allah'a yalvarır. Duaları kabul olur. Allah ona bir oğul ihsan eder. Oğul için Allah'a şükreder. Kurbanlar keser, muhtaçlara para dağıtır. Çocuğun adını Kays koyarlar. Kays çok güzel ve gösterişli bir bebektir. Saçı sümbül, yüzü gül gibidir. Kays daima ağlamaktadır. Onu susturamazlar. Bir gün kabileden güzel bir kız onu kucağına alınca hemen ağlamayı bırakıp gülmeye başlar. Kucağından indirince tekrar ağlamaya başlar. Onun kucağındayken annesini bile istemez. Kays güzellerle birlikte buldukça gülüp oynamakta, güzellerden ayrı kaldıkça ağlamaktadır. Daha bebekken güzelliğe âşıktır. Görenler Kays'ın aşk yüzünden deli olacağına hükmederler.

Kays, altı yedi yaşlarına gelince diğer çocuklardan farklılığı daha da artar. Bütün çocuklar koşup oynayıp eğlenirken o onları seyreder, onlara katılmaz. Sadece âşik oyununu oynar, bu oyundan gizli bir zevk alır.

On yaşına geldiğinde Kays'ı sünnet ettirirler. Düğün kırk gün kırk gece sürer. Sonra okula verirler. Okul güzel kızlar ve oğlanlarla doludur. Kays'ın sınıfında Necd Kabilesi'ne bağlı, güzelliği göz kamaştıran, güneş gibi parlak Leylâ adında bir kız vardır. Bu kız Kays'ın sıra arkadaşı olur. Leylâ gölgesinden bile utanacak kadar edeplidir. Saçları sümbül, yüzü ay, gözü nergistir. Kays bu güzeli görünce hayran olur. Yavaş yavaş birbirlerine bağlanırlar. Gizli gizli bakışıp ah ederler. Ara sıra bir bahaneyle dışarı çıkıp buluşurlar. Kays bir sebep bularak akşamları da Leylâ'nın evine gider. Sır olan sevgilerinin ortaya çıkmasından da korkmaktadırlar. Aradan bir yıl geçer. Korktukları başlarına gelir. Okuldaki çocuklar için farkına varırlar. Leylâ ile Kays'ın aşklarını herkese yayarlar.

Leylâ'nın annesi kızının aşkından haberdar olunca yakasını yırtar, saçını başını yolar; ağlayarak kızına nasihatler eder. Leylâ ise her şeyi inkâr ederek, bilmezlikten gelir. Annesi inanmış gibi görünür; ama kızını eve hapseder. Leylâ artık okula gidemez.

Kays, Leylâ'yı okulda bulamayınca çılgına döner, ağlar, bağırır, çağırır. Bir gün dilenci kılığında Leylâ'yı görmeye gider. Leylâyı görünce mahsustan elindeki değneği yere atarak, düşer. Leylâ onu tanır. Yerden kaldırmak bahanesiyle yanına gider. Bu sayede görüşürler. Aynı durum birkaç kez tekrarlanınca etraftan duyulur. Kays çaresiz kalır. Leylâ'yı göremeyince deliye döner. Sokaklarda “Leylâ, Leylâ!” diye dolaşır. Aşkî günden güne artan Kays kendini kaybeder, çöllere düşer. O günden sonra Mecnûn adını alır.

Babası Mecnûn'un durumunu öğrenince evlat acısıyla yanar. Çöle onu aramaya gider. Çölde yıkık bir köşk içinde oğlunu bulur. Mecnûn perişan hâldedir. Ayağı parçalanmış; saçı, tırnağı uzamıştır. Oğlunun durumuna üzülür, oğluna nasihatler eder; fakat nasihatler işe yaramaz. Mecnûn Leylâ'dan başka bir şey düşünmemektedir. Sonunda babası onu Leylâ'nın istediğini söyleyip kandırır ve alıp eve götürür. Annesi oğlunu görünce feryad eder, kahrolur. Mecnûn'u yıkayıp giydirir. Anne ve baba oğullarını karşılıklarına alarak nasihat ederler. Ondan Leylâ'dan vazgeçmesini isterler. Başına gelenlerin tek sorumlusunun Leylâ olduğunu söylerler. Leylâ'dan vazgeçerse kabiledede birçok güzel kız olduğunu, hangisini isterse onunla evlenebileceğini söylerler. Mecnûn söylenenlerin hiçbirini umursamaz. Anne ve babasına Leylâ'dan vazgeçmesinin mümkün olmadığını söyler. O esnada Mecnûn'un kolundan kan damlamaya başlar. Babası meraklanır. Aynı anda Leylâ'nın da kolundan bir “Fâssad” kan almaktadır. Babası şaşırarak sebebini sorar. Mecnûn, Leylâ'nın kolundan kan alındığını, bu hâlin sebebini bu olduğunu söyler. Hadise anlaşılınca Mecnûn aşk yolunda ikilik olmayacağını söyleyerek tekrar çölün yolunu tutar.

Mecnûn'un babası vaktiyle aşk şarabı içip mest olmuş bir pir olduğunu duyar. Oğlunun sıkıntılarını anlatarak ona danışır, ondan yol göstermesini ister. Pir, Leylâ'nın köyünden bir miktar toprak alıp oğlunun gözüne sürmesini ve o köydeki köpeklerin tasmasını Mecnûn'a takmasını tavsiye eder. Artık Mecnûn'un ağlamayacağını, elbisesini yırtmayacağını söyler. Baba tavsiyeleri yerine getirir. Bir süre Mecnûn'da iyileşme görülür. Sonra eski hâline döner. Bu defa tırnaklarıyla göğsünü parçalayıp elbisesini eteğinden yukarı yırtar. Baba oğlunun durumu karşısında aciz kalır.

Leylâ, Necd Dağı'nın eteğinde yaşayan varlıklı bir kabilenin kızıdır. Babası kabilenin reisidir ve adı Mâlik'tir. Ünü Bağdat'a kadar ulaşmıştır. Leylâ okula

gidemeyince evde hep Mecnûn'u düşünür. Kabilenin kızları ondan bahsettikçe heyecanlanır. İzdırabını ondan bahisler açarak hafifletir. Yalnız kaldığı zamanlarda Mecnûn'u düşünür, saba rüzgârına sitem eder.

Mecnûnun babası oğlunun derdine çare bulamayınca kabile büyüklerini toplayarak istişare eder. Sonuçta Leylâ'nın Mecnûna istenmesine karar verilir. Hediyeler hazırlanır, Necd'e doğru yola çıkılır. Leylâ'nın babası onları iyi karşılar. Ziyafet çeker, tanışıp konuşurlar. Mecnûn'un babası Leylâ'yı oğluna ister. Leylâ'nın babası Mâlik, Kays'ın Mecnûn olduğundan çöllerde deli gibi gezdiğinden bahsederek teklifi reddeder. Mecnûn'un babası oğlunun deli olmadığını ispatlamak için onu çağırır. Mecnûn gelip bir köşeye oturur. O sırada Leylâ'nın köyünün köpeklerinden birinin sesini duyar ve dışarı fırlar. Köpeğe sarılır; yüzünü, gözünü öper. Onunla konuşup, hasret giderir. Çünkü o köpek sevgilisinden bir parçadır. Mâlik, akli olan bunu yapar mı, diyerek haklılığını ispatlamaya çalışır. Mecnûn'un babası çaresizlik içinde utanarak gider. Âmirîlerle birlikte kabilesine döner. Bu olaydan sonra Mecnûn daha da kötüleşir.

Bir gün babası Mecnûn'u mağarada oturan bir şeyhe dua almak için götürür. Yolda ona türlü nasihatler eder. Oraya varınca Mecnûn şeyhe durumunu anlatır. Leylâ'nın aşkından şikâyetçi olmadığını söyler. Ona duyduğu aşkın daha da artması için pirden dua etmesini rica eder. Babası bunları duyunca oğlundan umudunu keser ve kabilesine döner. Herkesin de ondan umudunu kesmesini, nazarlarında Mecnûn' un ölü olduğunu söyler.

Leylâ'nın güzelliği dillere destandır. İbni Selâm adında zengin, şöhretli bir asilzâdenin oğlu bu güzelliğin methini duymuş ve ona âşık olmuştur. Leylâ deyip, Leylâ işitmektedir. Aşkını gündend güne artınca dayısı hediyelerle Necd'e gidip Leylâ'yı ister. Mâlik memnuniyetle kızını İbn-i Selâm'a verir. Leylâ bunu duyunca ağlayıp inler, felekten şikâyet eder.

Düğün günü meşşatanın yüzüne sürdüğü düzgünleri tırnağıyla çıkarır. İbni Selâm'ın oğluna yüz vermez. Bunun için kendisine nasihat eden annesine çıkarır, ağlar. Annesi Leylâ'ya artık Mecnûn'u unutması gerektiğini hem kendisini, hem de ailesini rezil rüsva edeceğini, kabilenin adını kötüye çıkaracağını söyler. Leylâ ise kabilenin şanının umurunda olmadığını söyleyerek kendini rahat bırakmalarını ister. Akşam olduğunda kocası, Leylâ'nın yanına gelip, duvağını açmak isteyince, Leylâ onun yüzüne

bir tokat atar. Kendisinin Mecnûn'un emaneti olduğunu, başkasının bu emanette hakkı bulunmadığını söyleyerek yanından kovar. İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'ya kavuşamayacağını anlayınca çaresiz onu boşar.

Mecnûn, Leylâ'nın evlendiğini bir kocakarından duymuştur. Leylâ'ya bir mektup yazarak sitemler eder. Uğrunda çektiği sıkıntıları anlatır. Onu vefasızlıkla suçlar. Leylâ mektubu alınca çok üzülür. Üzüntüsünden kahrolur. İçine ateş düşer. Hemen Mecnûn'a bir cevap yazar. Vefasızlık yapmadığını, sevgisine sadık kaldığını, kimsenin elinin eline değmediğini, açılmamış bir gonca olduğunu anlatır. Mecnûn, mektubu alınca Leylâ'nın sözlerine inanır, bu sözlerden teselli bulur, bu sözlere sevinir.

Bir bahar günü arkadaşları Mecnûn'u görmeye giderler. Issız bir yerde onu uyurken bulurlar. Etrafında vahşi hayvanlar vardır. Kurt, kuş onun yanındadır. Arkadaşları gelince hayvanlar kaçar. Mecnûn gözünü açınca arkadaşlarını görür. Oturup dertleşirler. Arkadaşları Mecnûn'a gezip dolaşması, ağlamayı bırakması, sağlığını düşünmesi yönünde nasihatler verir. Kendileriyle gelmesini söylerler. Mecnûn: "Bana bahardan bahsedip, hem beni, hem kendinizi incitmeyin. Kuş için kafes zindandır. Leylâ'nın aşkı bana yeter. Leylâ yoksa bağ benim için dağdır." diyerek onların teklifini reddeder. Dostları üzüler mahzun bir hâlde geri dönerler.

Mecnûn, dostlarından ayrılınca tekrar çöllerle döner. Uzun bir gece yaşar. Leylâ'ya gidip onu görmek ister. Sonunda sabah olur. Ağlaya ağlaya onun köyüne varır. Köye girer girmez çocuklar Mecnûn'u taşlamaya başlarlar. Köpekler başına üşüşür. Mecnûn buna aldırmaz. Leylâ'nın çadırının önüne kadar gelir. Leylâ, Mecnûn'u görünce ağlamaya başlar. Mecnûn, Leylâ'nın kokusunu alınca kendinden geçer. Kendine gelince Leylâ'yı görür. Leylâ, dadısından utandığı için onunla konuşamaz. Dadısını bir bahaneyle oradan uzaklaştırıp Mecnûn'u içeri alır. Ona derdini anlatır. Mecnûn'a ana baba elinde olduğunu önce onların razı olmaları gerektiğini söyler.

Leylâ ve Mecnûn konuşurlarken içeriye rakip girer. Mecnûn'u öldürmek için kılıcını çeker. Leylâ şaşırır. Mecnûn ise bu durumu gülerek karşılar. Rakip, Mecnûn'u öldürmek için kılıcını havaya kaldırır. Fakat kolu havada kalır, kolunu indiremez. Kılıcı diğer eline alıp saldırır. Bu kolu da havada kalınca şaşırır. Mecnûn'un bir Hakk dostu olduğunu anlar. Ona yalvarır. Bu durumdan kurtulmak için ondan dua ister. Mecnûn'un duasıyla rakibin elleri iyi olur. Mecnûn, Leylâ'ya veda eder ve sahraya doğru yola çıkar.

Nevfel adında bir şah, Necd Dağı civarında dolaşırken Mecnûn'u görür. Yanındaki "hacib"ine kim olduğunu sorar. Mecnûn'un macerasını öğrenir. Ona acır. Çünkü Nevfel Şah da aşk acısı çekmektedir. Mecnûn'u yanına çağırır. Üzülmemesini, bu işi hâlledeceğini, onu Leylâ'ya kavuşturacağını söyler. Leylâ'nın kabilesine tehdit dolu bir mektup yazarak kızını Mecnûn'a ister. Necd Kabilesi mektubu okuyunca şaşırır. İleri gelenleri bir araya gelip çare düşünürler. Nevfel Şah'a: "Bizi o kadar küçük görme. Leylâ adının her ağızda yeri yoktur." diye cevap gönderirler. Nevfel Şah cevaba çok kızar. Askerlerini toplayarak Necd Kabilesi'ne savaş açar. Leylâ'nın kabilesi de hazırlanır. İki taraf arasında kanlı bir savaş olur. Mecnûn bu duruma üzülür. "Keşke bu savaş olmasaydı. Bunca kanın dökülmesine sebep oldum." diyerek pişman olur.

Savaşın sonunda Leylâ'nın kabilesi yenilir. Nevfel Şah esir olarak getirilen Leylâ'yı görünce âşık olur. Mecnûn'a verdiği sözden vazgeçer. Leylâ'yı kendine almak ister. Fakat adının kötüye çıkmasından çekinir. Çare olarak Mecnûn'u zehirletip öldürmek ister. Bir mahremine şerbetle Mecnûn'u zehirlenme görevi verir. Görevli zehirli şerbeti yanlışlıkla Nevfel Şah'a verir. Nevfel Şah gaflette bulunup yanlışlıkla şerbeti içer ve ölür. Babası Leylâ'yı alıp evine döner. Mecnûn da ağlayarak sahranın yolunu tutar.

Mecnûn bir kış günü "Leylâ, Leylâ!" diye ağlayıp gezerken bir bahçivana rastlar. Bahçivan bağda bulunan bir servi ağacını kesmektedir. Mecnûn serviyi Leylâ'ya benzettir. Onun kesilmesine gönlü razı olmaz. Bahçivana mücevher vererek servinin kesilmesini önler. Servinin altında oturup ağlar. Leylâ'yı düşür, eski günleri anar. Ağacı suladıktan sonra yoluna devam eder.

O günün gecesi Leylâ kervanla yola çıkar. Deve üstünde uyuyakalır. Deve yoldan çıkar ve kervandan uzaklaşır. Leylâ uyanıp kendini yalnız görünce şaşırır. Çevresinde yol soracak birini arar. Uzakta birinin gezdiğini görünce devesini o yana sürer. Leylâ'nın gördüğü kişi Mecnûn'dur. İyice çökmüş ve zayıflamış olduğundan Leylâ onu tanıyamaz. Yanına varınca ona kim olduğunu sorar. O adının Kays; aşka meftun olduktan sonra lakabının Mecnûn olduğunu söyler. Leylâ bunu duyunca kendini yere atar, feryad eder. Kendisinin de Leylâ olduğunu söyler. Mecnûn, Leylâ adını duyunca ah çekip kendinden geçer, yere yıkılır. Leylâ, Mecnûn'un başını dizine alarak ağlar. Bir süre sonra Mecnûn gözlerini açar. Leylâ'yı görünce yine kendinden geçer.

Mecnûn kendine gelince, Leylâ ona ah u zar etmemesini, kavuşma vaktinin geldiğini söyler. Oturup konuşarak bu işin sonunun ne olacağına karar vermelerini ister. Mecnûn kavuşmayı kendisinin de çok istediğini fakat Leylâ'nın kendisi yüzünden kötü anılmasını istemediğini, onu yerine teslim edeceğini, kayıp olana hıyanet olmayacağını söyler. Leylâ'yı kabilesine teslim eder. Kendisi sahraya döner.

Her tarafın sararıp solduğu bir sonbahar mevsimidir. Rüzgârlar esmekte, güller savrulmaktadır. Bir gece Leylâ rüyasında Mecnûn'u ölmüş görür. Korku içinde ağlayarak uyanır. Leylâ bu rüyadan çok korkmuştur. Sararıp solar ve hastalanır. Bir iki gün sonra ölümünün yaklaştığını anlar. Annesini çağırıp onu duayla anmasını, Mecnûn'a onun derdiyle öldüğünü söylemesini, Mecnûn'un ardından tez yetişmesini vasiyet eder. Mecnûn'un adını anarak can verir. Herkes feryâd u figân eder. Kabilenin güzelleri yakalarını yırtar, saçlarını yolar. Leylâ'yı kefenleyip gömerler. Kabrinin üstüne büyük bir köşk yaptırırlar. Adını Bihişt-i Sâni koyarlar. Leylâ'nın annesi kızının mezarı başından ayrılmaz. Her gün ağlamaktadır.

Bir gün Leylâ'nın vasiyetini hatırlayarak Mecnûn'u aramaya çıkar. Uzakta vahşi hayvanların arasında Mecnûn'u bulur. Mecnûn vahşi hayvanlara padişah olmuş gibidir. Mecnûn'un yanına gelerek Leylâ'nın onun aşkıyla, onun derdiyle öldüğünü söyler. "İkimizin de derdi bir, gel yasımızı birlikte turalım, Leylâ'nın mezarı başında birlikte bekleyelim." der. Mecnûn bunu duyunca göğsünü parçalar. "Nasıl dilin vardı da bunu bana söyledin?" diyerek yere yıkılır. Ölmek ister. Allah'a yalvarır. Başının altına bir taş alır. Başını taşa vurur. Leylâ diye diye can verir. Vahşi hayvanlar bağırır. Oradan geçen bir hac kfilesi Mecnûn'u bulur. Yıkayıp, kefenleyip, namazını kılarak Mecnûn'u gömerler.

İKİNCİ BÖLÜM

LEYLÂ VE MECNÛN HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. OLAY ÖRGÜSÜ VE METİN HALKALARI

Olay örgüsü anlatıya dayalı metinlerde küçük olaylardan ve olay parçalarından meydana gelir. “Olay örgüsünün tanımını yapalım. Öyküyü, ‘olayların zaman sırasına göre düzenlenerek anlatılması’ biçiminde tanımlamıştık. Olay örgüsü de olayların anlatımıdır” (Forster, 1985: 128).

Olay örgüsü edebi metnin bir sisteme bağlı olarak aktarılmasına katkı sağlar. “Olay örgüsü yazarın eserini hangi maksatla, nasıl ve ne yönde kaleme aldığını gösteren nihai bir sistemdir” (Tekin, 1989: 18). İşte bu nedenle “Olay örgüsü romanın akıl ve mantığımızı seslenen yönüdür; gizem gerektirir ama gizli kapaklı her şey sonradan açıklığa kavuşur” (Forster, 1985: 140). Başlangıçta karmaşık, anlaşılmaz gibi görünen vaka zamanla olay örgüsünün de gelişmesiyle anlaşılır hale gelir.

“Olay örgüsü yalın ve özlü olmalı; içindeki her davranışın, her sözün bir önemi bulunmalı. Karmaşık olduğu durumlarda bile, tüm parçaları, canlı bir varlığın parçaları gibi birbirine bağlanmalı, içinde ölü hiçbir şey kalmamalı” (Forster, 1985: 131).

“Olay örgüsü, kapsamı itibariyle romanın genel terkiibini şekillendiren unsurları içine alan mantıklı bir yapıdır. Bir romanın edebi bakımdan güçlü olması, büyük ölçüde bu yapının sağlam temeller üzerine oturtulmasına bağlıdır” (Tekin, 1989: 17).

“Eğer olay örgüsü iyi hazırlanmışsa romanın sonunda okuyucuda uyandıracakları duygu; ipuçlarına, zincirleme neden sonuç bağlantılarına ilişkin bir izlenim değil de derli toplu sanatsal bir güzellik duygusu olacaktır” (Forster, 1985: 131).

Metin halkası üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Anlatı esasından dolayı metinlerde bazı unsurlara bağlı olarak değişiklik gösteren bir olay zinciri mevcuttur.

“Anlatma esasına bağlı edebi eserlerin metin halkalarından meydana geldiğini inkâr edemeyiz. Bu metin halkaları arasındaki münasebet ağını dikkatlere sunduğumuzda, eseri çeşitli bakımlardan daha iyi anlama imkânına kavuşacağımız da açıktır. Metin halkaları arasındaki münasebet ağını tespit için eseri parçalara ayırma mecburiyeti vardır. Bu parçalama işinin çeşitli şekillerde gerçekleştirilebileceğini daha önce de ifade etmiştik. Hemen belirtelim ki, burada eseri meydana getiren parçaları tahrip etmek, kırıp dökmekten değil; onları birbirlerine bağlandıkları yerlerden ayırma

işinden söz ediyoruz” (Aktaş, 1991: 55).

“Metin parçalara ayrılırken de, mana birliklerini daha üst seviyede birer gösterge olarak düşünmek yerinde olur. Mana birliklerinin belirlenmesinde, her şeyden önce vakayı esas almak icab eder. Çünkü eserde vazgeçilemeyen unsur vakadır” (Aktaş, 1991: 55).

Bu zinciri oluşturan olay bölümlerine metin halkası denilmektedir. Metin halkası vakayı meydana getiren bölümlerdir. Olay zinciri boyunca devam eder ve birden fazladır. “Arz ettiği hususiyetlerden hareketle vakayı bölümlere ayırmak mümkündür. Bu bölümlerin her biri, yalnız başına ele alındığında da daha küçük boyutlu birer vaka hususiyeti ile karşımıza çıkar” (Aktaş, 1991: 55).

Metin halkaları edebi esere bir bütünlük katar. “Olay örgüsü bu bütünlüğün metin halkaları sathında idrak edilmesidir” (Tekin, 1989: 17). Metin halkaları eserin geneli içinde müstakil bir karakter taşır. Eserin estetik ve biçim güzelliği de olay örgüsünden doğar.

“Metin halkaları ve mana birlikleri arasındaki münasebet ağını anlatmak, vaka örgüsünü dikkatlere sunmak demektir” (Aktaş, 1991: 66).

“Metin içinde ‘çekirdek’ değerindeki mana birlikleri yalnız değildir. Onları çeşitli yönlerde tamamlayan parçalar da vardır. İşte ‘çekirdek’ fonksiyonunu yüklenmiş mana birliği çevresindeki değerlerinin birleşmesi neticesi ortaya çıkan kümeye metin halkası diyoruz” (Aktaş, 1991: 68).

Anlatı esasına dayalı metinlerde metin halkalarının tamamı konuyu teşkil eder. Leylâ ve Mecnûn da anlatıya dayalı bir metin olduğu için bir olayın aktarımı esasına dayanır. İncelediğimiz Leylâ ve Mecnûn mesnevilerini konu bakımından karşılaştırabilmek için hikâyeyi metin halkalarına ayırmaya çalıştık.

2.2. HİKÂYELERİN METİN HALKALARI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

2.2.1. Kays'ın Babası

Lârendeli Hamdi'de bir Arap kabilesinin şahı, Fuzûlî'de kabilenin başkanı, Tebrizli Hakîrî'de padişah, Celâlzâde Sâlih Çelebi'de kabilenin reisi olarak karşımıza çıkar. Bütün hikâyelerde asil, cömert, zengin, yiğit bir kimse olarak anlatılır. Adını neslini devam ettirecek bir oğlu olmadığı için üzgündür. Kendisine bir oğul nasip etmesi için adaklar adar, kurbanlar keser, dua edip, yalvarır. Sadece Tebrizli Hakîrî bu şahsın ismini “Ez-nesim” olarak zikreder. Diğerlerinde ismi anılmaz.

Şerh edem hâlim sana Ez-nesim idi

Ânîñ meşhür adı âlemi tutmuş idi

(TH, 118b/9)

2.2.2. Kays'ın Doğumu ve Çocukluğu

Kays'ın dünyaya gelişi Fuzûlî, Tebrizli Hakîrî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de babasının adaklar adayıp, dualar etmesine ve duasının kabul olmasına bağlanmıştır. Lârendeli Hamdi'de ise yolda bir “abdal” a rastlar. “Abdal” ona bir ayva verir. Ayvayı yemesini bu sayede bir erkek evlada sahip olacağını söyler.

Kays doğduktan sonra babası ziyafetler verip, fakirleri doyurması bütün hikâyelerde aynı şekildedir.

Kays'ın güzelliğinin dillere destan olması, isminin konulması, küçükken güzellere tutkun olması, sürekli ağlayıp sadece güzel bir kızın kucağında yenen susması, ileride aşk yüzünden acı çekeceğinin, rüsva olacağını, belirtilmesi ortak motiflerdir.

Lârendeli Hamdi ve Tebrizli Hakîrî'de Kays'ın doğduğu gün nevrûz bayramıdır.

Meger günlerde bir gün ki irdi nev-rûz

Mübârek rûz idi çün 'id-i pîrûz

(LH, 660)

2.2.3. Kays'ın Sünnet Ettirilmesi

Kays, Tebrizli Hakîrî, Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Fuzûlî'de on yaşında, Lârendeli Hamdi'de üç yaşında, pek çok kişinin davet edildiği misafirlerin katılımıyla görkemli bir törenle sünnet ettirilir. Misafirlere ziyafetler verilir.

Lârendeli Hamdi'de üç yaşında sünnet ettirilmesinin nedeni dört yaşında okula verilmesiyle ilgili olabilir. Çünkü incelediğimiz hikâyelerde Kays sünnet ettirilmeden okula gönderilmez. Dört yaşında okula gidebilmesi için daha önce sünnet ettirilmiş olabilir.

2.2.4. Kays ile Leylâ'nın Okula Başlamaları ve Âşık Olmaları

Kays'ın okula başlama yaşı Tebrizli Hakîrî, Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Fuzûlî'de on; Lârendeli Hamdi'de ise dördtür. Kays'ın iki üç yılda bütün ilimleri öğrenmesi hatta ders verecek seviyeye gelmesi motifiyle de Lârendeli Hamdi diğerlerinden ayrılır. Lârendeli Hamdi hikâyesinde Leylâ okula gelmez. Kays ile tanışıp görüşmesi okulda olmaz. Kays rüyasında Leylâ'nın resmini görür ve âşık olur. Okul, Mecnûn için zekâsının ve farklı kişiliğinin ortaya konulmasına zemin hazırlar. Fuzûlî'de Kays Leylâ'yı sadece okulda görmekle yetinmez, okul çıkışı çeşitli bahaneler bularak Leylâ'nın evine gider.

Leylâ ve Mecnûn'u okulda buluşturan üç hikâyede okul, iki kahramanın görüşmelerini ve âşık olmalarını vurgulamak için kullanılır. Okul yaşına gelen Leylâ ile Mecnûn okula verilir. Okulda başka kızlar ve oğlanlar olmasına rağmen iki genç birbirlerine âşık olurlar.

Rüyada âşık olan motifiyle Lârendeli Hamdi diğer üç hikâyeden ayrılır. Leylâ ile Kays'ı okulda buluşturmayan Lârendeli Hamdi rüya vasıtasıyla iki kişinin görüşme problemini ortadan kaldırmış olur. Kays'ın rüyada Leylâ'ya âşık olması gibi Leylâ da Kays'ı rüyasında görür ve âşık olur. Rüyasında görüp âşık olduğu Leylâ isimli güzeli aramak için sarayın önünde bulduğu deveye binerek yollara düşer. Sora sora Leylâ'nın kabilesinin bulunduğu yere gelir. Leylâ çadırın kapısına çıkınca rüyasındaki güzelin o

olduğunu anlar. Leylâ da görünce Mecnûn'u hemen tanır iki âşık bakışlılar fakat konuşmazlar. Kays üzgün bir şekilde evine döner. Bu motif de diğer üç hikâyede yoktur.

2.2.5. Leylâ'nın Babası

Lârendeli Hamdi'de bir Arap diyarının şahı, Fuzûlî'de bir Arap beyi, Tebrizli Hakîrî'de bir Arap kabilesinin beyi, Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Necd kabilesinin melikidir. Zenginliği ve cömertliği ile meşhurdur. Tebrizli Hakîrî hariç diğer hikâyelerde adı verilmemiştir. Tebrizli Hakîrî Leylâ'nın babasına Bül-Hasan ismini verir.

İsmi derlerdi anıñ Bül-Hasan
 Diñlegil candan hikâyâtın zemen
 (TH, 120a/6)

2.2.6. Kays ile Leylâ'nın Aşklarının Duyulması

Fuzûlî, Tebrizli Hakîrî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Kays ile Leylâ arasındaki münasebetin duyulması üzerine Leylâ'nın annesi öfkelenerek kızına çıkışır. Kızını okuldan alır. Kızına nasihat eder. Leylâ ise inkâr yoluna gider. Aşkın ne olduğunu sorar, bilmezlikten gelerek annesini kandırır. Eve kapatıldığı için ağlamakla vakit geçirir. Kays ise Leylâ'nın okula gelmediğini görünce ağlar, felekten şikâyet eder, çığına döner.

Lârendeli Hamdi'de Leylâ ile Kays arasındaki münasebeti yaşlı ve çirkin bir cadı, Leylâ'nın babasına haber verir. Babası bunun üzerine öfkelenir. Kızını döver ve onu saray içindeki bir kaleye hapseder. Annesi kızına nasihat eder. Fakat Leylâ aşk denilen duyguyu tanımadığını, masum olduğunu söyler.

2.2.7. Babasının Kays'a Nasihat Etmesi ve Başka Biriyle Evlenmesini İstemesi

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de babası Mecnûn'u çölde perişan bir hâlde bulur. Oğluna nasihatler verir. Ancak Mecnûn, Leylâ'dan başka bir şey düşünecek durumda

değildir. Babası onu Leylâ'nın istediğini söyleyerek kandırır, alıp eve getirir. Annesi oğlunu görünce feryat eder, kahrolur, onu temizler, giydirir. Anne ve baba birlikte oğullarına nasihat ederler. Leylâ'dan vazgeçmesini isterler. Mecnûn'un içine düştüğü durumdan Leylâ'yı sorumlu tutarlar. Leylâ'dan vazgeçeceği durumda kabileden dilediğiyle evleneceğini söylerler.

Tebrizli Hakîrî'de babası Mecnûn'u Necd Dağı'nda vahşi hayvanlarla yaşadığını duyar. Oğlunu arayıp bulur. Hâlini görünce ağlar, alıp eve götürür. Annesi ve babası birlikte oğullarına nasihat ederler.

Fuzûlî'de babası oğlunu perişan bir hâlde bir köşede bulur. Ona nasihatler eder. Mecnûn babasını tanımaz. Baba kendini tanıtır. Oğlunun sözden anlayacak hâli olmadığını gören babası, onu kandırarak eve götürebilmek amacıyla Leylâ'nın evlerinde misafir olduğunu söyler. Mecnûn eve dönmeye razı olur. Anne ve babası Mecnûn'a nasihatler ederler. Annesi Mecnûn'a kendi kabilelerinden istediği bir kızla evlenmesini teklif eder.

Lârendeli Hamdi' de söylentiler kulağına gelince babası Mecnûn'u çağırır ve Leylâ'dan vazgeçmesi için nasihatler eder. Leylâ'nın onu aynı muhabbetle sevmediğini onu kendilerine denk olmadığını söyler. Kabilelerinden istediği bir güzelle evlenmesini teklif eder.

2.2.8. Mecnûn Lakabını Alışı

Kays Leylâ'nın hasreti ile yanıp tutuşur. Sürekli ağlayıp inler. Yalın ayak sokaklarda gezer. Elbiselerini çeker. Onu bu şekilde gören çocuklar deli diye taşlarlar. Kabilesi de ona Mecnûn adını takar. Bütün hikâyelerde Kays'a Mecnûn lakabının verilmesi benzer şekildedir.

Koydılar Mecnûn adın divâneniñ

Işk odına cân ilen pervâneniñ

(TH, 124b/1)

Hemin ol gündən il görüb meftûn

Lakabın takdılar onun Mecnûn

(CSC, 732)

Kim Kays iken adı oldu Mecnûn
Ahvâlini etdi gam dige-gûn

(F, 797)

Tarîk-i akldn çün geldi birûn
Kabile takdılar adını Mecnûn

(LH, 1358)

2.2.9. Leylâ'nın Mecnûn'a İstenmesi

Tebrizli Hakîrî, Celâlzâde Sâlih Çelebi, Fuzûlî ve Lârendeli Hamdi'de oğlunun durumuna üzülen babası kabile büyüklerini toplar. Yapılan istişare sonucunda Leylâ'yı istemeye karar verirler. Hediyeler hazırlayıp Leylâ'yı istemeye giderler. Leylâ'nın babası onları iyi karşılar. Yedirir, içirir. Ama kızını Kays'a vermeyeceğini, ona Mecnûn dendiğini, göz göre göre kızını ateşe atamayacağını söyler. Fuzûlî'de eğer Kays iyileşirse kızını ona verebileceğini söyler.

Tebrizli Hakîrî, Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Lârendeli Hamdi'de Mecnûn'un babası oğlunun deli olmadığını, istenirse çağırılıp imtihan edilebileceğini söyler. Mecnûn'u çağırırlar. O sırada Kays Leylâ'nın köpeklerinden birini görür. Köpeğe sarılır okşar, onunla konuşur. Mecnûn'un babası utanır, çaresizlik içinde geri döner.

Lârendeli Hamdi'de bir de bunlardan farklı olarak Leylâ'nın istenmesi uğursuz bir vakitte cereyan etmektedir. Bir de Mecnûn köpekle konuştuğundan sonra odada bulunan muma döner. Mum ona sevgilisinin yüzünün parlaklığını hatırlatır. Mumu sevgilinin meclisinden kovulduğunu söyleyerek tekmeler ve söndürür.

Fuzûlî'de, Mecnûn Leylâ'yı istemeye gidenlerin arasında bulunmaz.

2.2.10. Mecnûn'un Kâbe'ye Götürülmesi

Tebrizli Hakîrî, Fuzûlî ve Lârendeli Hamdi'de baba oğlunu iyileşmesi için Kâbe'ye götürür. Orada dua etmesini ister. Mecnûn aşktan, aşk derdinden kurtulmayı isteyecek yerde, Allah'a aşkını arttırması ve daimi kılması için yalvarır. Bunu duyan baba bütün ümidini kaybeder.

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de baba oğlunu Kâbe’ye değil de vaktiyle aşk şarabı içip mest olmuş bir pir’e götürür. Ondan yardım ister. Pir, Leylâ’nın diyarından bir miktar toprak alıp oğlunun gözüne sürmesini ve yine o diyarının köpeklerinden birinin tasmağını Mecnûn’a takmasını söyler. Baba denileni yapar. Fakat bu tavsiyeler de işe yaramaz. Babasının şifa bulması için Mecnûn’u bir pire götürmesi motifi Lârendeli Hamdi’de de ayrıca vardır. Pir babaya Mecnûn’un gözüne Leylâ’nın ayağının bastığı topraktan sürmesini ve elbisesine Leylâ’nın köpeklerinden birinin boynundan alacağı bir ipi dikmesini söyler. Bu tavsiyeler de işe yaramaz.

2.2.11. İbni Selâm’ın Leylâ’yı İstemesi ve Leylâ’yla Evlenmesi

Fuzûlî’de, İbni Selâm Leylâ’yı av sırasında görür ve âşık olur. Hediyeler hazırlatır ve kabile büyüklerini göndererek Leylâ’yı istetir. Düğün günü İbni Selâm, Leylâ’nın duvağını açmak ister. Leylâ kurtulmak için: “Okula gittiğim zamanlar bana bir peri göründü, eğer âdemoğlu ile evlenecek olursan hem seni hem onu öldürürüm, dedi. O peri şimdi eli kılıcında karşımda duruyor.” diyerek İbni Selâm’ı kandırır. İbni Selâm bu yalana inanır. Leylâ’yı bu illetten kurtarmak için çareler aramaya başlar.

Lârendeli Hamdi’de, İbni Selâm Leylâ’yı görmemiştir ama güzelliğini duymuş ve ona âşık olmuştur. Hediyelerle birlikte bir elçi göndererek Leylâ’yı istetir. Leylâ’nın babası teklifi kabul eder. Fakat kızının yaşının küçük ve bedeninin zayıf olduğunu söyleyerek ondan bir süre sabretmesini ister.

İbni Selâm Leylâ’nın kabilesi Nevfel’le savaştıktan sonra Leylâ’yı tekrar ister. Baba razı olur. Leylâ haberi duyunca yıkılır. Düğün hazırlıkları başlar, Leylâ kendisini süslemeye gelen meşşataya çıkışır. Annesi bunu duyunca gelip kızına nasihat eder. Düğün gecesi İbni Selâm, Leylâ’nın saçını tutmak ister. Leylâ kocasını tersler. Annesi yeniden kızına nasihat eder. Ondan ailesini ve kabilesini utanç içinde bırakmamasını ister. Leylâ, Mecnûn’un kendisine yettiğini gerisiyle işi olmadığını söyler. Yeniden odaya giren damadı Leylâ tokatlar. Israr ederse kendini öldüreceğini söyler.

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de Leylâ’ya âşık olan İbni Selâm değil onun oğludur. Leylâ’nın güzelliğini duyar ve âşık olur. Leylâ’yı istemeye dayısı gider. Leylâ’nın babası memnuniyetle kızını verir.

Leylâ, İbni Selâmın oğluyla evleneceğini duyunca perişan olur. Düğün gecesi meşşatının yüzüne sürdüğü düzgünleri tırnağıyla kazır.

Annesi kızına nasihat eder. Kabilesinin şanının, şöhretinin umurunda olmadığını söyler. Damat akşam olduğunda Leylâ'nın duvağını açmak ister. Leylâ kocasının yüzüne bir tokat atar. Her şeyinin onda Mecnûn'un emaneti olduğunu, başkasının bu emanette hakkı olmadığını söyler. Damat arzusunun gerçekleşmeyeceğini anlar ve Leylâ'yı boşar.

Tebrizli Hakîrî'de de Leylâ'ya âşık olan İbni Selâm'ın oğludur. O da Leylâ'nın güzelliğini duyarak ona âşık olur. Bir ressamı Leylâ'nın bulunduğu yere gönderir. Ressam Leylâ'nın resmini yapar. Resmi görünce İbni Selâm'ın oğlunun aklı başından gider. Gece gündüz ağlayıp inler. İbni Selâm oğlunun durumuna üzülür. Elçi ve hediyeler göndererek Leylâ'yı babasından ister. Baba razı olarak kızını verir.

Leylâ İbni Selâm'ın oğluyla evlenmek istemez. Ağlayıp, inler. Kocasının yüzüne bakmaz. Annesi Leylâ'ya nasihat eder. Leylâ Mecnûn'dan başkasını kabul etmeyeceğini söyler. Leylâ'dan yüz bulamayan kocası üzgündür. Ümidini yitirir ve Leylâ'yı boşar.

2.2.12. Zeyd ile Zeyneb'in Hikâyesi

Fuzûlî ve Lârendeli Hamdi'de, Zeyd temiz yaratılışlı, aşk acısına âşına, hüner sahibi bir genç olarak tanıtılır. Amcasının kızı Zeyneb'e âşıktır. Zeyneb de onu sevmektedir. Amcası, Zeyd'in fakir olduğunu söyleyerek kızını zengin bir adama verir. Bu durum Zeyd'i aşk belasına tutsak eder. Mecnûn ile ortak bir kaderi paylaşır. Zeyd, Leylâ ile Mecnûn arasında haberleşmeyi sağlar.

Tebrizli Hakîrî'de de Zeyd iki âşık arasında haberleşmeyi sağlar. Fakat onda Zeyd ile Zeyneb'in hikâyesinden bahsedilmez.

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de ise bu motife rastlanmaz.

2.2.13. Mecnûn'un Nevfel'le Tanışması ve Nevfel'le Leylâ'nın Kabilesinin Savaşması

Fuzûlî'de, Nevfel aşk yolundan geçmiş, zamanın cefalarını yaşamış biridir. Bir gün meclisinde Mecnûn'un şiirlerinden biri okunur. Nevfel, şiiri çok beğenerek sahibini sorar. Mecnûn'un serüvenini öğrenince, merak eder. Mecnûn'u bulup derdini dinler. Mecnûn'un derdine ortak olur. Onu sevgilisine kavuşturacağını söyler. Mecnûn pek çok kişinin derdine derman aradığını ama başaramadığından söz açar. Nevfel, kudretinin buna yeteceğini belirtir. Mecnûn ümitlenir. Saçını, tırnağını keseri, yeni elbiseler giyer. Nevfel, Leylâ'nın kabilesine bir mektup yazıp kızı ister. Güzellikle verilmemesi durumunda savaşacağını söyler. Leylâ'nın kabilesi deliyle işlerinin olmadığını kılıca kılıçla karşılık vereceklerini bildirir. İki taraf askerlerini toplar ve savaş başlar. Mecnûn Leylâ'nın kabilesinin üstün gelmesi için dua eder. Nevfel'in ordusundan biri ölünce şükreder; Leylâ'nın kabilesinden biri ölünce üzülüp ağlar. Bunu Nevfel'in askerlerinden biri görür.

Girdiği her savaşı kazanan Nevfel o gün akşama kadar savaştığı hâlde savaşı kazanamamasına hayret eder. Yanındakilere sebebini sorar. Onlar da Mecnûn'un duasını anlatır. Nevfel giriştiği savaşa pişman olur. Sabah olunca savaş tekrar başlar ve Nevfel'in ordusu galip gelir. Leylâ'nın babası Nevfel'e yalvarır. Kızının nişanlı olduğunu; ama illa töreyi bozacaksa kendine almasını söyler.

Nevfel, Leylâ'nın babasına: “Ben bir hastaya şifa bulmaya çalışmışım, fakat gördüm ki onun hastalığının ilacı yoktur.” diyerek pişmanlığını dile getirir. Malınız, aileniz sizin olsun diyerek kendi yurduna döner. Mecnûn Nevfel'e sitemler eder. Nevfel, ona Leylâ'dan daha iyisini almayı teklif eder; fakat Mecnûn, söylenenlere itibar etmez.

Tebrizli Hakîrî'de, Nevfel adındaki padişah av için sahrada dolaşırken Mecnûn'la karşılaşır. Mecnûn'un durumunu öğrenince ona acıyarak Leylâ'yı alacağını vadeder. Mecnûn buna sevinir. Nevfel elçi gönderip kızı ister. Babası vermeyince Nevfel ordusunu hazırlayıp Leylâ'nın kabilesine savaş açar. İki ordu akşama kadar savaşır. Nevfel galip gelir. Leylâ'yı getirirler. Nevfel Leylâ'yı görür görmez âşık olur.

Leylâ'yı alabilmek için Mecnûn'u zehirletmek ister. Sofracıbaşından Mecnûn'un yemeğine zehir katmasını söyler. Fakat unutarak zehirli yemeği kendisi yer

ve ölür.

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de, Nevfel adlı bir şah Necd Dağı dibinde gezerken Mecnûn’a rastlar. Mecnûn’un macerasından etkilenir ve ona yardım etmeye karar verir. Çünkü onun da gönlünde yanan bir aşk ateşi vardır. Mecnûn’u çağırarak onu Leylâ’ya kavuşturacağını söyler. Leylâ’nın kabilesine tehdit yollu bir mektup yazar. Cevap olumsuz olunca sinirlenir, askerlerini toplar ve savaş başlar. Kanlı bir savaşın sonunda Leylâ’nın kabilesi yenilir. Esir olarak getirilen Leylâ’nın güzelliğine Nevfel tutulur. Mecnûn’a verdiği sözden dönerek Leylâ’yı kendi almak ister. Çare olarak da Mecnûn’u bir şerbetle zehirletmeyi düşünür, fakat zehirli şerbeti yanlışlıkla kendisi içer ve ölür.

Lârendeli Hamdi’de, Nevfel o civarın şöhretli şahlarından biridir. Av için Necd Dağı’na gittiği bir gün Mecnûn’la karşılaşır. Mecnûn’un durumunu öğrenir. Mecnûn’u muradına kavuşturacağına dair söz verir. Mecnûn kendini boş yere ümitlendirmemesini Nevfel’den ister. Nevfel her ne pahasına olursa olsun yardım edeceğini, fakat onun da perişanlıktan vazgeçmesi gerektiğini söyler. Mecnûn Nevfel’e inanarak onunla sarayına gider, yeni elbiseler giyer, yemek yer. Nevfel bir mektup yazarak Leylâ’yı ister. Cevap olumsuz olunca ordusunu hazırlayıp yola çıkar. İki ordu savaşır. Mecnûn Leylâ’nın ordusunun galip gelmesi için dua eder. Savaşın ikinci günü Leylâ’nın kabilesine yeni kuvvetler katılır. Nevfel barış istemek zorunda kalır ve yurduna döner.

Bir süre sonra Mecnûn, tekrar Nevfel’in yanına gelir. Verdiği sözü tutmadığı için ona sitemler eder. Nevfel, çok daha büyük bir ordu ile ikinci kez Leylâ’nın kabilesine savaş açar. Leylâ’nın kabilesi yenilir. Leylâ’nın babası Nevfel’in yanına gelerek kızını bir deliye vermemesi için yalvarır. İsterse en hakir bir kuluna verebileceğini söyler. Nevfel de zaten Mecnûn’un işlerine akıl sır erdirememiştir. Leylâ’nın babasına hak verir. Muzaffer bir şekilde yurduna döner.

Lârendeli Hamdi, başka bir rivayet olarak Nevfel’in Leylâ’yı görünce âşık olduğunu, Mecnûn’u zehirletmeye çalıştığını, yanlışlıkla zehirli kadehi kendisinin içtiğini ve öldüğünü anlatır.

2.2.14. Mecnûn'un Leylâ'nın Evlendiğinden Haberdar Olması

Fuzûlî ve Tebrizli Hakîrî'de Mecnûn Leylâ'nın evlendiğini Zeyd'den duyar.

Yâr İbni Selâma rûzî oldu
Rûzî sana derd ü sûzî oldu

(F, 1847)

Zeyd vardı dedi ey Mecnûn-ı zâr
Ara geldi Leylî ol meh-pare yâr

(TH, 145b-9)

Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Mecnûn Leylâ'nın evlendiğini bir kocakarıdan öğrenir.

Gördi bir karı geldi yanına
Didi bil iy gülen ziyânına

Yârûn evlendi hırs u âzile
Gelin oldu o izz ü nazile

(CŞÇ, 1435-1436)

Meger obalarından bir zen idi
Ki Mecnûn'ıñ karâbâtından idi

Zemân-ı Nûh'dan kalmış 'acûze
Sebûdur sureti san burnı kûze

Yalan sözlü yaman dillü siyeh-rûh
Bahîl ü bed-hitâb ü zehr-pâsûh

Tutagınıñ arası şöyledür dûr
Ki irişmez bir birine çün leb-i gûr

Görinür dişlerinden kirm-i bisyâr
 Dehânıdur sanasın gûr-ı pür-mâr
 (LH, 3004–3008)

Didi ki ey devr-i gerdûndan habersiz
 Bed-ef‘âlinden eflâküñ hazersiz

Dökersin dâdeden sen bunda seyli
 Er aldı tantanayla anda Leylî

Ol anda gayr eline virdi dâmân
 Kılarsın bunda sen feryâd u efgân
 (LH, 3010–3012)

2.2.15. Mecnûn’un Kolundan Kan Gelmesi

Mecnûn babası ile konuşurken birden bire kolundan kan akmaya başlar. Babası şaşırır. Mecnûn babasını teskin eder. Fassad, Leylâ’dan kan almaya başlayınca kendi kolundan da kan geldiğini söyler. Sevgilisiyle arasında ikilik kalmadığını, aşkın ikisini bir ettiğini söyler. Babası bunun bir olgunluk eseri olduğunu anlayarak nasihatten ve sitemden vazgeçer. Bu olay Fuzûlî, Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi’de birbirine benzer şekilde anlatılır. Tebrizli Hakîrî’de bu olaya rastlanmaz.

2.2.16. Mecnûn’un Babasının Öldüğünü Öğrenmesi

Mecnûn’un babasının öldüğünü Lârendeli Hamdi ve Fuzûlî’de bir avcıdan, Tebrizli Hakîrî’de, Zeyd’den öğrenir. Celâlzâde Sâlih Çelebi’de Mecnûn’un babasının öldüğü bölüm geçmez.

Zeyd vardı dedi kim ey derbeder
 Eyledi atañ bu dünyadan sefer
 (TH, 158a -05)

Min ta'n ile bin cefâcî sayyâd

Ol zâra yetişdi kıldı feryâd

(F, 2172)

Can verdi mahabbetünde ol pîr

Yâd eylemedûn nedûr bu taksîr

(F, 2177)

Çün ol şîri cebelde gördi sayyâd

Ki ider âhûsı için âh u feryâd

Didi derdile ki ey hayrân u mehcûr

Düşen yârân u ehl-i beytden dûr

Soñı vardur her işüñ dünyede pes

Saña Leylî'den özge yok mıdur bes

Ne atayı añarsın ne anayı

Bırakmışsın meger şerm ü hayâyı

(LH, 3236–3239)

Gamuñ birle çün ol fevt oldı ey yâr

Görelüm şimdi andan yeg kimüñ var

Yüri kabrine var eyle ziyâret

Ki ire cânına rahmuñdan beşâret

(LH, 3242–3243)

2.2.17. İbni Selâm'ın Ölümü

Fuzûlî'de Mecnûn, İbni Selâm'a beddua eder. Mecnûn'un ahı tutar. İbni Selâm günden güne sararıp solar ve sonunda ölür. Bu ölüm sayesinde Leylâ rahatça ağlayıp inler. Arap âdetince bir iki yıl İbni Selâm'ın yasını tutar. İbni Selâm'ın ölümünü bahane ederek Mecnûn için ağlar.

Lârendeli Hamdi'de İbni Selâm, Leylâ'ya iyi davranır; ama Leylâ ona meyletmez. Bu dert yüzünden İbni Selâm hastalanır. Doktor perhiz yapmasını söyler. Bir süre perhiz yapan İbni Selâm kısmen düzelir. Perhizi bırakır bırakmaz hastalanır ve çok geçmeden ölür. Leylâ, Arap âdetince iki yıl yüzünü kimseye göstermez. Evinde yas tutar. Leylâ kocasının ölümünü bahane ederek Mecnûn için ağlar.

Tebrizli Hakîrî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ ile evlenen İbni Selâm'ın oğludur. Leylâ'nın kendisine yüz vermediğini görünce İbni Selâm'ın oğlu, Leylâ'yı boşar ve sahneden çekilir.

2.2.18. Leylâ'nın Ölümü

Fuzûlî'de, Leylâ Mecnûn'dan ümidini keser. Umutsuzluk ateşiyle yanar, kendinden usanır. Mademki dost yanında yeri yoktur, bu hayatın da değeri kalmamıştır. Allah'a yalvarıp, ölümünü diler. Temiz olduğu için duası kabul edilir. Hastalanıp yataklara düşer. Annesini çağırır. “Ben öldükten sonra Mecnûn'a onun yolunda can verdiğimi söyle. Eğer vefası varsa beklemesin gelsin. Yabancıların olmadığı âlemde nasibimize erelim.” diye vasiyet ettikten sonra ölür.

Arz eyle ki ey vefâlı dildâr
An verdi yolunda Leylâ-i zâr

(F, 2889)

Yâd eyledi yâr-ı mihr-bânın
Vasl arzûsiyle verdi cânın

(F, 2900)

Leylî sana verdi zindegânî
Sen ol bâki ol oldu fâni

Sen sadkası olduğun perî-veş
Oldı sana sadka ey belâkeş

Azm-i reh-i cennet etdi ol hûr
Firdevs makâmın etdi ma‘mûr

(F, 2932–2934)

Tebrizli Hakîrî’de Leylâ’nın ölümü detaylandırılmadan verilmiştir.

Ya’ni Leylî dünyeden kıldı sefer
Vardılar Mecnûn’a verdiler haber

(TH, 165a/07)

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de ve Lârendeli Hamdi’de, Leylâ rüyasında Mecnûn’un öldüğünü görür. Bu rüyanın etkisiyle hastalanır. Annesine “Mecnûn’a son nefesini onun aşkıyla verdiğini, Mecnûn’un da peşinden çabuk gelmesini istediğini.” söyler. Vasiyetini bitirince ölür.

Bunı didi vü canını teslim
İtdi canâne ol dehâmı mim

(CSC, 2148)

Lârendeli Hamdi’de Leylâ ayrıca annesine “Mecnûn’un sokağının toprağından gözüne sürme çekilmesini, aşk şehidi olduğu için vücudunun gözyaşıyla yıkanıp kanlı kefene sarılmasını, selasının horoz sesiyle verilmesini, Mecnûn’un öldüğünü duyduğu zaman mutlaka geleceğini, ona iyi davranıp, gönlünü hoş tutmalarını” vasiyet eder.

Bunı didi vü gözlerin ter itdi
Ki kasd-ı ‘azm-i mülk-i diger itdi

Çeküb ol meh-veşüñ çeşm-i siyâhı
Cihâne eylemez oldı nigâhı

Anuñ vesme çekilmiş kaşları hem
Kara giydi ya'ni tutdı mâtem

(LH, 5044–5046)

2.2.19. Mecnûn'un Leylâ'nın Ölümünü Öğrenmesi

Tebrizli Hakîrî'de, Mecnûn'a Leylâ'nın öldüğünü haber veren kişi belli değildir. Fuzûlî'de bu kişi Zeyd'dir.

Leylî sana verdi zindeganî
Sen ol bâkî ol oldınfâni

(F, 2932)

Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Lârendeli Hamdi'de Mecnûn Leylâ'nın öldüğünü annesinden öğrenir. Leylâ'nın annesi Mecnûn'a Leylâ'nın vasiyetini iletir ve birlikte yas tutmayı teklif eder.

Murâd olan vü baña maksûd
Sefer kıldı cihândan hayf u bedrûd

Yirimüze senüñle bizüm ey yâr
Kapusın baht-ı bîdâr itdi dîvâr

Gam u hicr ile ey ferhâd-âyîn
Yoluñda virdi Leylî cân-ı şîrîn

Bilelden kendüyi ol serv-i mevzûn
Dilinden düşmedi hîc nâm-ı Mecnûn

(LH, 5182–5185)

İşitdi bu kelâmı çünki Mecnûn
Agu içmiş gibi oldı diger-gûn

El urub gönlegini eyledi çâk
Diline geleni söyledi bî-bâk

Didi ki ey yâve-gû bu nice sözdür
Ki cânım cânın itdüñ zehrle pür

Nice vardı dilüñ ey nahs-güftâr
Ki geldüñ baña dersin öldi dil-dâr

(LH, 5191–5194)

2.2.20. Mecnûn'un Ölümü

Tebrizli Hakîrî'de Mecnûn Leylâ'nın öldüğünü öğrenince ağlayıp inler. Leylâ'nın kabri üzerine gelerek günlerce gözyaşı döker. Allah'a Leylâ'dan ayrılmaması için dua eder. Bir gece Mecnûn rüyasında Leylâ'yı görür. Leylâ Mecnûn'a bir deste gül verir. Mecnûn uyanınca elinde bir deste gül görür, ölünceye kadar onu elinden bırakmaz. Şair Leylâ ile Mecnûn'un aynı asıldan yaratıldığını, ikiliğin aradan kalktığını söyler.

Birlikte idi Mecnûn Leylâ pîşesi
Birlik idi anlarıñ endîşesi

(TH, 167a–11)

Fuzûlî'de, Mecnûn Leylâ'nın ölüm haberini alınca kendinden geçer ve bayılır. Zeyd onu Leylâ'nın mezarına götürür. Mecnûn mezara kapanır ve Allah'a canını alması için dua eder. Allah'ın takdiri Mecnûn'un bu isteğine uygun düşer. Hakk'ın emriyle maksadına ulaşır. "Leylâ" diyerek canını verir.

Leylî dedi verdi cân-ı şirin
Ol âşık-ı bî-karar ü miskîn

(F, 2993)

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de, Mecnûn Leylâ’nın öldüğünü duyunca yere yıkılır, kendini kaybeder. Fâni dünyadan kurtulmak için Allah’a yalvarır, ölüm ister. Başının altına bir taş alır ve “Leylî” diye diye can verir.

Çünkü geldi zemân ile anı
Virdi Leylî diyu diyu cânı

(CSÇ, 2282)

Lârendeli Hamdi’de, Mecnûn Leylâ’nın ölüm haberini alınca zehir içmiş döner. Leylâ’nın öldüğüne inanmak istemez. Leylâ’nın annesine böyle bir şeyi söylemeye nasıl dilinin vardığını sorar. Allah’tan ten kafesinden can kuşunu çıkarıp yârinin yanında bir yuva nasip etmesini diler. Peşindeki vahşi hayvanlarla birlikte Leylâ’nın mezarının başına gelir. Bir an önce sevgilisine kavuşma arzusuyla canını verir.

Çün irişdi zemân-ı kabz-ı rûhı
Nüzûl itdi aña gökler fütûhı

Görüb cennetde cây-ı dûstânı
Çıgırub dost diyu virdi cânı

Fenâ câmı aña dahi sunuldı
Ol dahi bu güzer-gehden gönüldi

Çü cân murgı oldı ten dâmından âzâd
Gürûh-ı vahşiyândan kopdı feryâd

Şu resme oldu hayvânât nâlân
Ki toldurdu cihânı âh u efgân

(LH, 5227–5231)

2.2.21. Mecnûn'un Ölümünden Sonra Yaşananlar

Fuzûlî'de Zeyd, Mecnûn'un öldüğünü görünce ağlayarak yakasını yırtar, feryat eder. Zeyd'in feryadını duyanlar orada toplanır. Mecnûn'un Leylâ'nın kabri üzerinde can verdiğini görürler. Gözyaşlarını tutamazlar. Onu defnetmeye karar verirler. Mecnûn'u yıkayıp Leylâ'yla aynı mezara gömerler. Kabrin üzerine 'nişan' koyarlar. Leylâ ile Mecnûn'un hikâyesi bütün cihana yayılır.

Zeyd âşıkların mezarından ayrılmaz. Mezarı onarır, mezarın çevresini mamur eder. Bir gece, sabaha karşı mezara yaslanmışken uyuyakalır. Rüyasında bir bahçede iki güzel görür. Bu iki güzelin her birine melek yüzlü bin kişi hizmet etmektedir. Sorduğunda şu cevabı alır: “Burası cennettir. Bu iki güzel de Leylâ ile Mecnûn'dur.” Zeyd uyanınca rüyasını halka anlatır. Halk, Leylâ ile Mecnûn'un kabrini ziyaret etmeye başlar.

Tebrizli Hakîrî, Mecnûn'un ölümünden sonra hikâyeyi hemen bitirir.

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de, Mecnûn'un cesedini oradan geçen bir hac kafilesi bulur. Yıkarlar, kefenleyip gömerler.

Geldi hüccâc gördiler anı
Mürde yatur bir âdem oğlanı

(CŞÇ, 2294)

Lârendeli Hamdî'de Mecnûn'un cesedini vahşi hayvanlar sarar. Bir yıl kadar Mecnûn'un cesedi bu şekilde kalır. Mecnûn'un cesedi çürür, sadece kemikleri kalır. Hayvanlar kemiklere dokunmaz. Hayvanların bir kısmı ölür, bir kısmı Necd Dağı'na döner.

Bu hikâye her yerde anlatılmaya başlar. Akrabaları Mecnûn'un öldüğünü duyarlar. Gelip ondan arta kalan kemikleri bulurlar. Mecnûn'u gözyaşlarıyla yıkarlar. İki aşğın kavuşma ümidiyle yaşadığını, hasrete sabrettiklerini; fakat muratlarına nail olmadıklarını söyleyerek, Mecnûn'u Leylâ'nın yanına gömmeye karar verirler. Mecnûn'un mezarından Leylâ'nın mezarına bir pencere açarlar.

Görüb ol kâlibi sandılar el-hak
Musaffa bir sadehdür pâk u eblak

Terahhüm idüb ol miskîne bunlar
Gözinden her biri cûy itdi cûybâr

Pes âhir âb-1 dîdeyle yudılar
Götürüb hâdken kabre kodılar

Velî 'âkıllar itdi ittifâkı
Ki ol iki yâr-1 cân-1 bî-nifâkı

Biri biriyle hem-kabr eyleyeler
Ne çâre hasrete sabr eyleyeler

Pes ol iki mezâruñ ortasından
Geçürdiler biri birine revzen

Kodılar Leylî'ye hem-pehlü anı
İkisinüñ de şâd oldı revânı

(LH, 5261–5267)

Kabirlerinin etrafına çok güzel bir imaret yaparlar. Herkes imareti gelip görür ve hayran olur. İmaretin adını “Ziyâret-gâh-1 Ervâh-1 Muhibbîn” koyarlar. Bu imaret hacet sahiplerinin uğrak yeri olur.

Pes anuñ kıldılar adını ta'yin
Ziyâret-gah-ı Ervâh-ı Muhibbîn

(LH, 5288)

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de de Leylâ'nın mezarının üstüne bir köşk yaparlar. Köşkün adını “Bihişt-i Sani” koyarlar.

Olıcak böyle ol binâ âbâd
Kodıldı behişt-i Sâni âd
(CSC, 2185)

2.3. MEKÂN

Mekân anlatı esasına bağlı metinlerde vakanın geçtiği yer veya yerlerdir. Mekân tasvirleriyle hem vakanın geçtiği yer okuyucunun gözünde canlandırılır hem de kahramanların ruh halleri hakkında bilgi verilir. Vakanın meydana gelmesi için zamana ve mekâna ihtiyaç vardır. “Mekân, vaka zincirinde ifade edilen hadiselerin sahnesi durumundadır” (Aktaş, 1991: 142).

“Bazı yazarlar, vakanın gerçeğe yakın bir şekilde cereyen ettiğini göstermek için fiziki çevreye büyük önem vermişlerdir” (Tekin, 1989: 44).

“İtibari bir eserde mekânında itibari olması tabiidir. Vaka zincirini meydana getiren halkaların mahiyeti ve ona iştirak eden şahıs kadrosundaki fertlerin içinde buldukları şartlar bu itibari mekânın şekillenmesine tesir eden faktörlerdendir. Anlatıcının durumu, tanıtılan yere göre, bulunduğu mevki mekânın tanıtılmasında ehemmiyetli rol oynar. Bunun için mekân tasviriyle ilgili satırlar ve pasajlar üzerinde dururken bu mahallin kim tarafından ne zaman görüldüğünü ve kime anlatılmakta olduğunu araştırmak gerekir” (Aktaş, 1991: 141).

Mekân, vakanın gerçek gibi görünmesine yardımcı olur. Anlatıma açıklığın yanı sıra inandırıcılık da katar. “Hangi maksat ve ölçüde yararlanılırsa yararlanılsın, mekân unsuru anlatılan olayların sahnesi durumundadır. Anlatı, anlatılacak olayların sahnesi üzerine bina edilir” (Tekin, 2001: 131).

Eserlerdeki mekânlar gerçek hayata ait mekânlar olmak zorunda değildir. Gerçeği bozmayacak derecede olması yeterlidir. “Avrupalı tarz hikâye ve romanda mekânla ilgili satırlar gözler önünde harici âlemde mevcut bir yer bile tasvir edilse, orası, bilinen yerlere benzetilerek anlatılır” (Aktaş, 1991: 142).

Mekânın yazarın muhayyilesinin eseri olması normaldir. Önemli olan yazarın mekânı ve mekâna ait parçaları olaya dâhil etme şeklindedir. Mekân tasvirleri kimi yerde bir fon olarak kullanılırken kimi yerde de vakayla bağlantılı olarak, vakanın önemli bir parçası olur. “Tasvir etmek, bir şeyi olduğu gibi anlatmak, çizmek değildir. Esasen bir şeyi olduğu gibi anlatmak mümkün olamaz. Romancı, tasviri, tasvir edeceği şeyin karakteristik yönlerini dikkate alarak gerçekleştirir ve çizdiği, anlattığı şeyi gerçekmiş gibi hissettirir” (Tekin, 2001: 200).

“Ayrıca mekânla eserde nakledilen vaka zinciri arasındaki münasebeti gözden uzak tutamayız. Metinde ifade edilen şartlarda ve belirtilen zaman zarfında, eserde anlatılan vaka zincirinin zuhuru için nasıl bir mekâna ihtiyaç vardır suali, itibari âlemin bazı hususiyetlerini anlamamıza yardım ettiği gibi, bizi eserde tatbik edilen yapma ve yaratma tarzının eşğine kadar götürür. İtibari mekân, harici âlemi aksettirme endişesiyle tanıtılıyor ve tasvir ediliyorsa ‘mimesis’e bağlı yapma ve yaratma tarzına uygun bir esere vücut veriliyor demektir. ‘Tedric’ esası çevresinde kaleme alınan metinlerde ise, mekâna ait hususiyetler, bir intibayı sezdirecek tarzda dikkatlere sunulur. Birincisinin resmini yapmak mümkündür, ikincisinde ise, resim yerini minyatüre bırakır. Resimle minyatür arasındaki fark, iki ayrı yapma ve yaratma arasındaki farkı sezdirecek mahiyettedir” (Aktaş, 1991: 141).

“Vakanın mahiyeti, çok defa mekân tasvirlerine ayrılan satırlarda sezilir. Bu bakımdan mekân tasvirlerinin sinemada film başlamadan önce musikiye benzer bir fonksiyonu vardır” (Aktaş, 1991: 143).

“Özellikle mesnevilerin giriş kısımlarında gerçek yer adları sıkça geçer. Bunun yanında bu yerler her ne kadar gerçekliği olan yerler olsa da eser içine kurmacaya katılarak da girerler. Bunlar isimleri ve coğrafyaları ile dış dünyanın gerçekliğine ait olabilirler fakat mesnevinin kurmaca dünyasına ancak şairin muhayyilesinden süzülerek katılırlar. Bu açıdan mesnevilerde mimesis düşüncesine uyularak birebir yansıtma düşüncesine uyulmamış, tedric ile mekânlar çizilmiştir. Fakat gerçekliği olan bu

yerlerin bilinmesi bize mesnevilerin geçtiği coğrafyayı tanımamız açısından yararlı olacaktır. O zamanın toplumunun beklentisini vermesi açısından çok önemlidir” (Keskin, 2008: 276-277).

“Leylâ ve Mecnûn mesnevilerinde vakaya dâhil olan kahramanların içinde bulunduğu şartlar, mekânın şekillendirir. Mekânlar, hikâyeye kahramanının ruhi durumunu, okuyucuya daha iyi gösterebilmek veya anlatabilmek için minyatür halinde verilmiştir. Mekân tasvirlerinde göze çarpmak derecede yersiz doldurmalar yoktur. Mekâna ait özellikler, hikâyeye kahramanlarının ruhi durumlarını daha iyi yansıtmak için birer aracı durumdadır” (Akalin, 1994: 179).

İncelediğimiz Leylâ ve Mecnûn hikâyelerinde bazı mekânların adlandırılmasında tutarlılık görülmez. Örneğin Mecnûn’un ve Leylâ’nın ailesinin yaşadığı mekân bazen ev, bazen çadır olarak anılır. Hatta Lârendeli Hamdi’de Leylâ’nın yaşadığı yer bazen çadır bazen de saray olarak anlatılmıştır.

Klasik edebiyatımızda ayrıntılı mekân tasvirlerinin bulunmadığı bir geçektir. Bu durum incelediğimiz mesneviler için de geçerlidir. Hikâyelerdeki mekânların çoğu çok ayrıntılı anlatılmaz. Çoğunun adı anılır. Lârendeli Hamdi’de Necd Dağı ve Leylâ’nın istendiği çadır ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir.

Fuzûlî’de mekânın kahramanlar; kahramanların da mekânlar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Yapılan mekân, bahar ve sonbahar tasvirleri kahramanların ruh hâllerini yansıtmaları bakımından önemlidir.

Tebrizli Hakîrî’deki mekânların çoğu benzetme amacıyla mecâzi olarak kullanılmıştır.

Dört mesneviyi de incelediğimizde pek çok mekânın ortak olarak, dört şair tarafından da kullanıldığını görürüz. Çok az mekân da mesneviden mesneviye farklılık arz etmektedir. Mesnevilerde tespit edebildiğimiz mekânlar aşağıdaki gibidir.

2.4. HİKÂYELERDE ADI GEÇEN MEKÂNLAR

2.4.1. Acem

Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin hikâyesinde geçen bir bilim adamı olan Ali Kuşçu'nun memleketidir. Toplam üç yerde geçer. Ali Kuşçu'nun alınıp İstanbul'a getirilmesi anlatılırken bahsedilir. İran, İranlı anlamları da vardır.

Tâ Acemden getürdi Rûm'a ânı
Kanı bir böyle i'tibâr kanı

(CSCÇ, 215)

2.4.2. Aden

Leylâ'nın yolculuk yaparken yolunu kaybettiği bölümde geçer. Cennet'in en güzel bahçelerinden biridir. “Güney Arabistan'daki Kızıldeniz'e bitişik bir sahil şehridir. Burada eskiden beri inci çıkarılmış bugün hala o bölgede inci üretimi yapılmaktadır. Edebiyatta inci ile birlikte kullanılır” (Pala, 1990: 20).

Tâze gülken çemenden ayrılmış
Biter durrken Aden'den ayrılmış

(CSCÇ, 1994)

2.4.3. Arabistan

Fuzûlî'de karşımıza ilk kez Mecnûn'un babasının yaşadığı topraklar olarak çıkar. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde de bu mekâna sık sık rastlarız. Bütün mesnevilerde vaka Arap yarımadasında geçmektedir. Arap yarımadası çok geniş bir coğrafyadır. Bu coğrafyanın sınırları hikâyelerde çizilmez. Arap yarımadasının genişliği okuyucunun hayal gücüne bırakılır.

Kim hayl-i Arabda bir cevan-merd
Cemiyet-i izz ü câh ile ferd

(F, 477)

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de Leylâ’nın annesinin kızına kızdığı sahnede geçer. Bu bölümde Arap sözcüğü kabile, yakın çevre anlamında kullanılmıştır.

Cümle nâmûs u ân bâd itdün

Arab içre ne turfe ad itdün

(CSC, 608)

Tebrizli Hakîrî ve Lârendeli Hamdi’de Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin geçtiği mekândır. Arap ülkesi Leylâ’nın babasının memleketidir.

Mâl û mülki var idi anıñ azim

Hem Arab mülkünde olmuşdı mukîm

(TH, 120a /7)

Ki var idi Arab mülkünde bir mîr

Saha vü lutf kânı vü cihân-gîr

(LH, 733)

2.4.4. Âri

Otlak, çayır, mera anlamlarında kullanılmıştır. Leylâ’nın kabilesinden bahsederken kabilenin mal varlığının çokluğunu ifade etmek için kullanılan bir mekândır.

Her taraftan yürirdi nice sûri

Tolmuşıdi koyunile her âri

(CSC, 966)

2.4.5. Arş

İslam inancına göre göğün en yüksek katıdır. Dokuzuncu gök, Allah’ın huzurudur. “Çadır, çardak, taht, eski astronomide Batlamyus nazariyesine göre bütün

felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen dokuzuncu kat gökteki Felekü'l-eflâk, Felek-i a'zam veya Felek-i atlas dahi denilir. Buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i Mahfûz'un Arş'ta bulunduğuna inanılması dolayısıyla mecâzen Allah'ın takdirinin geldiği yer olarak bilinir. Allah'ın kudret ve ululuğu bu kattan evrene yayılır.” (Pala, 1990: 39)

Sûretiñ ûş Ka'betu'llah'dır yakîn

Âstânîñ arş-ı Rahmân'dır maña

(TH, 138a/12)

2.4.6. Kûrsi

Arşın altında bir sema tabakası. Manevi makam. Saltanat, kudret ve mülk. “Tasavvuf ile hükemâ felsefesini birleştirenler, içinde hiçbir şey olmayan ve dümdüz olan Atlas feleğine Kürsî adını verirler. Dokuzuncu kat gök olup sekizinci kat göğü kaplar.” (Pala, 1990: 307)

Hak te'âlî'niñ makâmıyakîn-sin

Arş-ıla hem kürsîden a'lâ gönül

(TH, 134b/8)

2.4.7. Arz ve Sema

Yer ve gök demektir. Mekânın sınırsızlığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Kim O'dur Darende-i ferd-i hamd

Hâlık-ı ins ü peri-ü arz u semâ

(TH, 117a/4)

2.4.8. Bahr

Deniz demektir. Tebrizli Hakîrî deniz sözcüğünü mecâzi anlamda “aşk denizi” şeklinde benzetme amacıyla kullanmıştır. Somut anlamdaki denizle ilgisi yoktur.

Işk bahrı mevc etdi urdı cûş
 Işkdır kim eder aslanlar hamûş
 (TH, 123b/13)

Işk denizi daşdı mevc etdi revân
 Aklı başından anîñ getdi revân
 (TH, 144a/9)

2.4.9. Bağ

“Bağ, bahçe. Sevgiliye ait güzellikleirn birçoğu bağlarda, bahçelerde olan özelliklerdir. Çiçeklerden, meyvelerden, ağaçlardan söz edilirken bağdan da elbette bahsetmek gerekir. Şair de bunu yapar ve sevgilinin güzelliğini, özellikle yüzünü ve yanağını bahçeye benzetir.” (Pala, 1990: 67)

Mecnûn’un Leylâ için yaptığı fedakârlıkların anlatıldığı bölümünde geçer.

Dedi kim ey püser nâm ü nengin
 Terk kıldı yâr içûn ol cemâli bâğ için
 (TH, 122b/1)

Lârendeli Hamdi’de Mecnûn bir kış günü gezerken buraya uğrar.

Bu hâlile gezerken cânı pür-dâğ
 Aña nâ-geh güzerügâh oldu bir bağ
 (LH, 2814)

Bağçelerde bülbül ohur zâr zâr
 Kebg eder feryâd nedir kuh-sâr
 (TH, 135a/3)

2.4.10. Bağ-ı İrem

Efsanelerde, masallarda ve edebiyatta adı geçen mutluluk simgesi olan, Cennete benzetilerek yapılan şehir veya bahçedir. Şairler sevgilinin güzel yüzü ile güzelliklerini bu bahçeye benzetirler. Leylâ'nın vasıfları anlatırken geçer.

Ey lebiñ hayvân yüzün bâğ-ı irem
(TH, 126a/4)

2.4.11. Bağ-ı Bostan

Sebze bahçesi demektir. Bağ ve bahçe Leylâ'nın Mecnûn'a gönderdiği mektupta geçer.

Ey visâliñ bâğ u bostânım benim
Ey yüzûñ verd ü gûlistanım benim
(TH, 128b/12)

2.4.12. Bağdat

Irak'ın başkenti ve en büyük şehridir. “Edebiyatta gerek tarihi hadiseler münasebetiyle, gerekse başka nedenlerle Bağdat'ın adı çok geçer” (Pala, 1990: 68).

Fuzûlî'nin hikâyesinde karşımıza çıkan ilk somut mekân Bağdat'tır. Bağdat, şairin yaşadığı ve eserini kaleme aldığı yerdir. Mecnûn'un babasının gezdiği topraklar anlatılırken tekrar karşımıza çıkar.

Ancak demezem ki hâk-i Bağdâd
Alâyış-i nazmdandır âzâd
(F, 289)

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ'nın babasını anlatılırken geçer. Leylâ'nın babasının şöhreti Bağdat'a kadar uzanmıştır.

Mâlik'idi atasınıñ adı

Namı tutmuşdı mûlk-i Bagdâd'ı

(CSC, 977)

2.4.13. Bağdat-Kûfe

Tebrizli Hakîrî'de, Mecnûn'un sünnet için davet edilen insanların ne kadar geniş bir coğrafyadan toplandığını anlatılırken karşımıza çıkar. Sünnet törenine çok geniş bir coğrafyadan, çok kalabalık bir topluluk katılmıştır.

Sünnet için Ez-nesîm etdi yarag

Kûfe'den Bagdad'a kıla derdi sorag

(TH, 119b/13)

2.4.14. Basra

Fuzûlî'de, Mecnûn'un babasının gezdiği yerler belirtilirken Bağdat ile birlikte kullanılır. Mecnûn'un babası Bağdat'tan Basra'ya kadar çok geniş bir coğrafyada gezer. Mekânın genişliği babanın kudretini ve nüfuzunu anlatmak için kullanılmıştır.

Emrine Arab mutî'ü münkâd

Geh Basra makâmı gâh Bağdâd

(F, 479)

2.4.15. Batha

Mekke-i Mükerreminin eski adıdır. Çakıllı taşlı dere. Dağ arasındaki dere. Kamışlık sazlık yer.

Mûlk-i Bathâ'dan itdiler azmi

Kadurub tuğı râyet-i rezmi

(CŞÇ, 114)

2.4.16. Bedahşân

Afganistan'da yakutu ile ünlü bir yerdir. Leylâ'nın güzelliği anlatılırken zikredilmiştir.

Dişleriñdir dûrr ü gevher ey sanem

Lebleriñ ka'l-i bedahşândır maña

(TH, 138a/10)

2.4.17. Bezm

“İçkili, eğlenceli meclis, toplantı, dernek. İlkbahar mevsiminde çemende, kırlarda veya bir gül bahçesi vs. güzel yerlerde gezip eğlenmek, içip coşmak, halen rağbet edilen bir eğlence şeklidir” (Pala, 1990: 84).

Fuzûlî'de ilk olarak soyut bir mekân olarak karşımıza çıkar. Olay başlamadan sakiye seslenen bölümdedir. Kimsenin bulunmadığı ıssız bir yerdir.

Bir bezmde sen kalupsen ü men

Bu bezmi gel edelüm müzeyyen

(F, 282)

Fuzûlî pek çok şair ve yazarın bir araya geldiği somut bir mekân olan işret meclisinden de söz eder. Burası edebi tartışmaların yapıldığı, eğlencenin ve zevkin yaşandığı bir meclistir.

Ol bezm idi âfiyet bahârı

Men bülbül-i zâr ü bî-karârı

(F,408)

Fuzûlî'nin arkadaşları böyle bir mecliste ondan Leylâ ve Mecnûn hikâyesini yeniden yazmasını isterler. Hikâyenin ortaya çıkmasına vesile olması bakımından önemli bir meclistir.

Meclis, Tebrizli Hakîrî'de “toplanılacak yer, toplantı yerine gelmiş insan topluluğu” anlamlarında da kullanılır.

Ey seniñ kurbanıñ olsun cânımız

Ey saçıñ kûfri bezm-i îmanımız

(TH, 126a/10)

Geldi oturdı o dem Mecnûn-ı zâr

Meclis içre ol neheng- rûzgâr

(TH, 133a/9)

2.4.18. Mülk

Fuzûlî, devrinin sanat anlayışını eleştirirken içinde bulunduğu mekândan mülk olarak bahseder.

Bir mülkdeem ki ger yudup kan

Mazmûn-ı ibârete çeküp can

(F, 286)

2.4.19. Ceng Meydanı

Nevfel'in ordusuyla Leylâ'nın kabilesinin savaştığı meydandır. Dalgalanan bir kan meydanına benzeyen bu meydanda davullar çalar, alemler boy gösterir. Bu meydandaki gürz ve kılıç sesleri bir aylık mesafedeki bir devin bile ödünü koparır. Savaşın şiddetinden, atların ayağının cefasından, yeryüzü ölen yiğitlerin matemini tutar gibi yakasını yırtar.

Sadâ tûfâni ol meydânda her sû

Tenûr-ı kûsdan geldi yukaru

Hemân-dem geldi bahr-i ceng cûşe
Dilrân başladı yir yir hurûşe

İki kandan deñizdür oldu cûşân
Dilrân mevc-veş anda hurûşân

(LH, 2163-2165)

2.4.20. Cennet

Zeyd'in gördüğü bir rüyada anlatılır. Zeyd iki aşığı cennette mutlu ve huzurlu görmüştür. Dünyada yakalayamadıkları bu mutluluğu orada bulurlar.

Budur dediler riyâz-ı Rıdvân
Bu kavm-i huçeste hûr ü gılman

(F, 3027)

Tebrizli Hakîrî, Cennet yerine “behişt”, Cehenem yerine “düzah” kelimelerini kullanmıştır.

Ey şehr-i hûri cemâli meh-sirişt
Fürkatin tamu visâlidir behişt

(TH, 140a/8)

Etmeye fark ûş behiştî dûzahı
Bilmeye kimdir necîl ile sahî

(TH, 140a/5)

2.4.21. Çemen

Tebrizli Hakîrî'de yeşillik, çimen kelimeleri kullanılmıştır.

Yeşil atlas hil'ati geymiş çemen
Bû verirdi âleme berg-i semen

(TH, 135a/4)

2.4.22.Çöl

Hikâyede en çok kullanılan somut mekânlardan biridir. Mecnûn'un hayatının büyük bölümünü geçirdiği mekândır. Mecnûn için sığındığı bir liman olur. Fuzûlî'de “ Necd Mezarlığı olarak zikredilir. Necd Mezarlığı'ndan kasıt insandan, başka bir şey vâdetmeyen çöldür.” (Doğan, 2007: 567). Diğer dört hikâyede Necd, dağ adı olarak geçer.

İhyâ kıluben merâsim-i vecd
Dutdı rehn-i gûr-hâne-i Necd

(F, 2206)

“Leylâ ve Mecnûn, suyu sızdırdığı için serinleten o çok ince hamurlu testilere benzer. Her tarafından çöl sızır. Çöl sihirbazların en büyüğüdür. Çünkü biraz da seraptır. Serap, görünüşlerle hakikatin hiç bitmeyen karşılaşmasıdır. Çatlamış dudak, kamaşan göz ve daima kırıste kulak, durmadan bize serinlikler, çağlayan sular, bu sulara akın eden ceylan sürüleri ve kervan sesleri sunar. Hülâsa, çölde bütün dikkatleriniz mevcut olmayı icat eder ve ona doğru koşar. Onun içindir ki, çölün terbiyesi bir çeşit görünüşlere mukavemetin terbiyesidir” (Tanpınar, (t.y.): 138–139).

Diğer hikâyelerde çölün adı sahra'dır. Lârendeli Hamdi'de Mecnûn, Necd Dağı'na giderken buradan geçer. Sahra ahu tuzaklarıyla dolu olmasına rağmen çok güzeldir.

Giderken irdi bir sahrâya key hûb
Kurulmuş anda bir dâm-ı dil-âşûb

(LH, 2546)

Tebrizli Hakîrî de sahrayı çöl anlamında kullanır. Mecnûn aşk derdinden sahrayı mesken tutmuştur.

Işk derdin nûş eyleyen âh eylemez
Meskenin hem kûh sahrâ kılan
(TH, 144b/7)

Dûşdi sahrâ yüzine uryân olub
Hicr elinde yüregi biryân olub
(TH, 140b/3)

Tebrizli Hakîrî, çöl kelimesinin yerine “deşt” kelimesini de kullanır. Bu hikâyede de Mecnûn çölü mesken tutmuştur. Sahra ve deşt kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır.

Ol zemân Mecnûn çûn oldı bî-karâr
Mesken etdi deşt hem-dem mûr ü mâr
(TH, 126b/13)

Tebrizli Hakîrî, çöl kelimesinin yerine “beyâban” kelimesini de kullanır. Mecnûn, Leylâ’ya söylediği şiirde çölün kendisine ev bark olduğunu belirtir.

Tâ seniñ sevdâna düştüm ey perî
Hanmân deşt ü beyâbândır maña
(TH, 138a/13)

Celâlzâde Sâlih Çelebi, Mecnûn’un diğer çocuklarla münasebetini anlatırken “yazı” kelimesini ova, sahra, ıssız kır anlamında kullanılmış.

Sayir etfâl oyunda bâzîde
Fikri anûn yabanda yazıda
(CSC, 414)

2.4.23. Kış

Tebrizli Hakîrî’de ova, sahra tarla anlamında “kiş” kelimesinin kullanıldığı görülür.

Çıkdı birgün kişte ol Leylî ey cân
Ber-kenârı Sebz ü âb-ı revân
(TH, 135a/1)

2.4.24. Ceyhun Nehri

Bir bahar günü Mecnûn ile Leylâ’nın buluştukları zamanın anlatıldığı bölümde geçer.

Köpürûb gözi nehr-i Ceyhûn’uñ
Olmuş idi misâli Mecnûn’uñ
(CSC, 1572)

Tebrizli Hakîrî, “kulzüm-i ceyhûn” kelimesini mecâzi olarak akan gözyaşlarını Kızıldeniz hâline getirmek anlamında kullanmış.

Yâr firâkında meni bîmâr eden
Gözyaşımı kulzüm-i ceyhûn eden
(TH, 140b/9)

2.4.25. Dağ

Mecnûn’un Kâbe’den dönerken ansızın rastladığı, bir insan gibi konuştuğu mekândır. Kıymetli elbiseler giymiş, koynu, koltuğu mücevherlerle dolu, denizin, sahranın kendisinden rızık dilendiği kutsal bir kimliğe sokularak tasvir edilir.

Ta‘zim ile kılmış anı Hak yâd
Kur’anda ki el ci’bale evtâd
(F, 1144)

2.4.26. Fırat ve Nil Nehri

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de, Mecnûn'un sünnet düğününde geçer. Sünnet töreninde yapılan ikramların bolluğunu anlatmak için benzetme amacıyla kullanılmıştır.

Sûkkeri şerbet olmuş idi sebil

San Fırat idi anda yahud Nil

(CSC, 456)

Nil Nehri Tebrizli Hakîrî'de de vardır. Leylâ'nın akıttığı gözyaşının ne kadar çok olduğunu anlatmak için kullanılmıştır.

Yandı bî-kesi kûle döndi cân u dil

Göziniñ yaşı ahardı hem-çü Nil

(TH, 124a/1)

2.4.27. Gülistan-Gülzar

(Gül bahçesi). Benzetme amacıyla mecazi anlamda kullanılmıştır.

Bülbülem hüsnüñ gülistândır maña

Hem dudagiñ âb-ı hayvândır maña

(TH, 138a/7)

Yandı cânım ol firâkiñ nâmına

Arzû-mendem yüzünüñ gül-zârına

(TH, 125b/2)

2.4.28. Havuz

İçinde birçok balık bulunan, Kevser havuzuna benzeyen, Mecnûn'un içinde yıkandığı havuzdur.

Dibinden çıkub anuñ sâfî bir âb
Revân olmuş akar pâkize vü nâb

Düzülmüş bir ‘aceb havz-ı müdevver
Latîf ü pâk hem-çün havz-ı Kevser

Havâlîsinden ol nahlüñ olub cem‘
Bir gümüş berk urur dibinde çün şem‘

Sanasın ol şeçer dūdıdur anuñ
Ki sakfına kol uzatmış semânuñ

Fener gibi inüb birkaç budagı
Sabâdan hıfz kılmış ol çerâgı

Döşemiş şem‘-vâr sahn-ı gabrâ
Yüzinden altına bir nat‘-ı garrâ

Şererdür her habâbı fi’l-merâtib
Kim anuñ ‘aksidür gökde kevâkib

Sanasın çeşme-i nûr idi ol havz
Ki gerd-i ‘aybdan dûr idi ol havz

İçinde gavs eylerdi semekler
Nitekim havz-ı cennetde melekler

(LH, 2660–2668)

2.4.29. Hind

Leylâ'nın Mecnûn'a istendiği bölümde geçer. Hindistan'ın kısa adıdır.

Rûz u şebden ziyâde iy nice baş

Dahi Rûmî vü Hindi kûl kardaş

(CSCÇ, 1093)

2.4.30. İbni Selâm'ın Evi

Leylâ'nın baba evinden sonra yaşadığı ikinci mekândır. Leylâ kocasının evini “mezar” ve “kafes” olarak nitelendirir.

Kanlu kefenümdür al perde

Men gûrdaem sağınma erde

(F, 1986)

Bilmem bu kafesde n'ola hâlüm

Sın durdı belâ per ile bâlüm

(F, 1989)

2.4.31. İstanbul

Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin eserinde sebep-i telif bölümünde geçer.

Hâsse kim taht-gâh-ı İstanbûl

Gün gibi râcihidi cûmleden ol

(CSCÇ, 143)

2.4.32. Mısır-Şam-Irak

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de “medh-i çehâr-ı yâr-ı güzîn” bölümünde geçer. Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali övülürken, onların etki alanlarının yayıldığı coğrafyayı anlatmak amacıyla bu mekânlar kullanılmıştır.

Girdi fermânlarına yakın ırak
 Mısır u magrib zamîn ü Şâm u Irâk
 (CSCÇ, 117)

2.4.33. Hucend

Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin eserinde sebep-i telif bölümünde geçer.

Mûlk-i Rûm içre kim aña mânend
 Ne Horâsân durur ne mûlk-i Hucend
 (CSCÇ, 134)

2.4.34. Horasan

Maveraünnehir'in güneyinde Rey ile Gazne arasındaki bölgedir. İslam inancı Anadolu'ya Horasan yoluyla Maveraünnehir'den gelmiştir. Celâlzâde Sâlih Çelebi dört halifeden bahsederken İslamiyetin onlar vesilesiyle Horasan'a kadar ulaştığını söyler.

Yüridiler bu yolda merdâne
 İrdiler tâ der-i Horâsâne
 (CSCÇ, 116)

2.4.35. Kâbe

Mecnûn'un babası tarafından iyileşmesi için dua etmeye götürdüğü yerdir. Kâbe duaların kabul edildiği, kapısında ihsanlar dağıtılan, ihtiyaçların karşılık bulunduğu bir mekân olarak tanıtılır.

Çün Ka'be'ye erdi ol nîkû-hûy
 Mecnûn'a dedi ki ey belâ-cûy
 (F, 1095)

Celâl Sâlih Çelebi’de naat bölümünde geçer.

Gerd-i şirkile Ka’be tolmuşken

Gird-i pâki füsürde olmuşken

(CSCÇ, 50)

Kâbe, Lârendeli Hamdi’de cihan halkının hacet-gâhı, gök ehlinin dua makamıdır.

Ki varsa Ka’be’ye ol merd-i hayrân

Bulurdı derdine elbetde dermân

(LH, 1879)

Tebrizli Hakîrî’de Ka’bet’ullah olarak da kullanılır. Mecnûn’un babası tarafından dua etmek için götürüldüğü mekândır.

Ka’be’ye apardı Mecnûn’ı peder

Derd ü endûh ile köñli der-beder

(TH, 130b/5)

2.4.36. Kaf Dağı

“Dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zinciri. Efsaneye göre Ye’cüc ile Me’cüc, Anka, cinler, şeytanlar bu dağın arkasındadır. Masallarda çok anılır. Ejderha melekler tarafından bu dağların arkasına atılmış. Bu dağın yüksekliği 500 fersah imiş. Birçok yerleri su içindeymiş. Güneşin ışıkları bu dağa çarptıkça yeşile boyanır ve oradan aksedince de maviye bürünürmüş. Gökyüzündeki mavilik de bu ışıkların okyanuslardan yansımasıyla ortaya çıkarmış. Yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kanaatin sembolü olarak şiirlerde anka ile birlikte kullanılır.” (Pala, 1990: 273)

Sensizin derd ü gam u hecre güzâf
 Oldı könlümde be-misl-i kûh-ı Kâf
 (TH, 162a/7)

2.4.37. Kays'ın Evi

Lârendeli Hamdi'de ayrıntılı tasvir edilmez. Hikâyede “ev”, “saray”, “külbe-i gam” gibi adlarla anılır.

Fuzûlî'de Mecnûn'un evi babasına aittir. Gül bahçesi içindeki ev, lalenin üzerindeki siyah beneğe benzemektedir.

Gülzârlar içre lâle çağı
 Benzerdi evine lâle dağı
 (F, 485)

Ev kelimesi eserde pek çok yerde kullanılır. Mecnûn arkadaşlarına çölde yaşamaya karar verdiğini söylediğinde ev kelimesini ailesinin yaşadığı yer anlamında kullanılır.

Kılman mana ev hikâyetin çoh
 Dahi menüm anda varmağum yoh
 (F, 874)

Mecnûn'un babasının çölde Mecnûn'u bulup, geri götürdüğü, Leylâ'yı isteyip de eli boş ve üzgün bir hâlde geri döndüğü yer de aynı evdir.

Pîr ile cevân-ı dil-şikeste
 Geldi eve dil-figâr ü haste
 (F,941)

Ol sâhib-i neng ü nâm ü nâmûs
 Döndi eve geldi hâr ü me'yûs
 (F, 1067)

2.4.38. Alacug

Leylâ'nın vefatından sonra kullanılır. Göçebe çadırı anlamında kullanılmıştır.

Âşiyânı alacugun sarsar

Yıkdı başına bûlbûlûñ yekser

(CSC, 2078)

2.4.39. Kale

Leylâ'nın babasının, kızının Kays'la olan münasebetini duyunca kapattığı saray içindeki kaledir.

Serây içre varidi kal'a muhkem

İletdiler nigârı anda ol dem

(LH, 1242)

2.4.40. Ken'an İli

“Yakup peygamberin memleketi. Bugün Filistin'de Sayda, Sur dolayları ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır. Nuh peygamberin oğullarından veya torunlarından olan 'Ken'an' adına izafeten bu ismi almıştır.” (Pala, 1990: 290)

Bes ki men Ya'kûb olam âşûfte-hâl

Dil-berim çûn Yûsuf-ı Ken'an-durur

(TH, 150a/13)

2.4.41. Kevser

“Cennette bir suyun adı. Hakkında çok çeşitli izahlar yer alır. Akarsu veya göl olduğu, boyunun Mekke ile Yemen; eninin de Safâ ile Aden arası kadar olduğu, etrafında birçok kıymetli kaseler bulunduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı bunlardandır. Kevser suyu süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan

yumuşakmış” (Pala, 1990: 292).

Evliyânîñ cennet-i cûyî hakkı-y- içûn

Hem yetimler gazi suyu hakkı-y- içün

(TH, 117b/9)

Tûtiyadır çeşmime hâkdir

Ki kadri yoh yanında kevseriñ

(TH, 142b/8)

2.4.42. Leylâ'nın Evi

Lârendeli Hamdi'de, Mecnûn'a göre bu çadırın eşiğinin tozu dağda ve sahrada kim varsa herkesin gözünün sürmesidir. Çölde ve vadide kim varsa onların “fanus-ı şadî”sidir. Mecnûn bu çadırı içinde kekliğe benzeyen Leylâ'nın bulunduğu güzel bir kafes ve sevgilinin şeker dudak yerini aldığı bir beden olarak da görür. Hikâyede “cây-gâh”, “saray”, “nigârın haymesi” gibi adlarla anılır. Çadırın bütün cazibesi Leylâ'nın orada bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Tokındı çeşmi bir hoş sâye-bâne

Şu resme ki evci irmiş âsmâne

Kurulmuş hem-çün eyvân-ı Süleymân

Ki var içinde Belkîs-i hırâmân

Nitekim bir dil-ârâm-ı perî-veş

Düzüp ol çetri kılmışlar münakkaş

Dahi bürûzın itmişler nazar-gâh

Ki ola Leylî'ye manzar gâh ü bî-gâh

Ol eyvânüñ işigi gerdi gûyâ

Olubdur kuhl-ı çeşm-i kûh u sahrâ

Ser-â-ser ehl-i deşt ü ehl-i vâdî
İdinmişler anı fânûs-ı şâdî

Ki ortasında şem‘idi müşebbeh
Ruh-ı Leylî ki reşk ider aña meh

Ye bir zîbâ kafes idi ol eyvân
Ki içinde kebg idi Leylî hırâmân

(LH, 1097–1104)

Lârendeli Hamdi’de, Leylâ’nın babası kızını istemeye gelen Âmirîler kabilesini bu çadırda ağırlar. Misafirlerin ağırlandığı bu çadır; nakışlı, sanatlı, arşı içine alacak kadar büyük, sütunları mücevherlerle işlenmiş, kazıkları altından ulu bir çadır. Leylâ’yı istemeye giden Âmirîler, bu çadırda misafir edilir.

Fuzûlî’de, Leylâ’nın evi, Mecnûn’un kör bir dilenci kılığına girerek önüne geldiği mekândır. Leylâ Mecnûn’un sesini duyup dışarı çıkar

Takrîb ile azm-i yâr kıldı
Leylî evine güzâr kıldı

(F, 1683)

Evden çihup etdi arz-ı dîdâr
Kıldı sadaka zekât-ı ruhsâr

(F,1686)

Leylâ, insanlardan uzakta yaşadığı, acı içinde ağlayıp inlediği gecelerde evinden dışarı çıkar.

Sahrâya çihardı evden ol mâh
Kâmınca kılurdu nâle vü âh

(F, 1286)

Leylâ, kocası İbni Selâm ölünce babasının evine döner.

Çün ata evine döndü Leylî
Efgâna olup hemîşe meyli

(F, 2482)

Fuzûlî’de, ev ile çadır kavramı birbirine girmiş durumdadır. Mecnûn, ihtiyar dilencinin kölesi olarak Leylâ’nın kapısına gelir. Leylâ onun çektiği ahlardan evin içinde haberdar olur.

Çün çekdi bir ihtiyârsuz âh
Leylî ev içinde oldu âgâh

(F, 1634)

Olayın hemen devamında Leylâ benzer bir ah çekerek çadırı parçalayıp dışarı çıkar.

Bir âh ile kıldı haymesin çâk
Mazlûmına açdı çeşm-i nem-nâk

(F, 1635)

Göçebe toplum geleneğine uygun olarak ev yerine çadırın kullanıldığı da olur. Leylâ’nın kabilesinin göçünün anlatıldığı bölümde kabilenin topladığı çadırlardan bahsedilir.

Göç oldu açıldı bâr-gehler
Buhtîlere mehd çekdi mehler

(F, 2546)

Tebrizli Hakîrî, Leylâ’nın evi yerine “hâne”, “hân mân”, “hânüman” kelimelerini de kullanır.

Leylî'yi apardı ol sa'at eve
Olmasun anlar birbirin seve

(TH, 121b/8)

Tebrizli Hakîrî'de Leylâ'nın babasının evi eyvan (köşk) olarak kullanılır.

Çü anın muşdılar anlar şâd-kâm
Düşdiler eyvân-ı şâh içre makâm

(TH, 132b/2)

2.4.43. Leylâ'nın Köyü

Sardılar ûş kûy-ı Leylî'den anı
Dahı hergiz bilmedi rûz u duni

(TH, 124b/2)

2.4.44. Leylâ'nın Obası

Leylâ'nın kabilesinin çadırlarından oluşur. Mecnûn burayı, sevgilinin zulmünden can verenlerin mahşerde başlarını yerden kaldırmalarına ve zamanın hızlı kanat vuran kargasının uğursuz yuvasına benzetir.

Rahîm idi dem-i ihsânda ol hân
Gazab vaktinde ammâ şîr-i garrân

Tenine zeyn idüb bir gün silâhı
Av içün eyledi kâsd-ı nevâhî

Havâsı birle kıldı 'azm-i nahçîr
Giderek irdi kûh-ı Necd'e ol şîr

(LH, 1093–1095)

2.4.45. Leylâ'nın Kabri

Fuzûlî'de Leylâ ile Mecnûn aynı mezara konulur. Zeyd'in çabalarıyla insanların ziyaret ettiği bir türbe hâline gelir. Zeyd sayesinde mukaddes bir mahiyet kazanır.

Ta'mir için etdi çoh atâlar
Tedrîc ile kıldı çoh binâlar

Peyveste harâret-i cigerden
Kandîl-i mezârın etdi rûşen

(F, 3015–3016)

Tebrizli Hakîrî'de, Leylâ'nın kabrinden bahseder. Mecnûn, kabrin başına gelerek ağlayıp inler. Leylâ'nın kabriyle ilgili ayrıntıya rastlanmaz.

Kabriniñ üstine geldi yârınıñ
Hem-refîk ü mûnis ü gam-hârınıñ

(TH, 165b/11)

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ'nın mezarının adı "Behişt-i Sâni"dir.

Olıcak böyle ol binâ âbâd
Kodıldı Behişt-i sâni âd

(CSCÇ, 2185)

Lârendeli Hamdi'de Leylâ ile Mecnûn'un kabirleri iki mezar üzerine yapılan âşıkların, gönül ehli insanların ziyaretgâhı olan güzel, ihtişamlı bir türbedir. Türbenin adı "Ziyâret-gâh-ı Ervâh-ı Muhibbîn" dir.

Pes anuñ kıldılar adını ta'yîn
Ziyâret-gâh-ı Ervâh-ı Muhibbîn

(LH, 5288)

2.4.46. Mevâ

Tebrizli Hakîrî’de “yurt, mesken” anlamında kullanılır. Ayrıca mekân kelimesi “yer, mahal”; mesken kelimesi de “oturulacak yer” anlamında kullanılmıştır.

Şâd iken âh eylediñ derdimi sen
Deşt ü sahrâ kıldın ol mevâ köñül
(TH, 134b/7)

Andan özge yokidi mesken aña
Olmuş idi dostları düşmen aña
(TH, 124a/7)

2.4.47. Mağara

Mecnûn’un iki ahu yavrusunu avcının elinden kurtardıktan sonra geceyi geçirdiği dar bir yerdir.

Güm idüb râhını Mecnûn-ı nâlân
Girüb bir gâr-ı tenge deng ü hayrân
(LH, 2580)

Fuzûlî ve Tebrizli Hakîrî’de mağara “yâr-ı gar” (mağara arkadaşı) ifadesi ile birlikte kullanılır.

Yüz şükr ki yâr-ı gar buldum
Gezdüm bu cihânı yâr buldum
(F, 1148)

Nedeyem ey yâr-ı gârım senzisin
(TH, 125a/2)

Muhammet Nur Doğan mağara arkadaşını şöyle açıklar: “Bilindiği gibi yâr-ı gar, yani mağara arkadaşı, Hz. Muhammet ile birlikte hicret esnasında mağarada

gizlenen Hz. Ebubekir için kullanılan bir sıfat isimdir. Şair yâr-ı gar sözü ile dağın kendisine dost ve yoldaş olduğunu anlatmak istiyor” (Doğan, 2007: 562).

2.4.48. Merv

Horasan bölgesindeki bir şehrin adıdır.

İşitdüm bir hikâyetde ki evvel

Var idi Merv’de bir şâh-ı efdal

(LH, 3367)

2.4.49. Mezarlık

Fuzûlî’de Mecnûn’un babasının ölümünde, Leylâ’nın ölümünde karşımıza çıkar. Zeyd Mecnûn’un ölümünden sonra mekânı şenlendirmeye çalışır.

2.4.50. Necd

Arap yarımadasının orta bölgesidir. Suudi Arabistan’ın doğu mıntıkasıdır. Necd Dağı, Lârendeli Hamdi’de hikâyenin ana mekânlarından biridir. Mecnûn, buradan babasının ısrarıyla evine dönmek, Leylâ’yı görmek, Nevfel’le birlikte vakit geçirmek gibi nedenlerle kısa süreli uzaklaşır. Fakat çok geçmeden dağa geri döner. Bu dağ o kadar yüksektir ki Zühâl yıldızı ancak eteklerine ulaşabilir. Göğün zirvesine yukarıdan bakar. Bu dağ “seng-i mihnet”ten yaratılmıştır. Orada vahşi hayvanlar yaşar. Bu dağda içinde yılanların bulunduğu pek çok mağara vardır. Bu ürkütücü özelliklerinden dolayı orada insan yaşamaz. Zirvesindeki sisler, Necd Dağı’nı inleyen bir aşık gibi gösterir.

Meger varidi anda bir yüce tağ

Ki dehr itmişdi Keyvân’ı rağ

Aşaga almış evci âsmânı

Yaratmış seng-i mihnetden Hakk anı

Döker her-sûy çeşm-i eşk-bârı
Yakalarda çü Mecnûn çeşme-bârı

Degil ârâm-gâh-ı âdem ol yir
Makam-ı ejdehâ menzil-geh-i şîr

Anuñ adına dirler Necd Tağı
Kamu vâdîleri ejder yatağı

Anuñ her kûşesinde gösterür mîğ
Gehi jengârî geh gül-gûnî bir tîğ

Ne lâle kim birürmiş anda hâre
Şehîdân gönlegidür pâre pâre

Sanasın ol cebeldür ‘âşık-ı zâr
Ki pür-dûd itmiş anı sâye-i hâr

(LH, 1360–1367)

Yaşından kim çü la‘l olmuşdı rahşân
Meselde kûh-ı Necd oldı bedehşân

Dikenden sînesi mecrûh u mecbûr
Şu resme ki âşiyân-ı mâr u zenbûr

Başından perçem-i ‘anber-feşânı
San olmuş murg-ı ‘ışkun âşiyanı

Direfş-i âhına gerdûn-ı devvâr
Meh ile mihri kılmışdı ‘alem-dâr

(LH, 1379–1383)

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de, Necd Dağı, Leylâ’nın kabilesinin yaşadığı bölgede bulunan bir dağdır.

Necd Tagı dibinde hayli kadîm

Bir kabîle olurdu ehl-i kerim

(CSCÇ, 957)

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de, Necd, Leylâ’nın kabilesinin adı olarak geçer. Leylâ’nın babası bu kabilenin melikidir.

Necd adlu kabîle mahıyidi

Bir güzeller sipahı şahıyidi

(CSCÇ, 500)

Melikiyidi Necd ehlinûñ

Bes anuñ devletûnle Leyli’nûñ

(CSCÇ, 978)

Tebrizli Hakîrî, Necd Dağı’ndan bahsederken “kûh” kelimesini dağ anlamında kullanır. Diyar, memleket, ülke ifadeleri de Necd Dağı anlatılırken geçer.

Var idi bir kûh anad Necd nam

Bilmiş idi ol yeri vahşî-makâm

(TH, 129 b/5)

Var idi ol yerde kamu cânavar

Ol arada yoh idi şehir ü diyar

(TH, 129 b/8)

2.4.51. Nevfel'in Vatangâhı

Mecnûn'un üç ay kadar kaldığı yerdir. Nevfel Mecnûn'u ikna ederek buraya getirir.

Turub şâhuñ vatan-gâhına geldi

Yakîninde karâr itdi vü kaldı

(LH, 2100)

2.4.52. Nişangâh

Mecnûn'un Leylâ'yla buluştuğu, her birinin dibinden su akan, boyları gökyüzüne ulaşan fidanların bulunduğu تنها bir yerdir. Hikâyede “nişan-gâh fülân menzil” olarak geçer.

Buyurdı bir nişân-gâh ol dil-ârâ

Fülân menzilde nahl-istân u tenhâ

(LH, 4105–4106)

2.4.53. Okul

Leylâ ile Mecnûn'un tanıştıkları somut bir mekândır. Okulla ilgili ayrıntılı bir tasvir yapılmaz. Fuzûlî'de bir sıra kız, bir sıra oğlanın oturduğu, birlikte ders gördükleri mekândır.

Bir saf kız oturdı bir saf oğlan

Can aldı behişte hûr u gılman

(F, 560)

Mektebe gönderdi anı Bül-hasan

Hâlini söyleyem anıñ dinle sen

(TH, 120b/3)

2.4.54. Rûm

“Roma, Romalı. Eskiden Doğu Roma İmoaratorluğu Anadolu’yu da içine aldığı için Anadolu’ya Rûm, Anadolulara da rûmi denilirdi. Burada yaşayan insanlar beyaz ırktan ve güzel oldukları için şiiirlerde hemen çok zaman Habeş, Zenci veya Zengibâr ile karşılaştırılır ve tezat santı yapılırdı. Gündüz Rûm ise; gece, Habeşli veya zenci olurdu” (Pala, 1990: 413).

Fuzûlî’den Leylâ ve Mecnûn hikâyesini yeniden yazmasını isteyen şairlerin ülkesidir.

Bir nice zarîf-i hıtta-i Rûm
Rûmî ki dedük kaziye ma’lûm

(F, 412)

Celâlîzâde Sâlih Çelebi’de Rûm, Leylâ’nın İbni Selâm’a istendiği bölümde geçer.

Kimi Rûmi libas ile miskîn
Çın-i zûlfüyle ruhları âyîn

(CSCÇ, 1342)

Tebrizli Hakîrî’de Leylâ’nın güzelliğinin anlatıldığı bölümde geçer.

Ey lebi la’l dişi incü sanem
Arızı Rûm u beñi Hindû sanem

(TH, 131b/3)

2.4.55. Bend-dân

(Zindan) Mecnûn Leylâ’dan ayrılınca söylediği şiiirde geçer.

Şimdi ol gül-gûn-cemâliñden cüdâ
Bend-dân zâr kaldım ey habîb

(TH, 122a/1)

Dedi kim ey serv-kaddime likâ

Oldı zindân sensüzün metteb- serâ

(TH, 122a/3)

Mesnevilerdeki Mekânlar				
Tebrizli Hakîrî'de	Fuzûlî'de	Lârendeli Hamdi'de	Celâlzâde Çelebi'de	Sâlih
Arabistan	Arabistan	Arabistan	Arabistan	
Arş (Kürsi)	Bağdat	Bağ	Aden	
Arz ve Semaa	Basra	Ceng Meydanı	Acem	
Bahr	Bezm	Çöl	Bağdat	
Bağ-bağçe	Mülk	Havuz	Bahta	
Bağ-1 İrem	Cennet	Kâbe	Çöl	
Bağ-1 bostan	Çöl	Kale	Ceyhun	
Bağdat	Dağ	Leylâ'nın evi	Fırat	
Kûfe	İbni Selâm'ın evi	Leylâ'nın obası	Nil	
Bedehşân	Kâbe	Leylânın kabri	Hind	
Bezm	Kays'ın evi	Mağara	İstanbul	
Cennet	Leylâ'nın evi	Merv	Mısır	
Çemen	Leylâ'nın kabri	Necd Dağı	Şam	
Çöl	Mağara		Irak	
Kışt	Okul		Hucend	
Fırat	Rûm		Horasan	
Nil			Kâbe	
Gülistan			Alacug	
Kâbe			Leylâ'nın kabri	
Kaf Dağı			Necd Dağı	
Ken'an İli			Nevfel'in vatangahı	
Kevser			Nişangâh	
Leylâ'nın evi			Rûm	
Leylâ'nın köyü				
Eyvan				
Leylâ'nın kabri				
Mevâ				
Necd Dağı				
Okul				
Rûm				
Bend-dân				

2.5. ŞAHİS KADROSU

Anlatmaya bağlı edebi metinlerde şahıslar ana unsurlardandır. Vakanın gerçekleşmesinde rol oynayan her türlü varlık şahıs kadrosunu oluşturur.

“İtibari eserde nakledilen veya değişik şekillerde ifade edilen vakanın zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramları, şahıs kadrosu söz grubuyla adlandırmayı uygun görüyoruz. Çünkü vakaya iştirak eden insan dışındaki varlık ve kavramlar, metinde, yüklendikleri fonksiyon bakımından, şahıs karakteriyle karşımıza çıkarlar. Bunlarda şahıslandırmanın kazandırdığı vasıflar diğer hususiyetlerden daha önde gelir, hatta onlardan bazılarını unutturacak derecede arka plana iter. Hangi şekilde olursa olsun, şahıs kadrosunu teşkil eden fertler itibari âlemden ve bu âlem içinde yer alan diğer unsurlardan ayrı düşünülemezler. Eserde tezahür eden şekliyle, çok defa itibari âlemi şekillendiren unsurların başında şahıs kadrosuna has hususiyetler yer alır” (Aktaş, 1991: 148–149).

Şairler, mesnevilerini yazarken itibari bir âlem oluştururlar. Bu itibari âlemin odak noktası şahıs kadrosudur. Diğer öğeler onun etrafındadırlar, şahıslar için vardır. İtibari âlem şahıs kadrosuyla bir anlam kazanır. “Ancak bütün bunların zuhuru için şahıs kadrosunu meydana getiren fertlerden en az ikisinin bir mana birliğinde veya bir metin halkasında vazife alması gerekir. Burada şahıs kadrosu sözüyle insanlardan müteşekkil bir grubu kastetmediğimizi, vakaya iştirak eden şahıs hali verilmiş kavramı, eşya, hayvan ve nebatları da ifade ettiğimizi belirtelim” (Aktaş, 1991: 150).

“Bellibaşlı roman kişilerinin özellikleri, tepkileri ve duygusal yapıları, bir bütün olarak ele alındığında, bu kurmaca yaşamaların yerleştirildiği daha geniş bir toplum kesitinin eleştirisini de getirir. Kişiler arası ilişkiler, Henry James’e özgü bir ‘küçük-evrende’, çağın ruhsal ve psikolojik çalkantılarını sergiler” (Finn, 1984: 14).

Edebi eserler incelendiğinde şahıs kadrosunun fiziki ve ruhi hâlleriyle ele alındığını görürüz. “Onların da fiziki görünüşleri, ruh hâlleri, istek ve arzuları vardır. Fiziki endişelerinin de olması tabiidir” (Aktaş, 1991: 149).

Şahıs kadrosunu meydana getiren fertler edebi eserlerde itibaridir. Onların fiziki görünüşleri, ruh hâlleri ve diğer insani özellikleri de itibaridir. Gerçek hayattaki insanlarla itibari kahramanlar arasında temelde bir benzerlik vardır. Gerçek hayattaki

temel kanun ve prensipler, itibari âlem için hareket noktası durumundadır.

Gerçek hayattaki insan diğer insanlarla münasebet kurar. Bu münasebetin sınırlarını o insanın davranışları ve hisleri oluşturur. İtibari âlemdeki şahısların kendi aralarındaki münasebetlerini de ortak tavır, hareket, davranış ve hisleri belirler. “Harici âlemde geçerli temel kanun ve prensipler, itibari âlem için de hareket noktası durumundadır. Ama bu yakınlık hiçbir yapma ve yaratma tarzında, hiçbir yerde insanla itibari şahsı, tam ve gerçek manasıyla aynileştirmeye yetmez” (Aktaş, 1991: 149–150).

Edebi eserlerde karşımıza çıkan bu münasebetlere ilişkiler ağı diyebiliriz. “Şahıs kadrosunu meydana getiren fertler arasındaki ilişkiler ağı arzu etmek, iletişimde bulunmak ve iştirak etmek temel yüklemelerinden değişik tarz ve şekillerde, farklı zaman ve mekânlarda türetilmiştir” (Aktaş, 1991: 151).

“Roman kişilerini ‘yalıncat’ kişiler, ‘yuvarlak’ kişiler diye ikiye ayırabiliriz. Yalıncat kişilere on yedinci yüzyılda ‘humour’ adı verilirdi; bunlara kimi zaman ‘tip’, kimi zaman ‘karikatür’ de denmektedir. Katıksız biçimiyle yalıncat roman kişisi, tek bir nitelik ya da düşünceden oluşur. Yapısına birden çok nitelik girdi mi, kenarlarından kıvrılarak yuvarlaklaşmaya başlar” (Forster, 1985: 108).

“Yalıncat kişilerin bir büyük yararı, romanda ne zaman ortaya çıksalar, kolayca tanınabilmeleridir. Okuyucunun bakan gözü değil de gönül gözü tanır onları; bakan gözler, kişileri ancak özel adları geötikçe görür” (Forster, 1985: 109).

“Yalıncat roman kişilerinin ikinci yararı, okuyucunun bunları sonradan kolayca anımsayabilmesidir. Olayların etkisiyle değişmediklerinden, okuyucunun aklında değişmez bir biçimde yer ederler. Bu durum, olup bitenlerden sonra geriye bakıldığında, bu kişilere gönül rahatlatıcı bir nitelik kazandırır, içinde yer aldıkları romanların unutulup gitse bile yaşamalarını sağlar” (Forster, 1985: 109).

“İtibari bir metinde karşılaştığımız bütün şahısların da itibari olduğunu belirtmiştik. Bu, bütün şahıslar için ortak bir vasıftır. Ancak, bu itibari varlıklardan bir kısmına vakanın zuhuru için ihtiyaç duyulur. Bir kısmı dekoratif unsur olarak eserde vazife görür” (Aktaş, 1991: 152).

“Yalıncat roman kişileri bir kez okuyucuya tanıtıldılar mı bir daha tanıtılmaları gerekmez. Hiçbir zaman yazarın denetiminden çıkmaz, gelişmeleri için çabada

bulunmasını gerektirmez, kendi havalarını kendileri yaratırlar” (Forster, 1985: 109).

Forster (1985)’e göre bir kahramanın çok yönlü olup olmadığını anlamak için bizi şaşırtıp şaşırtmadığına bakarız. “Eğer hiç şaşırtamıyorsa, yalınkattır. Şaşırtabiliyor da inandırıcı olamıyorsa, yuvarlaklık taslayan yalınkat bir kişidir. Çok yönlü kişi, yaşamın hesaba kitaba uymayan değişkenliğine sahiptir. Bu tür kişileri kimi zaman tek başlarına, ama daha çok yalınkat kişilerle bir arada kullanarak, yazar kişilerinin ortama uymalarını ve romanın öteki öğeleri ile bağdaşır kaynaşmalarını sağlar” (Forster, 1985: 119).

Mesnevilerin asıl kahramanları Leylâ ile Mecnûn’un tasvirleri ayrıntılı olarak verilirken, diğer kahramanlar hikâyedeki rollerinin önemi ölçüsünde hikâyeye girdikleri bölümde kısaca tanıtılmıştır. Bu durum klasik edebiyatımızın tahkiye tekniğinde sıkça görülür. Buna uygun olarak incelediğimiz mesnevilerin başkahramanları Leylâ ile Mecnûn, hikâyenin hemen girişinde fiziki ve kişilik özellikleriyle ayrıntılı olarak tanıtılırlar. Ancak Leylâ ve mecnûn dışındaki kahramanların tanıtımı onları gözümüzün önünde canlandırmaya yetmeyecek kadar azdır.

2.6. HİKÂYELERİN ŞAHİS KADROSU BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

2.6.1. Mecnûn

Adını esere veren en önemli iki kahramandan biridir. Doğumundan ölümüne kadar bütün hayatı eser boyunca anlatılır. Hikâyede olay tamamen Mecnûn’un etrafında geçer. Hikâyedeki diğer kahramanlar onunla münasebeti nispetinde eserde yer alır. Olay bütün hareketini ve akıcılığını Mecnûn’dan alır.

2.6.1.1. Tebrizli Hakîrî’de Mecnûn

Mecnûn’un doğduğu gün Nevruz bayramıdır. O doğduğu için içkiler içip düğün gibi kutlamalar yapmışlardır.

Mey içüb ol-dem kıldılar o dem toy düğün
‘İyd hem nev-rûz idi o gün

(TH, 119a/9)

Adını Kays koyarlar. Bir “dâye”nin yanına verirler. Sürekli ağlar, bir güzel onu kucağına alınca susar. Onun gelecekte âşık olacağını anlarlar.

Kays fiziki özellikleri bakımından çok güzeldir. Ay yüzlü, servi boylu, şuh gözlüdür. Kirpikleri ok, kaşı yay gibidir. Pek çok kişi ona hayrandır.

Yüzi mâh ü kaddi servi çeşmi şûh

La‘li kand ü kaşı yay kirpigi oh

Ulu kiçi hüsnine hayrân idi

Ata ana cânına kurbân idi

Gamzesi şûh kâmeti ra‘nâ idi

Zülfi hoş bir sûret-i zibâ idi

(TH, 119b/ 9–11)

10 yaşında âşık olur, 10 yaşında okula başlar, 10 yaşında sünnet olur.

Çünkü on yaşına girdi ol püser

Cânına ‘ışk âteşi kıldı eser

(TH, 119b/12)

2.6.1.2. Fuzûlî’de Mecnûn

Uzun süre çocuğu olmayan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Ailenin hasretle beklediği, çok istediği bir çocuktur. Doğduğunda aile çok mutlu olur. Babası şeref ve itibar sahibi asil bir insandır. Bir Arap kabilesinin başkanıdır. Çocuk sahibi olmak için türbelere adaklar adarlar, Allah’a yalvarırlar, birçok çareye başvururlar. Sonunda duaları kabul olur ve çocuk doğar. Kays hem ruhi açıdan hem de fiziksel açıdan çok farklıdır. Fiziki portresi çizilirken çok özel biri olduğu anlaşılır. Karşımıza âdeta bir erkek güzeli olarak çıkar. Mükemmel bir tip çizilir. Bütün hikâyelerde Mecnûn’nun fiziki portresi çizilirken klasik edebiyatta kullanılan mazmunlardan, istiarelerden, benzetmelerden yararlanılmıştır.

Servi boylu, gül yanaklı, gül yüzlü bir dilbere benzer. Yasemin kokulu, şirin dudaklı, şehla gözlü, süslü kaşlı bir güzeldir. Şirin dudağı, letafet kaynağı; güzel boyu afettir. Letafetine çok söz söylenebilir; ama yüzünün güzelliğini anlatmaya söz yetmez. Şehla gözü, efsun dolu bir nergis; süslü kaşı, sanki nergisin üzerindeki “nun”dur. Güzelliği şafak renkli bir lale; zülfünün kıvrımı, lalenin üstündeki “lam” harfidir. Ağzının tarifini ise yapmak mümkün değildir. Dudağı naz çeşmesinin suyudur. Ayağının altındaki toprak hurilerin gözlerinin sürmesi gibidir.

Bir dilber-i serv-kadd ü gül-rûy
Serv-i hoş u gül-ruh u semen-bûy

Şîrîn lebi menşe’-i letâfet
Ra’nâ kadi durduğıyle âfet

Evsâf-ı letâfetinde söz çoh
Eltâf-ı melâhatinde söz yoh

Şehlâ gözi nergis-i pür-efsûn
Zîbâ kaşı nergis üzreki nûn

Hüsni güli lâle-i şafak-fâm
Zülfî hamı lâle üzreki lâm

Agzı sıfatı hod etmek olmaz
Esrâr-ı nihâna yetmek olmaz

Zülfî sözi zıkr-i halka-i râz
La’l-i lebi âb-ı çeşme-i nâz

Devr-i meh-i rûyi çeşme-i nûr
Hâk-i kefi pâyı sürme-i hûr

(F, 584-591)

Kays o kadar güzel o kadar güzeldir ki; aynaya bakacak olsa, Leylâ'yı bırakıp kendine âşık olabilirdi. Leylâ'nın güzelliğine heves bile etmeyebilirdi.

Bir gâyet ile şemâili hûb
Kim Leylî olanda ana matlûb

Bir gözgüye ger açup gözünü
Gözüde göreydi öz yüzünü

Öz ârızına olurdu meyli
Kılmazdı hevâ-yı hüsn-i Leylî

(F, 592–594)

Çocuk sıradan biri değildir. Özel vasıfları vardır. Güneş çocuğun yanağından aldığı ışıkla bütün âlemi süsler. Bebekliğinde bile İsa gibi yükselmeye kabiliyetlidir.

Çün va' de erişdi doğdı bir ay
Hurşîd ruhiyla âlemârây

(F, 504)

Hurşîd kimi kemâle kâbil
İsâ kimi tıflı

(F, 507)

Çocuk ailede sevinçle karşılanır. Aileye büyük bir mutluluk yaşatır. Anne baba çocuğun doğumundan dolayı çok sevinir. Şükür ifadesi olarak hazineler dağıtırlar. Fakir fukarayı sevindirirler. Çocuğun adını Kays koyarlar.

Şâd oldılar andan ata ane
Şükrâne verildi çoh hizâne

(F, 505)

Akvâm u kabâili olup şâd
Ol nev-rese Kays koydılar ad

(F, 528)

Mecnûn, zamanla bu güzelliği kaybeder. Çölde karşılaştıklarında gördüğü kişinin Mecnûn olduğuna inanmaz. Çünkü peri kadar güzel olan Kays gitmiş, yerine yüzü kırışmış, beli bükülmüş, sefil, zavallı biri gelmiştir.

Leylî dedi ol perî-likâdur
Ruhsâr ile kaddi dil-rübâdur

Sen şiftesen esîr-i mâtem
Ruhsârî şikeste kâmeti ham

(F, 2580-2581)

Fuzûlî kendini Mecnûn ile karşılaştırır. Mecnûn'un Fuzûlî ile karşılaştırıldığı bölümler aşağıda şu şekilde verilmiştir:

Gurursuz Kibirsiz Oluşu:

Nahvet kılup nasîb Fuzûlî kimi mana
Yâ Rab mukayyed eyleme mutlak mana meni

(F, 1130)

Aşk Acısı Çekişi:

Va'de-i vasl ile aldun sabrumuz ârâmumuz
Olmadı her gün visâlünden müyesser kâmumuz

Geçdi hecr ile Fuzûlîden beter eyyâmumuz
Hanı ey zâlim bizümle ahd ü peymân etdüğün

(F, 1934–1935)

Fuzûlî'nin Tasavvuftaki Üstünlüğü:

Esîr-i nefsdür ehl-i cihân bilmez fena kadrin
Fuzûlî terk tevîki sana ancak müsellemdür

(F, 2912)

Fuzûlî'nin Cevap Verişi:

Hîç kim cânân için cân vermege lâf etmesün

Kim gelüpdür bu sıfat ancak Fuzûlî şâmına

(F, 2481)

2.6.1.3. Lârendeli Hamdi'de Mecnûn

Lârendeli Hamdi'nin eserinde Mecnûn, olgunluğa erişmiş, ideal insan olarak anlatılır. Fakat çevresi tarafından çok anlaşılammıştır (Kütük, 2002).

Zengin ve asil bir Arap beyi çocuk özlemiyle yanıp tutuşmaktadır. Meczup bir Abdal'dan alıp yediği bir ayva vesilesiyle çocuk sahibi olur. Mecnûn'u "bu olağanüstü vaka ölümüne kadar bir kader gibi peşinden sürükleyecektir" (Kütük, 2002: 158).

Mecnûn'un bütün hayatı diğer insanlardan farklı olacaktır. Çocukluğu, okul hayatı, âşık olması, ölümü diğer insanlara benzemeyecektir. Bu farklılık adının destan olarak yazılmasına neden olacaktır. Böylece Mecnûn adı şöhret bulacaktır. Onun hüznü sonu baştan bellidir (Kütük, 2002).

Üç yaşında sünnet ettirilir.

Kaçan ki irdi üçe garrayla yaşı

Halayık anda çabûke oldı başı

Atası diledi kim sünnet ide

İlinüñ uluların da'vet ide

(LH, 821–822)

Yüzü hurşide kaşları hilale benzer. Boyu güzellik bağının fidanıdır. Dudağı şirin, ağzı gonca gibi dar ve kırmızıdır. Gözleri doğuştan sürmelidir.

Nice oğlan yüzi hurşide benzer

Kaşı yayı hilâl-i îde benzer

Güzellik bağınıñ kaddi nihâli

Letâfet caynının la'li zülâli

Lebi şirin dehânı goncei ter
Saçı müşgin yanağı verd-i ahmer

(LH, 789–791)

Yüzü gün gibi parlaktır. Yanağı güle, beni fülüle, çene çukuru topa benzemektedir. Yüzü, güzellik gülistanının yaprağına sonbahar belası erişmemiş gülüdür. Yanağında kıldan eser olmayan bu güzellik güneşi yeri ve zamanı yakmaktadır. Ay, hilal kaşlarına ve kirpiğinin kılıcına sıcaklık verir. Yanağının ateşi de bunlara su verir. Dudağı parlak bir mücevher gibidir. O parlak mücevheri Allah yaratmıştır. Yasemin yüzü ve gül yanağı fitne ararken, şeker dudağı ve gümüş çenesi gönül çelmeyi huy edinmiştir.

Gelûrek oldu bir gün yûzlü mabhûb
Ruhı gül hâli fülül gabgabı top

Yüzi verd-i gül-istân-ı letâfet
Hazân irürmemiş bergine âfet

İzârında belürmez hatt nişânı
Yakar mihri zemini vü zemânı

Ay alını âyinesine muhassal
Hilâl-ebrûsi düşmüş misl-i saykal

Müjesi tîgine kim tâb virmiş
Ruhunuñ âteşinden âb virmiş

Lebidûr fi'l-mesel bir la'l-i garrâ
Ki delmiş dest-i kudretle anı mevlâ

Semen-sîma vü gül-ruh fitne-cûdur
Şeker-leb sim-gabgab işve-hûdur

(LH, 1048–1054)

2.6.1.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Mecnûn

Bu hikâyede Mecnûn'un fiziki özellikleri diğer hikâyelerdeki kadar ayrıntılı verilmemiştir. Gül yüzlü, sümbül saçlıdır.

Yüzi gül gerçi saçı sümbül idi
Mülidi la'li hâli fülful idi

Gözü lü'lü dökerdi jâle gibi
Kanlı köñlek giyerdi lâle gibi

(CSC, 367–368)

Adını Kays koyarlar.

Kodı Kays-ı hüner anuñ âdın
İdeler tâ bu âdile yâdın

(CSC, 375)

Dadının elinde büyür. Sürekli ağlar. Dadısı ne yapsa çare olmaz ağlamasını durduramaz. Bir gün ay gibi güzel yüzlü bir kız onu kucağına alınca ağlaması sona erer. Yüzünde güller açar. Kız onu yere koyunca yeniden ağlamaya başlar.

Mecnûn 6-7 yaşlarına gelince âşık oyunundan başka oyun oynamaz. Onun bu hâlini görenler aşk yüzünden Mecnûn olacağına, aşkının bu âlemde destan olacağına, aşk yüzünden rüsva olacağına hükmederler.

10 yaşında sünnet ettirirler. Düğün kırk gün kırk gece sürer. 10 yaşında mektebe verirler.

Kabilesinin adı, Âmir veya Ben-i Âmir'dir.

2.6.2. Leylâ

Esere adını veren diğer kahramandır. Hikâyenin baş kadın kahramanıdır. Hikâyelerde Mecnûn kadar ön plana çıkmamıştır. Arap Yarımadasında, Müslüman toplumunda yaşayan bir kızın duygularını açığa vurmaktan çekinmesi ailesinin baskılarına boyun eğmesi tabiidir.

2.6.2.1. Tebrizli Hakîrî'de Leylâ

Leylâ o kadar güzeldir ki; güzelliğine huri ve periler erişemez. Gamzesi fettan, benleri hindû, dişleri mücevher, saçı sümbül gibi hoş kokulu, yüzü ay parçası idi. Onu görenin aklı başından giderdi.

Var idi bir Leylî adlu duhterî

Yetmez idi hüsnine hûr u perfî

Gamzesi fettâñ beñi hindû idi

Dişleri gevher saçı hoş-bû idi

Lebleri hem kevser-i hayvân idi

Bir saçı sünbül yüzi mehpâresi

Var idi çok hüsnünüñ bî-çâresi

Gamzesi hem nâvek-i dil-sûz idi

Gözleri anıñ cihân-efrûz idi

Leblerinden âb-ı hayvân münfa‘il

Sözlerinden şeker-istân münfa‘il

Dişlerinden dür hem mercân hacîl

Yañagından uş meh-i tâbân hacîl

Kâmetinden hem kıyâmet di ‘ayân

Fitne vü tenevvür ü ‘alâmet di ‘ayân

Hüsnüne hem-tâ yoh idi der-cihân

Zülfi müşg kâmeti serv-i revân

Saçlarınıñ vasfıdır kadr ü berâ
Lafz içinde çün Mesîha mu‘cizât

Kaşını görgeç meh olırdı hilâl
Kim yaratmamış anıñ tek zü'l-celâl

Kim göreydi hüsnüñ anıñ bir nazar
‘Aklı başından gederdi der-beder

(TH, 120a/7-120b/1)

Okuldaki herkes ona hayran olsa da Leylâ Mecnûn’u görünceye kadar kimseye meyletmez.

Ol ehl-i mekteb ona hayrân oldılar
Hasretinden sine-i biryân oldılar

Kimseye meyl etmedi ol dil-sitân
Hiç kime yâr olmadı hem bir zemân

(TH, 120b/ 5–6)

2.6.2.2. Fuzûlî’de Leylâ

Mecnûn’da olduğu gibi doğumu, ailesi ve okul öncesi hayatıyla ilgili bilgi verilmez. Leylâ okuyucunun karşısına okulda çıkar. Doğrudan fiziki güzelliği anlatılır. Bir peri kızı kadar güzeldir. Bir put gibi kusursuzdur. Görenin aklını başından alır. Dalgalı zülüfleri canın boynuna dolanmış belalı bir zincir gibidir. Âşıkların belası olan yay gibi kaşları, bir çiftti; ama güzellikte tekti. Her kirpiği bir kan dökücü ok; okun sivri ucu da keskin gamzesiydi. Yanağı allığın rengi bir utanma sebebiydi. Kırmızı dudakları ve inci dişleri, gül yaprakları üzerinde bir dişi şebnem manzarası gösteriyordu. Ağzı ölümlere can müjdesi verirdi. Boyu, Allah’ın latif bir eseri; sanki güzellik denizinde bir balıktı. Şahin bakışlı, ahu gözlü, şirin davranışlı, tatlı sözlüydü. Şair Leylâ’nın güzelliğini anlatmak için yüzünün her uzvu için farklı bir benzetme kullanarak Leylâ’yı şöyle tarif eder:

Bir turfe sanem ki akl-ı kâmil
Gördükde anı olurdu zâil

(F, 565)

Leylâ'nın görenin aklını başından alacak put gibi benzersiz bir güzel olarak tanıtılması Kays'ın, Mecnûn olacağını habercisi gibidir. Çünkü Leylâ'yı gören herkesin aklı başından gider. Kays ve İbni Selâm bütün hikâyelerde; Nevfel, Celâlzâde Sâlih Çelebi, Tebrizli Hakîrî ve Lârendeli Hamdi'de Leylâ'yı görünce hemen âşık olurlar.

Zülfeyn-i müselseli girih-gîr
Can boynına bir belâlu zincir

Ebrû-yı hamı belâ-yı uşşâk
Hem cüft letâfet içre hem tâk

Her kirpügi bir hadeng-i hûn-rîz
Peykân-ı hadengi gamze-i tîz

(F, 566–568)

Göz merdümeginden olsa hâlî
Göz merdümegi olurdu hâlî

La'1 ü düri gösterürdi her dem
Evrâk-ı gül içre ıkd-i şeb-nem

Ebvâb-ı tekellüm etse meftûh
Emvâta verürdi müjde-i rûh

Şimşâd-ı latîfine mürekkeb
Sîb-i zenah u türünc-i gabgab

Endâmı latîfe-i ilâhî
Deryâ-yı letâfet içre mâhî

Şehbâz bahışlu âhu gözlü
Şîrîn hareketlü şehd sözlü

(F, 572–577)

(572: Eğer göz bebeğinden mahrum kalsa, onun yüzündeki ben, insanın göz bebeği olurdu.)

(573: Lâl dudakları ve inci dişleri, her an gül yaprakları üzerinde bir dizi şebnem manzarası gösterirdi.)

(574: Dudaklarını açsa, ölülere can müjdesi verirdi.)

(575: Çenesinin elması ve gerdanının turuncu, güzel boyunun şimşirine meyve olmuştu.)

(576: Endamı, Allah'ın latif bir eseri idi; sanki güzellik denizinde bir balıktı.)

(577: Şahin bakışlı, ahu gözlü, şirin davranışlı ve tatlı sözlü idi.) (Doğan, 2007: 125-127)

Fuzûlî, Leylâ'yı insanüstü bir güzellik olarak tarif eder. Leylâ'nın nitelikleri şunlardır:

Hileyle var gücüyle feryat eden, peri soylu bir güzeldir. Derdini anlatırken yana yakıla şiir okur.

Bu reng ile dâim ol perî-zâd
Eylerdi ferâgat ile feryâd

(F, 2489)

Derdini der iken ol perî-zâd
Sûz ile bu şi'ri etdi bünyâd

(F, 2637)

Acz içinde yalvarıp yakararak Allah'a dua eden nur gibi, ay yüzlü bir güzeldir.

Acz ile du'â kılurdu ol mâh
İzhâr-ı niyâz edüp ki nâgâh

(F, 2544)

Bî-hûşlığında düşdi ol nûr
Hem-râhı olan gürûhdan dûr

(F, 2561)

Leylâ, yasemin göğüslü put gibi güzeldir.

Tenhâ yürür oldı ol semen-ber
Zulmetde misâl-i mâh-ı enver

(F, 2568)

Takrîb ile ol büt-i dil-ârâ
Bir turfe gazel hem etdi inşâ

(F, 2686)

2.6.2.3. Lârendeli Hamdi'de Leylâ

Hikâyenin iki asıl kahramanından biridir. Hikâyede ilahî aşka kavuşmayı sembolize eder. Sevgilinin temsilcisidir. Hem Mecnûn, hem de İbni Selâm için vuslatın adıdır. Leylâ aşkı uğruna, gelenek ve göreneklerine, ailesine, kabilesine ve sonradan da kocasına (İbni Selâm'a) ters düşecek, isyan edecek; bütün zorluklara ve engellemelere rağmen sevgilisine (Mecnûn'a) ulaşmak için türlü yollar deneyecek kadar iradi bir kahramandır. Bu yönüyle yuvarlak karakter hüviyetine sahiptir. Fakat hikâyede vakayı sürükleyecek, esere soluk kazandırabilecek aktiviteye sahip değildir (Kütük, 2002).

Bu hikâyede Leylâ, ilk defa Kays'ın rüyasında karşımıza çıkar. Rüyada iki peri Kays'a üstat bir nakkaş tarafından yapılmış çok güzel bir kız resmi gösterir. Periler resmin Leylâ isimli bir güzele ait olduğunu ve Leylâ'nın kabilesinin ismini söylerler.

Kays resmi görünce kendinden geçer ve hemen âşık olur.

Fülân tâifedendür ey hümâm ol
Ki Leylî dimekiledür be-nâm ol

(LH, 949)

Leylâ'nın karşımıza ilk çıkışı diğer hikâyelerden farklıdır. Çünkü diğer hikâyelerde Kays, Leylâ'yı okulda görür ve âşık olur.

Leylâ, hikâyede periler tarafından Kays'a vafedilir. Yüzünün güzelliği cana musallat olan bir bela, saçları insanın imanını yağmalamaya çalışan bir çapulcudur. Gül yanaklı, yasemin yüzlüdür. Siyah saçları anber kokar. Zülüfleri çengel, boyu mevzundur. Sürmeli gözleri kan döken bir katildir.

Cemâlidür belâ-yı cân-ı merdüm
Saçı gâret-ger-i îmân-ı merdüm

(LH, 948)

Mu'anber-zülf ü çenber-mûy u gül-ruh
Semen-sîmâ vü 'anber-bûy u ferruh

Gözi kattâl-ı sûfî zülfi çengâl
Yüzinde sübhâdur her dâne-i hâl

Mukahhal gözleri fettân u mevzûn
Nitekim sâde kâğıd üzre ma'cûn

(LH, 950–952)

Varidi şehlerinüñ bir kızı hûb
Saçı çevgân-ı müşğîn gabgabı top

(LH, 1018)

Ne deñlü varsa hûbân-ı kabîle
Kamusınaydı server ol cemîle

(LH, 1045)

Leylâ, sadece fiziki güzelliklere sahip bir güzel değildir. Edep, fazilet, utangaçlık, yumuşak huyluluk gibi erdemleri de vardır.

Hayâ deryâsı vü âzerm kânı
Melâhat menba‘ı vü şerm kânı

Ne gün görmüş vücûdî sâyesini
Ne bulmuş mâh kadri pâyesini

(LH, 1037–1038)

‘Arab dil-berlerinüñ meh-cebîni
‘Acem âfetlerinüñ nâzenîni

Yüzi gül-deste-i gül-zâr-ı devrân
Boyı serv-i bahâr-istân-ı handân

Letâfet çarhınıñ şems-i duhâsı
Melâhat evcinüñ bedr-i dücâsı

Şehen-şâh-ı sipâh-ı serv-kaddân
Boyı devrinde şâh-ı serv-kaddân

Büt-i müşğîn-külâh u ‘anberîn-hâl
Meh-i nev sâk-ı hemînine halhâl

Kaşı fettân lebi mül çeşm-i tannâz
Yüzi verd-i nihâl-i gül-şen-i nâz

Ki ya‘nî Leylî ol dil-dâr-ı manzûr
Yüzi reşk-i perî vü gayret-i hûr

(LH, 1569–1575)

Konuşabileceği, dertleşebileceği kimsesi yoktur. Çaresizlik içinde derdini muma döker. Gecenin şahsında kara bahtından şikâyet eder.

Çü pervâne uyımayub ol âfet
Giceden eyledi şem'e şikâyet

(LH, 4676)

2.6.2.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ

Necd adlı kabilenin ay yüzlüsüdür. Güzellerin şahıdır. Kaşları yaydır. Gamzesi acımasız ve ızdırap vericidir. Dişleri inci, yürüyüşünün ahengi sülün gibidir. Yanakları lale yaprağına benzer.

Ol nigârînuñ adı Leyli'yidi
Halk-ı 'âlem kamu tufeyliyidi

Necd adlu kabîle mâhıyidi
Bir güzeller sipâhı şâhıyidi

(CSC, 499–500)

Leylâ, bir put kadar güzeldir. Saçları deste deste sümbüldür. Benleri karabiber gibi simsiyahtır. Parmakları on tane gümüş kalemdir. Boyu servi, gözü nergis, yüzünün parlaklığı ay gibidir. Bütün bu özellikleriyle güzellik onunla ifade edilebilir.

Yine bu cümleyile âfetidi
Şîve vü nazda kıyâmetidi

Saht-ı yâyidi kaşları hûn-rîz
Gamzesi tîr-i çarhidi sitîz

Saçları deste deste sünbülidi
Beñleri dâne dâne fülfulidi

Kaleme beñzeridi barmagı
Ak şukûfe uçunda tırnagı

Lâ'1-1 hokk içre agzı teng çü mîm

Toluyidi dehânı dürr-yetîm

(CSC, 504–508)

Kâmeti ser-bülend-i servidi

Hüsn-i refâtarda tezervidi

Yüzi âgı degirmi mâhidi

Gözi nergis gibi siyahidi

Rûhı âlidi berg-i lâle gibi

Dişi âgidi dürr-i jâle gibi

Zekânı top sitem-i revnakidi

Gabgabı gûyı gûy-ı zikabidi

Eli gözi hüsnde fâyikidi

Güzel ıtlâkı aña lâyikidi

(CSC, 510–514)

2.6.3. İbni Selâm

2.6.3.1. Tebrizli Hakîrî'de İbni Selâm:

İbni Selâm mal mülk sahibi, kudretli, yüce makam sahibi biridir. Gayet güzel bir oğlu vardır. Leylâ'yı oğluna ister ve oğluyla evlendirir. İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'nın güzelliğini işitince, nüktedan, halkın resmini çizen bir şahsı Leylâ'nın memleketine gönderir. O şahıs Leylâ'nın resmini çizer gelir. Leylâ'nın resmini gören İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'ya âşık olur.

Sûrete oldı cüvânîñ gözi tûş

Işka düşdi eyledi cûş u hurûş

(TH, 144a/7)

İbni Selâm'ın oğlu aşk yüzünden mecnûna döner. Çok acı çeker. Ağlamaktan gözünde yaş kalmaz. Perişan olur. Halk, ah u efgânına hayret eder. Babası onunla konuşarak derdini sorar. O da Leylâ'ya âşık olduğunu söyler. Elçi göndererek Leylâ'yı atasından isterler.

Oğluma ver sen kızını bi'l-hüsn

Edeyem kurbân aña bu cân u ten

(TH, 145a/3)

2.6.3.2.Fuzûlî'de İbni Selâm

İbni Selâm karşımıza Mecnûn'un rakibi, Leylâ'nın kocası olarak çıkar. Onun için hikâyenin en talihsiz kahramanıdır diyebiliriz. Leylâ ile evlenir ama yanına yaklaşmadan ölür. Fuzûlî, İbni Selâm'ı olumlu yanlarıyla tanıtır. İbni Selâm soy sop bakımından gözdedir. İnsanlar ona saygı duyar. Halk onu beğenir. Anlayışı yüksek, güzelliği göz alıcı, hâl ve hareketleri hoş, ahlakı güzeldir. Hak'tan ne dilemişse Allah ona vermiştir. Mutlu ve huzurlu bir hayat sürer. Zaman zaman avlanmaya çıkar.

Ol asrda var idi Arabda

Bir mu'teber aslda nesebde

Manzûr-ı e'âzım u e'âli

Makbûl-i ekâbir ü ehâli

İdrâki bülend ü hüsnî dil-keş

Etvârı huçeste sîreti hâş

Vermiş Hak anun olan murâdın

Baht İbni Selâm kılmış adın

Ol turfe hümâ-yı evc-i ikbal

Asûde-zamîr ü fârigu'l-bâl

Av kaskına eylemişdi pervâz
Altında ukâb elinde şebbâz

(F, 1429–1434)

İbni Selâm, oldukça varlıklı birisiydi. Leylâ'nın annesi ve babası evlenmelerine müsaade edince, İbni Selâm çok sevinir. Sevincinden yoksullara mücevherler, altınlar dağıtır. Âdeta fakirleri zengin eder.

Mahzen mahzen cevâhir açdı
Hırmen hırmen nisâr saçdı

Açdı der-i genc-i gevher ü zer
Fakr ehlini eyledi tevân-ger

(F, 1447–1448)

İbni Selâm saf ve temiz kalpli biriydi. Leylâ'nın, evlendikleri gece uydurduğu cin hikâyesine inanmıştı. Bu derde derman bulmak için birçok çareye başvurur.

Ol sâde-zamîr ona inandı
Cinnî haberin sahih sandı

(F, 1818)

2.6.3.3. Lârendeli Hamdi'de İbni Selâm

İbni Selâm, Arap kabilelerinden birinin beyidir. Soylu, oldukça geniş bir sülalesi vardır. Hatem'i kışkandıracak kadar cömerttir. Karun'u geride bırakacak kadar da zengindir. Leylâ'nın güzelliğini duyunca görmeden âşık olur. Leylâ ile evlenmesine rağmen Leylâ ona yâr olmaz. Leylâ, İbni Selâmın yüzüne karşı Mecnûn'u sevdiğini söyler.

İbni Selâm Leylâ'yı uzaktan seyretmekle yetinmek zorunda kalır. Bu durum İbni Selâm'ı çaresiz bir hastalığa düşürür. Hastalıktan kurtulamayınca çok geçmeden de ölür.

İbni Selâm, Leylâ'ya zorla sahip olmaya çalışmaz. Leylâ'nın kocası kalmakla ve onu görmekle yetinir. İbni Selâm talihsiz ve çaresizdir. Onunla Leylâ'nın Mecnûn'a olan aşkı ölçülür. Leylâ'nın vefası ve sadakati test edilir.

İbni Selâm, eserde rakip olarak da anılır. Leylâ ile Mecnûn sohbet ederlerken birdenbire ortaya çıkar ve Mecnûn'u öldürmeye çalışır. Fakat Mecnûn'un gösterdiği keramet neticesinde iki eli de havada kaskatı kesilir. Mecnûn'un duasıyla tekrar şifa bulur. Bu hadise ile Mecnûn'un ermiş bir kimse olduğu vurgulanır (Kütük, 2002:160-161).

Bular bu söz içideydi ki nâ-gâh
Rakîb-i şûm u bed-kâr oldu âgâh

Eline aluben bir tîğ-i bürrân
İrişdi hışmla çün şîr-i garrân

Ögüş kîn ü gazabla bağlamış bil
Ki Mecnûn' uñ döke kanını çün seyl

Diledi ki ura bir tîğ ol arada
Eli inmeyüben kaldı hevâda

Kılıcı bir eline dahi aldı
Hem ol dahi hevâ yüzinde kaldı

Çün ol gâfil bu resme düşdi elden
İki bile eli kaldı 'amelden

Du'âdan çünkü tîğ-i kahr yidi
Ayagına düşüb Mecnûn'a didi

(LH, 4208–4214)

2.6.3.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi’de İbni Selâm

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de, Leylâ’yı İbni Selâm’a değil oğluna isterler. İstemeye dayısı gider.

İbn-i Selâm’ın oğlu Leylâ’nın dillere destan güzelliğini duyunca ona âşık olur. Her zaman Leylâ’nın ismini söyler, her şeyde onu iştir. İbn-i Selâm’ın dayısı bu durumu öğrenince hemen Necd’e gider, Leylâ’yı ister.

Tuydı dayı atası çün derhâl
İtdi aña devâya isti‘câl

(CŞÇ, 1337)

Leylâ’yı istemeye giderlerken yanlarında birçok hediye, altın, gümüş götürürler. Leylâ’nın babası Mâlik, zengin ve şöhret sahibi İbn-i Selâm’ın oğluna kızını memnuniyetle verir.

İbni Selâm, Araplar arasında herkesin hürmet gösterdiği, saâdet sahibi, ulu bir kişidir.

Añım İbn-i Selâm idi nâmı
Çekilürdi bu nâm ile câmı

(CŞÇ, 1331)

İbn-i Selâm’ın oğlu düğün gecesini tekrar karşımıza çıkar. Vuslat arzusuyla Leylâ’nın duvağını açmak ister. Leylâ her şeyinin Mecnûn’un emaneti olduğunu, başkasının bu emanette hakkı bulunmadığını söyleyerek kocasının yüzüne tokat atar. İbn-i Selâm’ın oğlu ona kavuşamayacağını anlayarak Leylâ’yı boşar.

Virdi âhir talâk kıldı tâk
Leyli’yi kayddan eyledi itlâk

(CŞÇ, 1430)

Bir bahar günü Mecnûn, Leylâ’nın köyüne gider. Leylâ bir bahaneyle dadısını uzaklaştırarak Mecnûn’u içeri alır. Onlar konuşurken ansızın içeri rakip girer. Mecnûn’u

öldürmek niyetiyle kılıcını çeker.

Söyleşürken bunlar bunı nâ-gâh

Oldı sırdan rakib-i şûm âgâh

(CŞÇ, 1770)

Rakibin kolu havada kalır. Diğer eliyle dener. Yine aynı şey olur. Rakip Mecnûn'un halk dostu olduğunu anlayınca pişman olur, tövbe eder. Mecnûn'a yalvarır. Kurtulması için ondan dua ister.

Meded it baña kaldum ayakda

Gitdi el gide şâyet ayakda

(CŞÇ, 1783)

Mecnûn dua edince rakibin elleri kurtulur. Mecnûn kendisine düşmanlık eden birine yardım eder.

Kendüye düşmen iken ol bed-hah

İtdi lutfile dost-âne nigâh

(CŞÇ, 1789)

İbni Selâm karşımıza rakip olarak da çıkar. Hikâyedeki fonksiyonu Mecnûn'un Hakk dostu olduğunu ortaya çıkarmaktır. Mecnûn, rakip sayesinde keramet gösterir. "Hikâyede Leylâ'nın sadakatini göstermek için kullanılan bir şahıstır." (Kütük, 1995: 81)

2.6.4. Nevfel

2.6.4.1. Tebrizli Hakîrî'de Nevfel

Bu hikâyede karşımıza Nofel adıyla çıkar. Nofel şecaat sahibi, ejderhaya benzeyen, cümle âlemin korktuğu bir padişahdır. Avlanmaya çıktığı bir gün Mecnûn'la karşılaşır. Mecnûn'a adını sorar, derdini dinler, sonra da "Ben sana Leylâ'nı alayım." diye söz verir. Mecnûn bu sözü duyunca ümitlenir.

Nofel, dört adamını Leylâ'yı istemek üzere gönderir. Babası Bü'l-Hasan kızını Mecnûn'a layık görmez. Nofel'in isteğini reddeder. Nofel Mecnûn'un, akıl, idrak ve irfan sahibi olduğunu söyleyerek ısrar eder. Leylâ'yı vermezse onunla savaşağını söyler. Bü'l-Hasan gerekirse savaşağını ama kızını vermeyeceğini söyler. Nofel askerlerini toplayıp Bü'l-Hasan'a savaş açar. İki ordu savaşır. Bü'l-Hasan'ın ordusu yenilir. Nofel savaş bitince Leylâ'yı görür. Güzelliğine hayran kalır ve ona âşık olur.

Nofel, Leylâ'yı gördükten sonra iç dünyasında çelişki yaşar. Leylâ'yı Mecnûn'a verse kendisi aşk ateşiyle yanacaktır. Buna dayanamayacağını düşünür. Leylâ'yı Mecnûn'a vermese bütün âlem onu kınayıp ayıplayacaktır.

Leyli'yi versem Mecnûn'a ben

Fürkat odına bu cân-ile ten

Vermesem ta'ne kılur yahşi yaman

Fürkat odı yandurur vermez aman

(TH, 156a/01–03)

Sofracıbaşını çağırır. Zehirli bir yemek hazırlamasını söyler. Sofracıbaşı zehirli yemeği hazırlar. Nofel unutarak zehirli yemeği kendisi yer.

Zâhir oldı âlem içre bu haber

Nofel etdi dünyeden şimdi sefer

(TH, 156b/01)

2.6.4.2. Fuzûlî'de Nevfel

Nevfel Fuzûlî'de okuyucunun karşımıza olumlu yanlarıyla çıkar. Adaletli, çevresinde iyi biri olarak tanınan, zamanının en kahramanlarından biridir. Kılıcı keskindir.

Kim var idi bir huçeste-fercâm

Ol asrda âdil ü nîkû-nâm

Tîgiyle mesaff müşkili hall

Ma'rûf-ı zemâne adı Nevfel

(F, 1455–1456)

Nevfel vaktiyle aşk yolunda çok koşturmuş, çok eziyetlere uğramış, Mecnûn'u anlayabilecek biridir.

Hem aşk yolunda çoh yögürmiş

Hem çoh sitem-i zemâne görmüş

(F, 1457)

Nevfel savaşı, kahraman biri olduğu kadar; ayın zamanda şiirden, sanattan anlayan, sanatçı ruhlu biridir. Bulunduğu mecliste okunan şiirlerden Mecnûn'un adını duyar. Yakıcı sözlerini, temiz söyleyişini çok beğenir.

Bezminde misâl-i dürr-i meknûn

Bir gün ohunurdu şi'r-i Mecnûn

Gâyetde begendi tarz-ı pâkin

Mazmûn-ı kelâm ü sûz-nâkin

(F, 1458–1459)

Nevfel aynı zamanda dürüst biridir. Leylâ'nın babasının: “Bari onu bir başkasına verme, sen al.” teklifi karşısında da bu dürüstlüğü gösterir. Zulüm ve haksızlıkla işi olmadığını, malında çoluk çocuğunda gözü olmadığını söyleyerek bu teklifi reddeder. Bundan sonra kendisinden onlara bir kötülük gelmeyeceğine dair garanti verir.

Var imdi sen eymen ol hatardan

Mîn-ba'd tevehhüm etme şerden

(F, 1592)

Nevfel, Fuzûlî'de olumlu yönleriyle karşımıza çıkar. Diğer üç hikâyede Leylâ'yı görünce âşık olur. Onu almak için Mecnûn'u zehirletmeye çalışırken yanlışlıkla zehiri içer ve ölür. Fuzûlî'de bu motif yoktur. Dürüst, sözünün eri, vefalı bir dosttur.

2.6.4.3. Lârendeli Hamdi'de Nevfel

Mecnûn'un aşk derdiyle ağlayıp inlediği, taşlarla göğsünü dövüp gazeller söylediği günlerde Nec Dağı'nda karşılaşır.

Meger ol yörede var idi bir şâh
Ki özine baht u devlet idi hem-râh

Melik-zâde vü sâhib-efser idi
Eben 'an cedd emîr-i server idi

Anûñ adımı eydürlerdi Nevfel
Eli üstine hergiz yogidi el

Sa'âdet-mend idi hayl ü haşem-dâr
Mürüvvet kâmı idi hem derem-dâr

Rahîm idi dem-i ihsânda ol hân
Gazab vaktinde ammâ şîr-i garrân

Tenine zeyn idüb bir gün silâhı
Av için eyledi kasd-ı nevâhı

(LH, 1989–1994)

Nevfel Mecnûn'un durumunu öğrenince onu sevgilisine kavuşturacağına dair yemin eder. Kendisi de Mecnûn gibi aşk derdine müpteladır.

Getürürler şarâbı vü ta'âmı
Yiyüb tâ nuklden nûş ide câi

Tutar sad cehdle bir câm o bî-hûş
Anı da yârı yâdına ider nûş

Çü bildi hâlini Mecnûn'un ol hân
Didi kim boynuma farz olsun el'ân

Ki men 'itmezse takdîr-i Hudâyı
İrürem kâmına bu mübtelâyı

(LH, 2032–2035)

Leylâ'yı Mecnûn'a alabilmek için Leylâ'nın kabilesiyle savaşıır. Mecnûn, bu savaşta Leylâ'nın kabilesinin galip gelmesi için dua eder. Nevfel savaşı kaybeder. Bir süre sonra Mecnûn, Nevfel'in yanına gelerek verdiği sözü tutmadığı için ona sitem eder. Nevfel daha büyük bir ordu ile Leylâ'nın kabilesine savaş açar. Savaşı kazanır.

Düzüldi hem iki cânibden alay
İrişdi âsmâne nâle-i nây

Çün oldı rû-be-rû ol iki leşker
Çalındı tabl u götrildi 'alemler

Sadâ tûfânı ol meydânda her sû
Tenûr-i kûsdan geldi yukaru

Hemân-dem geldi bahr-i ceng cûşe
Dilrân başladı yir yir hurûşe

İki kandan deñizdür oldı cûşân
Dilrân mevc-veş anda hurûşân

(LH, 2161–2165)

Leylâ'nın babası kızını Mecnûn gibi bir deliye vermemesi için Nevfel'e yalvarır. İsterse kızını en hakir bir kuluna verebileceğini söyler. Nevfel Mecnûn'un işlerine akıl erdiremediğinden Leylâ'nın babasına hak verir. Kendi ülkesine döner.

Gel kurtulam bu sulh u cengden ben
Olam âzâd u nâm u nengden ben

Kızımı dîve virmekden bir âdem
İte yidüre yegdür ey mükerrerem

Ki ısırsa âdemi kelb-i hatar-nâk
Bulunur merhem aña yok durur bâk

Velî aña ki ire âdem dehânı
Dürüst itmez hezârân merhem anı

(LH, 2465–2468)

Nevfel bu bölümde gücün, yiğitliğin, zenginliğin temsilcisi olarak anlatılır. Zayıfın yanında yer alır. Onun hakkını savunur.

Leylâ'nın kabilesini yendikten sonra ise bir hakem rolüne soyunur. Leylâ'yı Mecnûn'a almaktan vazgeçer. Böylece hikâyenin mecrasını değiştirir.

Lârendeli Hamdi, başka bir rivayet olarak da Nevfel'in Leylâ'yı görünce âşık olduğunu anlatır. Nevfel Leylâ'yla kendi evlenmek ister. Söylentilerden çekindiği için de Mecnûn'u zehirleterek öldürmeyi planlar. Hazırlattığı zehirli kadehi yanlışlıkla içerek ölür.

Açılıb yolda yilden bürka'-ı mâh
Cemâline tuş oldu dîde-i şâh

Dil u cândan olub Leylî'ye 'âşık
Didi kim bu sanemdür baña lâyık

Virem sehvile ger Mecnûn'a bunı
Ola dil derdünüñ cânım zebûnı

Velî şimdi getirsem ‘akdüme anı
Baña her kişi ta‘n eyler nihâñı

Ki Mecnûn için ol mâha idüb cehd
Tama‘dan kendüsine kıldı hem-mehd

Gerek kim ‘ömrüni Mecnûn’uñ evvel
Kılam zehr-i helâhille muhallel

Buyurdu itdiler iki kâse şerbet
Birine katdılar zehr-i mezellet

Çün ol şerbetleri hem-râz-ı Nevfel
Getürüb bezme urdı kâseye el

Meger ol hâli kılmışdı ferâmûş
Agulu câmı virdi şâha ki it nûş

Alub sehvile şeh nûş itdi zehri
San urdı sînesine nîş-i kahrı

Bakuñ ol pâd-şâh-ı ‘âli-câha
Ki özi düşdi yine kazduğı çâha

(LH, 2520–2530)

Nevfel’in Leylâ’ya âşık olması, Leylâ’yı kendisine almak için Mecnûn’u öldürmeye çalışması ise güçsüzün yanında yer alan, zayıfın hakkını koruyan rolüyle çelişir. Nevfel arkadaşının sevgilisine âşık olan, sevgilisini ondan almaya çalışan fakat kazdığı kuyuya kendisi düşen, özü sözü doğru olmayan biridir.

Nevfel'in hikâyedeki görevi Mecnûn'un üstün ve farklı yönlerini ortaya koymaktır. Mecnûn'un aşkının derecesini ortaya çıkarır. Mecnûn, Nevfel ile Leylâ'nın kabilesi savaşırken Leylâ'nın kabilesi galip gelsin diye dua eder. Nevfel sağladığı zengin ve rahat imkânlar yerine çölde yaşama pahasına Leylâ'yı tercih eder. Bütün bu olaylar Mecnûn'un aşkının şiddetini, derecesini ortaya çıkarmaya çalışır (Kütük: 2002).

2.6.4.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Nevfel

Kerem sahibi, âlicenap, dosta karşı gülyüzlü, yumuşak huylu, merhametli, düşmana karşı kahraman bir şahtır. Necd Dağı dibinde gezerken Mecnûn'u görür. Ah u zar ederek ağlaması dikkatini çeker. Yanındakilere sorar ve Mecnûn'un durumunu öğrenir. Ona acır ve yardım etmek ister. Çünkü onun da gönlünde bir aşk acısı vardır. Âşığın hâlinden anlar.

Hecr odına tutuşmagın sâbık

Bilür idi ne çekdüğün âşık

(CSC, 1810)

Nevfel, Mecnûn'a yardım etmeye karar verir. Bunu Mecnûn'a söyler. Ondan içini rahat tutmasını ister. Güzellikle olmazsa zorla Leylâ'yı ona alacağını söyler.

Evvelâ dökeyin bu yola mâl

Umarın eyleyem âmâl

Zer ile olmaz ise zor ideyin

Her birini zelil ü har ideyin

(CSC, 1821–1822)

Mecnûn bahtsız olduğundan bahsederek Nevfel'e kendisini boşuna ümitlendirmemesini söyler. Nevfel hiddetlenerek Necd ehline bir mektup yazar. Tehditle karışık Leylâ'yı ister. Kabilesi Leylâ'yı vermeyince Nevfel askerlerini toplayarak savaş açar. Savaşı kazanır ve Leylâ'yı esir olarak karşısına getirirler. Leylâ'nın güzelliğini görünce âşık olur. Leylâ'yı kendine layık görür.

Didi ben dâhi zâr-ı Leylâ'yın
Bunâ Mecnûn'dan ben evlâyın

(CŞÇ, 1921)

Nevfel, Leylâ'ya aşık olunca onu Mecnûn'a vermek istemez. Mecnûn'a verdiği sözden dönerse adının kötüye çıkacağından, herkesin onu kınayıp ayıplayacağından endişe eder.

Didi Mecnûn'a ger virem bunı
Nice söynür bu sinemûñ tonı

Virmeyüb kendüm alır isem ger
Ta'n ider baña düşmen ü yaver

(CŞÇ, 1923–1924)

Nevfel, çareyi Mecnûn'u zehirletmekte bulur. Mecnûn'u ortadan kaldırırsa Leylâ'nın kendisine kalacağını düşünür. Bir mahremine bunu söyler. Mahrem zehirli şerbeti yanlışlıkla Nevfel'e sunar. Nevfel, zehirli şerbeti içince orada can verir. Kendi kazdığı kuyuya kendi düşer.

Hâtırından gidüb meger mahüd
Şerbeti sundi şâha zehr-alüd

(CŞÇ, 1930)

2.6.5. Zeyd

2.6.5.1. Tebrizli Hakîrî'de Zeyd:

Zeyd, Mecnûn çöle düştükten sonra karşımıza çıkar. Zeyd'i bu hikâyede pehlivan, dost ve haberci olarak tanımlayabiliriz. O, bu haberciliği gönüllü olarak yapmaktadır.

Zeyd aydur yaz nâmeni ey nâ-tüvan
Yârına erişdüreyim bu zemân

(TH, 147a/9)

Leylâ ile Mecnûn arasında haber getirip götürür. Leylâ ile Mecnûn birbirlerine şiir ve mektup yazarak haberleşirler.

Mecnûn'a çünkü erişdi şi'ri yar

Öpdi koydı başına ol bî-karâr

(TH, 129b/1)

Zeyd, Leylâ'nın İbni Selâm'la evlenmesinden sonra tekrar karşımıza çıkar. Mecnûn'a Leylâ'nın vefasız olduğunu İbni Selâm'la evlendiğini ondan vazgeçmesini söyler. Mecnûn ise bunu reddeder.

Mecnûn aydur men bu işi işlemen

Andan ayru kimseye yârim demen

(TH, 146a/3)

Mecnûn, bir mektup yazarak Zeyd'den onu Leylâ'ya ulaştırmasını ister. Leylâ mektubu alınca çok üzülür. Ağlar, vefasız olmadığını söyler.

Bî-vefâ deme vefâ-dâram saña

Kim sebîl etdim yalında baş u can

(TH, 146b/13)

Leylâ, kıyamete kadar Mecnûn'u terk etmeyeceğini bir mektupla Mecnûn'a bildirir. Mecnûn mektubu alınca sevinir.

Zeyd, Mecnûn'un babasının ölümü üzerine tekrar karşımıza çıkar. Mecnûn'a babasının ölüm haberini getirir. Ona babasının kendisi yüzünden şâd olmadığını, sürekli kaygılandığını, gözyaşları ve üzüntü içinde öldüğünü söyler.

Zeyd vardı dedi kim ey derbeder

Eyledi atañ bu dünyâdan sefer

Senden ötrü getdi âhu zâr ilen
Sine mecrûh u dil-i bîmâr ilen

(TH, 158a/05)

Mecnûn bu haber üzerine babasının türbesine gider. Orada ona dua eder. Allah'a yalvarır.

Zeyd daha sonra Mecnûn'un yanına tekrar gelerek hâlini hatırını sorar. Mecnûn ona Leylâ'ya duyduğu aşkı ve hasreti anlatır. Leylâ'ya ondan başkasını düşünmediğini, gönlünde ondan başkasının bulunmadığını söylemesini ister.

De ki mecnûnîñ sâzı sensen müdâm
Sen dutupsan kâñli mülkinde makam

Senden özge yohdur ümmîdi anîñ
Aña rahm eyle ey ümmîdi anîñ

(TH, 161a/03)

Zeyd, Leylâ'nın köyüne gider. Leylâ Mecnûn'un hâlini sorar. Zeyd Mecnûn'un ondan başka kimseyi düşünmediğini, onun için gözyaşı döktüğünü söyler.

Senden ayru kimse bilmez dünyede
Senden özge aña kim dermân ede

(TH, 161a/11)

2.6.5.2. Fuzûlî'de Zeyd

Hikâyeye hem anlatıcı hem de kahraman olarak dâhil olur. Vakadaki anlatıcı rolünden dolayı fonksiyonu önemlidir. (Ülger, 2003). Yazar okuyucuyu Zeyd'le, Leylâ'nın düğününden hemen sonra tanıştırır. Leylâ, İbni Selâm'la evlenince, Mecnûn da Zeyd'le dostluk kurar. Mecnûn'un Zeyd'le nasıl, nerede ve ne şekilde tanıştığı belirtilmemiştir. Zeyd birden bire vakaya dâhil olur. Faziletli, çevrede tanınan, olgunluk sahibi bir kişiliktir. Zeyd mecliste oturup kalkmayı, sohbet etmeyi bilen biridir.

Güzelliği ve ahlakı dillere destandır.

Kim var idi bir nedîm-i nâdir
Zeyd adlu vefâ-yı ahde kâdir

Meşhûr idi fazlı vü kemâli
Ma‘ruf idi hüsni vü cemâli

(F, 1831–1832)

Mecnûn ile Zeyd’in dost olması boşuna değildir. Zeyd Mecnûn’u anlayabilecek bir kişidir. Vaktiyle o da Zeynep’e âşık olmuş, vuslata erememiş, aşkın acısını tatmıştır. Aşk acısını yaşayan ve ızdırap çeken biri olarak kendini Mecnûn’a yakın hissetmesi, onunla sırdaş olması gayet tabiidir. Mecnûn’a vefalı bir dost ve dert ortağı olur.

Çekmişdi mahabbetün cefâsın
Görmüşdi melâmetün belâsın

Ol âşık-ı müst-mend ü mahzûn
Eylerdi hemîşe meyl-i Mecnûn

Söylerti ana kemâl-i aşkın
Üstâdına gösterürdi meşkın

(F, 1834–1836)

Mecnûn dedi ey vefâlu yârum
Gam merhalesinde gam-güsârûm

(F, 1840)

Zeyd Mecnûn için hakikaten gerçek ve vefalı bir dosttur. Leylâ’nın evlendiğini öğrenince çok üzülür. Üzüntüsü dış görünüşünden de anlaşılır. Dili tutulur, çehresi allak bullak olur.

Leylî ere getdüğinden ol zâr
Tahkîk ile oldu çün haberdâr

Mecnûna özin yetürdi fi'l-hâl
Reng-i ruh-i zerdi eşkden âl

Dolmuş gözi peykeri bozılmış
Nutkında tekellümi dutılmış

(F, 1837–1839)

(1837–1839: O ağlayıp inleyen âşık, araştırma sonucu Leylâ'nın kocaya gittiğinden haberdar olunca, solgun yüzünün rengi gözyaşları ile kızarmış, gözü dolmuş, çehresi allak bullak, ağzında dili tutulmuş bir hâlde hemen Mecnûn'a koştu) (Doğan, 2007: 341).

Zeyd Leylâ ile Mecnûn arasındaki iletişimi sağlar. Aradaki bağı kopmasına engel olur. Bunu da ikisi arasında mektup getirip götürerek yapar.

Mektûb ile Zeyd olup sebük-per
Azm eyledi eyle kim kebûter

(F, 1937)

Zeyd, Mecnûn'un gözünde akıllı, istidatlı ve sadık bir dosttur. Belki de hayattaki tek dostudur. Mecnûn hikâyede iletişim kurduğu başka kimseye “dost” diye seslenmez.

Lâle kimi daga çıhdı Mecnûn
Nezzâreye açdı çeşm-i pür-hûn

Gördi ki gelür nedîm-i kâmil
Hem-râz-ı kadîm Zeyd-i kâbil

(F, 2337–2338)

Zeyde dedi ey refîk-ı sâdık
Men vahşîye hem-dem-i muvâfık

(F, 2388)

Zeyd'in "akıllı ve yetenekli" biri olduğunu, Mecnûn'un ilk mektubunu Leylâ'ya ulaştırma şeklinden anlayabiliriz. Kendini İbni Selâm'a muska yazan biri olarak tanıtır. Leylâ'yı ona musallat olan cinden kurtarabileceğini söyler. Leylâ'nın bu cinden kurtulması İbni Selâm için son derece önemlidir. İbni Selâm Leylâ'ya ancak böyle kavuşabileceğini düşünmektedir. Böylece Zeyd, İbni Selâm'ı en çok zaaf gösterdiği yerden yakalamıştır (Ülger, 2003).

Çün yetdi nigâr olan diyâra
Mekr ile visâle kıldı çâre

Efsûn ile urdı sihrden dem
Tâ İbni Selâma oldı hem-dem

Leylînün eşitdi vâsf-ı hâlin
Keyfiyyet-i mihnet ü melâlin

Dedi bilürem nedür devâsı
Uş yazılı mendedür du'ası

Baglandı anun sözine ihlâs
Halvet-geh-i kurbe kıldılar hâs

(F, 1938–1942)

Zeyd o kadar vefalıdır ki ölümünde bile Mecnûn'un yanındadır:

Çün kıldı nigârı terk-i âlem
Bu âlemi terk kıldı ol hem

Çün gördi bu hâli Zeyd-i gam-nâk
Efgân kılup etdi yahasin çâk

(F, 2998–2999)

Gerçek dost olduğunu Mecnûn'un ölümünden sonra da gösterir. Mecnûn'un ardından çok gözyaşı döker, ağlayıp inler:

Feryâd ile kıldı nevha bünyâd
Evc-i feleğe yetürdi feryâd

Zâr ağladı eyle kim hem ol dem
Âhı ünine yığıldı âlem

(F, 3000–3001)

Zeyd'in dostuna olan vefası gözyaşı döküp, ağlayıp inlemekle sınırlı değildir. Mecnûn'un Leylâ'nın yanına gömülmesini sağlayarak vefasını ve sadakatini sürdürür.

Gasl eyleyüben ten-i nizârın
Dildârının açdılar mezârın

Koydılar anı hem ol mezâra
Gam-nâk yetişdi gam-güsâra

Rûh oldı felekde rûha hem-râz
Ten oldı ten ile yerde dem-sâz

(F, 3005–3007)

Zeyd, Leylâ ve Mecnûn'un mezarlarına türbedar olur. Mezarların bakımı ve temizliği ile ilgilenir. Dostuna olan vefasını bir kez daha gösterir.

Ol meşhede Zeyd olup mücâvir
Âsâr-ı sadâkat etdi zâhir

Ta'mir için etdi çoh atâlar
Tedrîc ile kıldı çoh binâlar

Peyveste harâret-i cigerden
Kandîl-i mezârın etdi rûşen

Cârûb ile âb olanda matlûb
Müjgân ile eşki âb ü cârûb

(F, 3014–3017)

Zeyd, “Fuzûlî’nin hikâyesinde, Zeynep adlı bir kızı sever, Mecnûn’un arkadaşıdır, onun talebesi olarak Mecnûn ile Leylâ arasında habercilik rolünü üstlenir. Zor durumlarda çözüm yolları bularak Leylâ’nın yanına girip yazdıkları mektupları birbirine taşıyan bir kahramandır. Özellikle çöl hayatının bu iki mazlum ve mağdur kahramanı arasındaki mektuplaşmayı sağlamada, Leylâ’nın ölüm haberini Mecnûn’a ulaştırmada ve onun da ölmesinden sonra onların mezarını adak yerine dönüştürmede aktif rolü olan vefalı bir dosttur” (Genç, 2005: 340).

Toplumun dışladığı iki âşık Zeyd sayesinde keramet sahibi, toplumun saygı duyduğu, mukaddes kişiler hâline gelirler. Zeyd rüyasında ikisini cennette görür. Bunu çevresindeki insanlara anlatır.

Zeyd, türbeye gelenlere Leylâ ve Mecnûn’un hikâyesini anlatır. Hikâyenin dilden dile yayılmasını sağlar.

2.6.5.3. Lârendeli Hamdi’de Zeyd

Temiz yaratılışlı, hünerli, aşktan anlayan, aşk derdine aşına biridir. Amcasının kızı Zeyneb’i sevmektedir. Fakir olduğu için amcası Zeyneb’i ona vermez. Zeyneb’i zengin bir adamla evlendirirler. Ümidi kaybolan Zeyd kabilesinden uzaklaşır. Âşık olması, sevdiğinin başka biriyle evlendirilmesi, aşk acısı çekmesi, kabilesinden uzaklaşması Zeyd ile Mecnûn’un ortak yönleridir.

Var idi ol zemân bir nev-cüvân hûb
Mahabbet yâr aña vü ‘ışk matlûb

(LH, 4405)

Esîr-i 'ışk zindân-ı cefâda
Vücûdî gark-ı 'ummân-ı belâda

Nişân-ı Zeyd birle nâmı mevsûf
Güzellikde çü 'Amr ü Zeyd ma'rûf
(LH, 4409–4410)

Var idi 'ammisinüñ bir kızı hûb
Ki aña dil virüb idinmişdi matlûb

Hem anı kız da cândan sevmiş idi
Göñülden 'ışkı gayrın savmış idi
(LH, 4413–4414)

Zeyd, aynı zamanda Leylâ'nın komşusudur. Leylâ, onun aşk derdine düştüğünü anlar. Leylâ ile Zeyd sürekli dertleşirler. Akrabaları Zeyd'in durumuna üzildükleri için zaman zaman Zeyneb ile buluşması ve konuşması için fırsat hazırlarlar. Zeyd, hikâyede Leylâ ile Mecnûn arasındaki haberleşmeyi, mektup alışverişini sağlayan kişilerdendir. İbn-i Selâm'ın öldüğünü Mecnûn'a haber veren de Zeyd'dir.

Ne denlü şi'r kim Mecnûn-ı ma'dûm
Kıldardı dil-berüñ vafında manzûm

Alırdı nüshaya fi'l-hâl anı Zeyd
Götürüb Leylî'ye virürdi bî-kayd

Ara yirde resûl oldu peyâme
Götürür ruk'a vü itlerdi nâme
(LH, 4469–4471)

Zeyd, Leylâ ile Mecnûn'un ölümlerinden sonrada karşımıza çıkar. Sık sık onların mezarlarını ziyaret eder. Mecnûn'un şiirlerini okur. Onun bu vefasını halk takdir eder. Zeyd, Leylâ ile Mecnûn'un ölümlerinden sonraki hayatını merak eder. Rüyasında âşıkların cennet bahçelerinde birinde zevk içinde yaşadıklarını görür. Rüyasını halka anlatır.

Ki fevt olduğına Mecnûn u Leylî
Dökerdi Zeyd gözden kanlu seyli
(LH, 5313)

Gehî Mecnûn' uñ eş'ârın okurdu
Gehî Leylî'nüñ âsârın okurdu

Görüb her kişi andan bu vefâyı
İderler idi tahsîn ü du'âyı
(LH, 5316–5317)

Çü gördi Zeyd-i bî-çâre bu hâi
Dönüb ol pîrden kıldı sû'âli

Ki bu serv-i revânlar kim tutar câm
İrem bâğında nedür bunlara nâmı

Neden irişdi bunlar bu makâma
Ki virilmez bu pâye degme 'âma

Didi kim bu iki yâr-ı yegâne
Olublardur refîk-i câvidâne

Biri şâh-ı cihândur çâk-dâmen
Biri mâh-ı tabândur pâk-dâmen

Olubdur adı Leylî ol ki mehdür
 Lakab Mecnûn durur aña ki şehdür
 (LH, 5345–5350)

Uyandı uyhusından Zeyd derhâl
 Diline keşf olmuş gördi her hâl

Cihân halkına kıldı anı zâhir
 Ki cennetde nicedür anlar âhir
 (LH, 5358–5359)

Zeyd'in hikâyedeki fonksiyonu âşıklar arasındaki haberleşmeyi sağlamaktır. Haberleşmenin yanı sıra Mecnûn'un aşkının büyüklüğünü ispatlamak, Leylâ ile Mecnûn'un aşklarının diğer aşklardan farklı olduğunu ortaya koymak gibi de bir fonksiyon üstlenir. O da Mecnûn gibi aşk acısı çekmiş, sevdiği başkasıyla evlendirilmiştir. Fakat o Mecnûn'un aksine yemekten, içmekten sakınmayan, dünya nimetlerinden vazgeçmeyen, aşkla bütün bunların bir arada yürüyebileceğini düşünen biridir. Bu özelliğinden dolayı zaman zaman Mecnûn'un eleştirilerine muhatap olur. Mecnûn onun bu tavırlarından hoşlanmaz. Ama Leylâ'yla mektuplaşmasını sağladığı için onunla diyalogunu sürdürür (Kütük, 2002).

2.6.5.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Zeyd

Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin hikâyesinde Zeyd yoktur. Mecnûn Leylâ'nın evlendiğini bir kocarından öğrenir.

Gördi bir karı geldi yanına
 Didi bil iy gülen ziyânına

Yârûn evlendi hırs u âzile
 Gelin oldı o izz ü nâzile

(CSC, 1435–1436)

Kocakarının amacı Mecnûn'u Leylâ'dan soğutmaktır. Fitnede çok maharetlidir. Ağzından hiç hayır çıkmamıştır. Hep zehir akıtır. Beli kaplumbağa beli, boyu kirpi gibidir. Kıyafeti kapkara ve rüsvadır. Kocakarı olumsuz yanlarıyla anlatılır.

Kasd ile gelmişidi ol karı

Sovida ya yârdan yârı

(CSC, 1450)

Mecnûn bir mektup yazarak Leylâ'ya gönderir.

Virdi bir peyke yil gibi derhâl

Kıldı Necd iline anı irsâl

(CSC, 1498)

Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ ile Mecnûn arasındaki haberleşmeyi peyk (haber ve mektup getirip götür) sağlamaktadır. Diğer hikâyelerdeki Zeyd'in görevini o üstlenmiştir.

Peyk-i Mecnûn'ı istedüb geldi

Nâmeyi virdi ol da çün aldı

(CSC, 1562)

2.6.6. Mecnûn'un Babası

Okuyucunun hikâyelerde ilk karşılaştığı kahraman Mecnûn'un babasıdır. Başlangıçta vaka üzerinde etkili ve önemli bir karakterdir. Vaka ilerledikçe önemini yitirir, silikleşir.

Çocuğu olmayan padişah, reis, bey motifi incelediğimiz hikâyelerin hepsinde de kullanılan bir motiftir. Çocuğu olmayan kişi kendisine bir oğul nasip etmesi için sürekli dualar eder, adaklar adar, Allah'a yalvarır. Bu motifin, kahramanının olağanüstü doğumu için, okuyucuyu hazırlayıcılık görevi vardır.

2.6.6.1. Tebrizli Hakîrî'de Mecnûn'un Babası

Adaleti ve ihsanı ile meşhur, memleketi mamur, bahtı açık bir padişaktır. Allah ona çok hazineler vermişti. Onun malının hesabını kimse bilmezdi. İnsanlar ona sığındığında, ondan yardım istediğinde; o herkese arka çıkar, yardım ederdi.

Kim 'Arab'da var idi bir padişah

Cümle acizlere püşt ü penâh

(TH, 118b/8)

Adı Ez-nesim'dir. Diğer hikâyelerde Mecnûn'un babasının adı geçmez.

Şerh edem hâlin saña ez-nesîm idi

Añın meşhûr adı 'âlemi tutmuş idi

(TH, 118b/9)

Ez-nesim oğlu ve kızı olmadığı için sürekli Allah'a yalvarırdı. Duası kabul olup, oğlunun doğumunu müjdeleyenlere pek çok altın ve gümüşü muştuluk olarak vermişti.

2.6.6.2. Fuzûlî'de Mecûn'un Babası

Mecnûn'un babası şeref ve itibar sahibidir. Pek çok fazileti şahsında toplamış asil bir insandır. Bir Arap kabilesinin başkanıdır.

Kim hayl-i Arabda bir cevân-merd

Cem'iyet-i izz ü câh ile ferd

Müstecmi'-i cümle-i fezâil

Bulmuşdı riyâset-i kabâil

(F, 477-478)

Mecnûn'un babası bir yere bağlı kalmayı sevmez. Sık sık yer değiştirir. Gezmeyi sever. Araplar arasında itibarlı biridir. Birçok kişi ona itaat ederdi.

Emrine Arab mutî' ü münkâd
Geh Basra makâmı gâh Bagdâd

Bir buk'ada olmayup karârı
Gezmeğinde geçerdî rüzgârı

(F, 479–480)

Mecnûn'un babası aynı zamanda varlıklı bir insandır. Bunca varlığa ve itibara rağmen mutsuzdur. Çünkü çocuğu olmuyordur. Malını, mülkünü bırakacak bir varisi yoktur.

Emvâli cemî'-i cinsden çoh
Ammâ bu cihânda vârisi yoh

(F, 486)

2.6.6.3. Lârendeli Hamdi'de Mecnûn'un Babası

Âmirîler kabilesinin şâhıdır. Cömertliği ve zenginliği ile şöhret bulmuş, yiğit bir kimsedir. Pîr, ata, peder, pîr-i mahzun gibi adlarla anılır.

Ki var idi 'Arab mülküñde bir mîr
Sahâ vü lutf kânı cihân-gîr

Eli Hâtem eli gibiydi der-bâr
Kefi feyyâz hem-çün nahl-i pür-bâr

Kabâilden 'Arab içinde ol hân
Şeh idi 'Âmirîler üzre yek-sân

Var idi tâbi‘i encümden efzûn
Otagına dike bakardı gerdûn

İki biñ yidek atı vardı tâzî
Ki iderdi her biri berkile bâzı

Şu deñlü var idi mâl anda efzûn
Ki udamazdı zekâtın genc-i Kârûn

İşitse kande bir ‘üryân ye bir âc
İderdi şöyle ki ili aña muhtâc

(LH, 733–739)

Hikâye boyunca oğluna yardım edebilmek için çırpınır. Oğluna nasihat eder. Nasihat kar etmeyince oğlunu önce Kâbe’ye, sonra da bir pîr’e götürür. Bu girişimleri de fayda etmez. Sonunda üzüntü ve çaresizlik içerisinde vefat eder.

Esen kal ki atalık gitdi miyândan
Gidelüm kalmayalum kârvândan

Esenleşüb bu resme ol şikeste
Vedâ‘ itdi döndizâr u haste

Çü geldi kasrına dil-teng ü rencûr
Yakîn aña ki cân andan ola dûr

Belâ vü minnetile düşdi bîmâr
Diri oldı iki gün ol dil-efkâr

Ecel çıkub kemînüñden zemânuñ
İşi bozdı vü düzdi işüñ anuñ

Çün âzâd itdi murg-ı ‘ulvîyi dâm
Makâm-ı sıdkda pes buldı ârâm

Hevâyî idi cân tutdı hevâyı
Beden hâkî idi hâk oldı câyı

(LH, 3203–3209)

Oğlu ile gelenek arasında sıkışan bir babadır. Elindeki pek çok imkâna rağmen istediklerini elde edememiştir. Mecnûn’un dünyaya geldiği ve Leylâ’nın Mecnûn’a istendiği bölümlerde hikâyede aktif rol alır.

2.6.6.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi’de Mecnûn’un Babası

Âmirîler kabilesinin reisidir. Âlim, hünerli, şöhretli, zengin biridir. Nesebde olgun, halka karşı lütufkârdır. Malının mülkünün bol olmasıyla o civarda nam salmıştır. Birçok kabile onun emrindedir.

Varidi dir meger evâyilde
Arab içre olan kabâyilde

Âmir adlı kabîleden bir er
Hayli dâna idi vü ehl-i hüner

Hasebile nesebde kâmilidi
Gün gibi lutfi halka şâmilidi

Âd u sân ehliidi gâyetde
Mülk ü mâlıyla ol vilâyetde

Sâhib-i hevdec ü amârıyidi
Ol ilüñ hayli nâm-dârıyidi

Emrine hep kabile râmidî
Anlara san şeh-i be-nâmîdî

(CSŞ, 332–337)

Şefkat ve merhametin timsalidir. Mecnûn'u yeniden kazanmak, ona doğru yolu göstermek için âdeta çırpınır. Oğlunun kendinden sonra adını devam ettirmesini ister.

Kendüden soñra çün suna câmî
Ne kişi añılur ne hod nâmî

Ogul isterdi kim ala kâmın
Añdura yirde komıya nâmın

(CSÇ, 344–345)

Oğul sahibi olmak için dua eder. Allah'a yalvarır. Duası kabul olur.

Bir seher ki Hudâ'ya itdi niyâz
Didi iy 'âlem-i serâyir-i râz

(CSÇ, 358)

Güngörmüş, belli bir yaşa gelmiş olmasına rağmen arkasında adını yâd edecek, ismini taşıyacak bir oğuldan mahrumdur. Ona göre oğul, dünya hayatının süsüdür. Oğul olmayan ev uğursuzdur. Oğul gönül ve canın huzurudur. Oğulsuz ev ateşi yanmayan ocağa benzer. Ardında makbul bir oğul bırakan ölmez.

Ogul ârâmıdur dil ü cânûñ
Ziynetidür hayât-ı dünyânûñ

Nahs olur ogul olamayan hâne
Gencsüz olsa girme virâne

Servi yok kurı bâga beñzer ol
Odı yanmaz ocaga benzer ol

Ger vücûdı belâ vü mihnetdür
Kalsa arduñca hoş sa'âdetdür

Anuñ için dimiş bu hâli bilen
Ölmez arduñca mukbil oğlu kalan

(CSC, 352–356)

2.6.7. Leylâ'nın Annesi

2.6.7.1. Tebrizli Hakîrî'de Leylâ'nın Annesi

Leylâ'nın annesi, Leylâ ile Mecnûn'un birbirlerine âşık olduklarının duyulması üzerine karşımıza çıkar. Annesine Leylâ'nın Kays'a, Kays'ında Leylâ'ya âşık olduğunu söylerler. Anne bu durumu bir namus meselesi yapar. Kızını o saatte eve kapatır.

Leyli'yi apardı ol sâ'at eve
Olmasun anlar birbirin seve

(TH, 126b/7)

Leylâ'nın annesi, Leylâ'nın Mecnûn'a istendiği sahnede tekrar karşımıza çıkar. Leylâ'yı diğer hikâyelerden farklı olarak annesinden isterler. Anne Mecnûn'un divane olduğunu, aklının başında olmadığını, sahranın onun için hane olduğunu söyleyerek kızını vermez.

Aklı olmayana neçün kız verem
Lutfdur bu sözi terk etgil derem

(TH, 133a/3)

Leylâ'nın İbn-i Selâm'ın oğluyla evlenmesine rağmen ona yakınlık göstermemesi üzerine annesi tekrar karşımıza çıkar. Leylâ'ya nasihatler eder. Kızına

Mecnûn'un aşkından vazgeçmesini, herkesin kendilerini kınadığını, adlarının, namuslarının kötüye çıktığını söyler. Fakat Leylâ annesinin sözünü dinlemez.

Pendimi dut cânımıñ cânânesi

Tâ güle köñlümüzün gam-hânesi

(TH, 148a/09)

Diğer hikâyelerden Leylâ'nın ölüm anında tekrar karşımıza çıkmasına rağmen bu hikâyede karşımıza çıkmaz.

2.6.7.2. Fuzûlî'de Leylâ'nın Annesi

İlk kez Leylâ ile Kays arasındaki dedikoduyu duyunca karşımıza çıkar. Söylentiler kulağına erişince çok kızar.

K'ey şûh nedür bu güft ü gûlar

Kılmak sana ta'ne ayb-cûlar

Niçün özüne ziyân edersen

Yahşi adunı yaman edersen

(F, 647–648)

(647: Ey hoppa! Nedir bu dedikodular? Bu ayıp arayanların seni kınamaları ne demek oluyor?)

(648: Niçin kendine yazık ediyorsun da iyi adını kötüye çıkarıyorsun?) (Doğan, 2007: 137)

Derler seni aşka mübtelâsen

Bîgâneler ile âşinâsen

(F, 662)

(662: Senin aşka tutulmuş olduğunu, yabancılarla düşüp kalktığını söylüyorlar!) (Doğan, 2007: 141)

Anne geleneksel düşünce içerisindedir. Âşık olmanın bir erkek için normal olduğunu fakat bir kız için bu durumun kabullenemez olduğunu söyler.

Oğlan aceb olmaz olsa âşık
Âşıklığ işi kıza ne lââyık

(F, 664)

(664: Oğlan âşık olsa şaşılmaz; ama âşık olmak işi kıza lââyık mıdır?) (Doğan, 2007:141)

Anne tanınmış bir aile oldukları için başkaları ne der düşüncesi içerisindedir. Toplumun baskısını üzerlerinde hisseder. Ailenin adının kötüye çıkmasından korkar.

Biz âlem içinde nîk-nâmuz
Ma'rûf-ı tamâm-ı hâs u âmuz

Ne neng ile dahi edelüm lâf
Biz demeyelüm sen eyle insâf

(F, 666–667)

(666: Biz dünya âlem içinde iyi adlıyız, herkes bizi tanır.)

(667: Bundan sonra artık hangi addan şandan söz ederiz? Biz söylemeyelim, sen insaf et!) (Doğan, 2007: 141)

Annesi Leylâ'nın durumuna eğer duyarsa babasının çok kızacağını söyler. Leylâ'dan mektebi bırakmasını ister. Babayı Leylâ'ya karşı tehdit unsuru olarak kullanarak kızını bu işten vazgeçirmeye çalışır.

N'eylersen eger atan eşitse
Kahr ile sana siyâset etse

Min-ba'd gel eyle terk-i mekteb
Bil mektebünü hemîn ced ü eb

(F, 669–670)

(669: Eğer baban işitir ve seni kızgınlıkla cezalandırırsa ne yaparsın?)

(670: Gel bundan böyle artık mektebi bırak da, atanı babanı mektebin bil!)
(Doğan, 2007: 141)

Leylâ'nın annesi “Fuzûlî'nin hikâyesinde geleneği temsil eder, kızına karşı müşfik olmakla birlikte, onun Kays'la ilgili dedikodusunu duyduğu andaki tepkisi ve kızına verdiği öğütleri ile tam bir çöl toplumu kadınıdır. Kızını korur, adının iffetsiz ve namussuza çıkmasından müthiş derecede kaygılanır ve şiddetle tepkide bulunur, sonra öğütler verir. Buna rağmen kızının üzüntüsünü gidermek için çeşitli bahaneler hazırlar, sözgelimi bahar günü arkadaşlarıyla birlikte gezmeye çıkmasını sağlar. Leylâ'nın İbni Selâm ile evlenmesi sırasında ve ayrıca ölüm döşeğindeki kızının vasiyetini dinlerken hep müşfik bir annedir” (Genç, 2005: 339).

2.6.7.3. Lârendeli Hamdi'de Leylâ'nın Annesi

Leylâ'nın annesi, hikâyede Leylâ'nın saraydaki kaleye kapatılmasından sonra kızının ağzını aramak ve nasihat etmek için kaleye geldiği zaman ilk kez karşımıza çıkar.

İşitdüm ben fülân kişiden anı
Ki 'ıškuñ haste kılmış bir cüvânı

Hem anuñ sen de olmuşsun esîri
Dilüñi çâk kılmış 'ışkî tîri

Revâ mıdur saña bu resme işler
Ki ta'n ide bize yâd u bilişler

İl içre hâlimüz uş şuña yitdi
Ki ucuñdan 'arımız yillere gitdi

Harâb itdüñ niçe biñ yıllık adı
'Arab bizden götürdi i'tikâdı

Biñ er ‘ıŝkuñda tutkim mübtelâdur
Saña ma ‘şûka olmak ne revâdur

(LH, 1269–1274)

“Leylâ’nın annesi, kız ile baba, kız ile damat, kız ile hayat arasında arabuluculuk görevi görür” (Kütük, 2002: 165).

Leylâ’nın annesi, hikâyeden en son ayrılan ebeveyndir. Mecnûn’un anne ve babası ölür. Leylâ’nın babasının ölüp ölmediği belli değildir. Leylâ vasiyetini annesine bırakarak ölür. Acı haberi Mecnûn’a vermek ve kızının vasiyetini yerine getirmek ona düşer.

Dökerdi acı acı dîdeden yemm
Cihânda kim durur bî-girye âdem

Giceler subhadek kıldardı nâ-şâd
Kızınıñ kabri üzre âh u feryâd

Ciger-gâhıma batan hâr-ı pür-tâb
Akıdurdı gözinden yüzine âb

Harâm itmişdi gam çeşmine hâbı
Koçub kabrini kıldardı hitâbı

(LH, 5145–5148)

Leylâ’nın annesi evlat sevgisi ile geleneklerin sıkı konumları arasında sıkışıp kalan çaresiz bir annedir.

2.6.7.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi’de Leylâ’nın Annesi

Mecnûn’un annesine göre daha çok karşımıza çıkar. Kızına sürekli nasihatlerde bulunur. Kızına verdiği öğütler muhafazakâr yapısının gereğidir. Nasihatler o günün

toplumsal yapısının bir kıza bakışını, toplumun bir kızdan beklentilerini yansıtır.

Görse er sâyesini bir kıza eger

Kaçmasa bilki anı hiçe deger

(CŞÇ: 604)

Leylâ'nın annesi kızının Mecnûn'la olan aşkını halktan öğrenince sinisini ah edip döver. Yakasını yırtar. Kahrından deliye döner, saçını başını yolar. Yanına gidip şöyle konuşur: “Sana kötü ad ile anılmak yakışır mı? Kızlara hayâlî ve edepli olmak yakışır. Niçin sende hayâ yok? Sana bin kişi de âşık olsa sana âşık olmak düşmez. Arapların arasında namusumuzu, adımızı kötüye çıkardın. Bundan böyle okula gitmeyecek, evde kalacaksın.”

Kız olanda gerek hayâ vü edeb

Niçün olmaya sende dahi aceb

(CŞÇ: 603)

Leylâ'nın anası kız çocuk yetiştirmenin zorluğundan bahseder: “Kimin kızı varsa yüreğinde onulmadık sızı var.” der. Bu geleneksel bir yaklaşımdır.

Anuñ içün dinür kimüñ kızı var

Yüreginde onulmaduk sızı var

(CŞÇ: 611)

Kızının Mecnûn ile aşkını inkâr etmesi, ben aşkın ne olduğunu bilmiyorum demesi üzerine, anne şüpheye düşer. Ama yine de ihtiyatı elden bırakmaz. Kapıyı Leylâ'nın üstüne kapatır. Sanki Züleyha'nın iftiralari üzerine Yusuf'un zindana atılması gibidir.

Leylâ düğün günü meşşatanın yüzüne sürdüğü düzgünleri tırnağıyla kazır. İbni Selâm'a hiç meyletmez. Annesi bunları duyunca kızının yanına gelir. Artık Mecnûn'u unutması gerektiğini, hem kendini hem de kabilesinin adını kötüye çıkaracağını, ailesini rüsva edeceğini söyler.

Didi diñle nasîhatüm iy vây
İtme kendüñi hem bizi rüsvây

(CSÇ: 1387)

Anne kızının vasiyetini yerine getirir. Mecnûn'a beraber yas tutmayı teklif eder.

2.6.8. Mecnûn'un Annesi

2.6.8.1. Tebrizli Hakîrî'de Mecnûn'un Annesi:

Hikâyede çok silik bir kahramandır. Mecnûn'un babasının yanında çok az zikredilir. Varlığı ile yokluğu belli değildir.

2.6.8.2. Fuzûlî'de Mecnûn'un Annesi

Oğlunun düştüğü duruma acıyan müşfik, merhametli bir anne olarak karşımıza çıkar. Hikâyede çok ayrıntılı olarak anlatılmaz. Mecnûn'un annesi bütün anneler gibi oğluna çok kıymet verir:

Şânunda riyâset-i Arab var
Mîrâs-ı şecâ'at ü edeb var

(F, 945)

(945: Senin şanında Araplara reislik etmek, kahramanlık ve edep mirasının sahibi olmak var.) (Doğan, 2007: 187)

Sen la'lsen olmagıl sebük seng
Döndürme güneş görüp revân reng

(F, 953)

(953: Sen lâlsin, kıymetsiz bir taş olma; güneş görüp hemen rengini bozma.) (Doğan, 2007: 189)

Bir anne olarak oğlunun âşık olup, herkesçe ayıplanmasını, adının Mecnûn'a çıkmasını istemez. Oğlunun başına geleceklerden endişelidir. Bir anne şefkatiyle oğlunun başına gelecekleri adeta önceden hisseder.

Etme özünü habâb-mânend
Başunda olan hevâya hursend

Kim yohdurur ol hevâya bünyâd
Başun olur ol hevâda ber-bâd

(F, 954–955)

(954–955: Kendini, sudaki kabarcık gibi, başında bulunan havaya, aşka bağlama! Çünkü o havanın esası yoktur; yoksa başın o yolda yok olur gider.) (Doğan, 2007: 189)

Zevk-ı dil ü dîde kılma âdet
Salma mey ü şâhide irâdet

(F, 958)

(958: Gönül ve göz zevkini âdet edinme, güzel sevmeye ve içki içmeye kendini kaptırma.) (Doğan, 2007: 189)

Aslında bir anne olarak oğlunun sevgili istemesine karşı değildir. Onun istemediği oğlunun aşk derdinden ızdırap ve çile çekmesidir. Oğlunun Leylâ'dan vazgeçmesini ister. Ona isterse kendi kabilesinden çok daha güzel kızlar bulabileceğini söyler.

Mahbûb hem istesen kem olmaz
Biz kim senünüz sana gam olmaz

Vardur bu haşemde min kabîle
Her tâife içre min cemîle

Bir bir kılalum kamu sana arz
Yetsün yerine bize olan farz

Bir serv-i sehî-kad ü semen-ber
Tezvîcüne edelüm mukarrer

(F, 964–967)

(964: Elbette sevgili istemen kötü bir şey değildir; madem biz senin için varız; o hâlde artık gam çekme!)

(965: Yönetimimiz altında bin kabile ve her kabilede de güzel var.)

(966: Hepsini sana tek tek gösterelim de, üzerimize farz olan görev yerine gelsin.)

(967: Sana bir servi boylu ve yasemin göğüslüyü almaya karar verelim.)
(Doğan, 2007: 191)

Anne ailesinin şerefini düşünmektedir. Başkaları ne der düşüncesindedir. Aklını başına toplaması için, sürekli oğluna nasihat eden anne rolündedir. Ama nasihatleri oğlu üzerinde etkili olmaz.

2.6.8.3. Lârendeli Hamdi'de Mecnûn'un Annesi

Mecnûn'u bir anne şefkatiyle ve merhametiyle bağrına basar. Ona nasihatler verir. Oğluna verdiği nasihatler onun akıllı biri olduğunu gösterir.

Anası çün bu resme gördi anı
Nasihat eyledi açub zebânı

Didi ki olmuşsun ey ferzend-i dil-teng
Hazer kıl kim esîr-i nakş-ı nireng

Akarsu didüğüñ beñzer serâba
Ki yüz dil-teşneyi virdi harâba

Dahi şol kâh kim gördüñ füsûndur
Sakın fitne çehine reh-nümûndur

Hem ol gül-zâr deşt-i rîve beñzer
Ki her bir nahli şâh-ı dîve beñzer

(LH, 977–981)

Kara gözleri cânuña belâdur
Senüñ bahtuñ anuñiçün karadur

Degil hindû kaşı göñlüñ murâdı
Ne idersin ol siyâh kej-nihâdı

Saña oldur bugün vech-i münâsib
Ki olasin ‘ilmüñ arturmaga tâlib

(LH, 987–989)

Olaylar karşısında gerçekçi bir tavır ortaya koyar. Mecnûn’un babasıyla olaylardan en çok etkilenen, en çok üzüntü duyan kişidir.

2.6.8.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi’de Mecnûn’un Annesi

Hikâyede Mecnûn’un babasının ısrarı üzerine çölden dönmesiyle karşımıza çıkar. Oğlunun perişan hâlini görünce feryad eder, kahrolur. Oğlunu yıkar, temizler, saçını tarar, tırnaklarını keser, ona yeni elbiseler giydirir.

İltüb ısmarladı anasına
Çünkü mu‘tâd idi cefâsına

Göricek ânı âne-miskîne
Geldi bir pâre nârı teskîne

Koçub öpdî yüzini hem gözünü
Sildi yeñiyle yüzünüñ tozını

(CSC, 782–784)

Anne, babayla birlik olup oğluna nasihatler eder. Ona Leylâ'dan vazgeçmesini söyler. Evde ocaklarını tütürmesini, adlarının hayırla yâd etmesini, adlarını Araplar arasında kötüye çıkarmamasını söylerler. Kabilede ve akrabalarının arasında pek çok güzel kız olduğunu, hangisini isterse onu alalım diye teklifte bulunurlar.

Akrabâ vü kabile içre hezâr
Çok cemile resîde kızlar var

(CŞÇ, 839)

“Hikâyede fiili olarak bir yerde geçmesine rağmen Mecnûn'un hâline en çok üzülen odur. O mesnevi boyunca daima Mecnûn'un babası ile birlikte görünmez bir üzüntü yumağıdır” (Kütük, 1995: 83).

2.6.9. Leylâ'nın Babası

2.6.9.1. Tebrizli Hakîrî'de Leylâ'nın Babası

Arap mülkünde yaşayan mal, mülk, ilim, irfan sahibi biridir. Adı Bül-Hasan'dır. Leylâ'nın Mecnûn'a istediği ilk sahnede anneye göre silik kalmıştır. Leylâ'yı annesinden isterler. Gelenlere anne cevap verir. Leylâ, İbni Selâm'ın oğluna istenirken baba daha aktiftir. Leylâ'yı İbni Selâm'ın oğluna verir. Nofel'in Leylâ'yı Mecnûn'a istediği sahnede tekrar karşımıza çıkar. Nofel'in teklifini reddeder ve onunla savaşıır.

Var idi bir nâm-dâr u muhterem
Sâhib-i hayl ü haşem ü tâc-ı 'ilm

İsmi derlerdi anîñ Bü'l-hasan
Diñlegil cândan hikâyâtın zemen

Mâl ü mülki var idi anîñ azîm
Hem 'Arab mülküñde olmuşdı mukîm

(TH, 120a/5-7)

Aydur oğlan Leylî ibn-i Bû'l-hasan
Urmamışken könlümi aldı zemen

(TH, 145a/2)

2.6.9.2. Fuzûlî'de Leylâ'nın Babası

Hikâyede karşımıza çok az çıkar. Kabilenin ileri gelenlerindedir. Zengin, misafirperver, konuklarına saygılı biridir. Ona Leylâ'nın istenmesi sahnelerinde rastlarız.

Çün Leylî atası bildi hâli
Üydürdi ekâbir ü ehâlî

Karşularına olup revâne
Kıldı olarunla azm-i hâne

Ehlen sehlen deyüp demâdem
Min kez dedi ola hayr makdem

Çün şem'-sıfat olar oturdı
Bu serv kimi ayaga durdı

Ortaya bırahdı dürlü hânlar
Tâ kâm-ı dil ala mihmânlar

(F, 1029–1033)

2.6.9.3. Lârendeli Hamdi'de Leylâ'nın Babası

Bir Arap kabilesinin şahıdır. Kabilesinin büyüklüğü, cömertliği ve zenginliği dillere destandır. “Mesnevide Mecnûn'un babasında olduğu gibi adı belirtilmez, sadece zamana ve zemine göre şah, pir, ata, bî-rahm, Leylâ'nın babası, peder, arasun atası gibi isimlerle anılır” (Kütük, 2002: 160).

Babası Leylâ'yı Mecnûn'a vermez. Bunda ısrar ve inat eder. Bu durum hikâyenin akışını belirler. Olaylar arasında bağlantıyı kurar.

Senüñ oğluñdur el'ân lâübâlî
Şarâb-ı 'akldandur câmî hâlî

Başından ayagina sînesi çâk
Zemînden âsmânî itmez idrâk

Virübdür 'aklı cinnetden fesâde
Virür nâmûsumuñ bergini bâde

Katı dîvânedür ol yâve-gûyuñ
Nişân-ı sengidür tıflân-ı kûyuñ

Delüdüdür kendüye 'aklı degil yâr
Görinür baña bu işden ögüş 'âr

(LH, 1776–1780)

Leylâ'nın babası kızını Mecnûn'a vermemekle yalnızca Mecnûn'a değil, Leylâ'ya da acılar çektirir. O geleneklere, örf ve âdetlere sıkı sıkıya bağlı bir baba motifi olarak karşımıza çıkar. Gelenek onun şahsında temsil edilir. Bu rol onun belli sınırların aşmasını, idaresini ortaya koymasına engel gibidir. “Şefkatli bir baba” olmak yerine “an'aneye bağlı, otoriter bir baba” olmayı tercih eder.

2.6.9.4. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ'nın Babası

Necd ehlinin ünü Bağdad'a kadar ulaşan reisidir. Adı Mâlik'tir. Hikâyede silik bir şahsiyettir. Mecnûn'un kabilesi Leylâ'yı istemeğe geldiğinde, İbn-i Selâm'ın dayısının Leylâ'yı istemeye geldiğinde, kızı esir düştüğünde Nevfel'in elinden almaya gittiğinde karşımıza çıkar.

Mâlik'idi atasınıñ adı
 Namı tutmuşdı mülk-i Bağdâd'ı

Melikiyidi Necd ehlinüñ
 Bes anuñ devletünle Leylî'nüñ

(CŞÇ, 977–978)

2.6.10. Dekoratif Unsur Durumundaki Kahramanlar

Hikâyelerde doğrudan ya da dolaylı olarak yer alan kahramanlar dışında, vakanın akışını etkilemeyen, yalnızca kendilerinden söz edilen dekor durumundaki kahramanlar vardır. Bu kahramanlar kısa süreliğine vakaya dahil olurlar. Onları eserde birkaç diyalogla tanırız. Onların ayrıntılı tanıtları yapılmaz. Vaka üzerinde fazla fonksiyonları yoktur. Hikayedeki bu kısacık görünüşleri onları tanımaya ve tanıtmaya yeterli olmaz. Onların fiziki ve psikolojik portrelerini çıkarmaya yetmez.

“Tiyatro ve sinemada figüran rolündeki oyuncular gibi anlatma esasına bağlı edebi eserlerde, mahalli rengi aksettiren, dikkatlere sunulmak istenen vaka veya vaka parçasına ait tablonun gözler önünde daha iyi tecessümüne hizmet eden şahıslar da vardır. Bunların vaka içinde yüklendikleri herhangi bir fonksiyon yoktur, eserde psikolojik hususiyetlerden de söz edilmez” (Aktaş, 1991: 158).

Aşağıdaki tabloda mesnevilerdeki kahramanlar bir arada verilmiştir.

Mesnevilerdeki Kahramanlar			
Tebrizli Hakîrî'de	Fuzûlî'de	Lârendeli Hamdi'de	Celâlzâde Sâlih Çelebi'de
Mecnûn	Mecnûn	Mecnûn	Mecnûn
Leylâ	Leylâ	Leylâ	Leylâ
Mecnûn'un Babası (Ez-nesim)	Mecnûn'un Babası	Mecnûn'un Babası	Mecnûn'un Babası
Mecnûn'un Annesi	Mecnûn'un Annesi	Mecnûn'un Annesi	Mecnûn'un Annesi
Leylâ'nın Babası (Bül-Hasan)	Leylâ'nın Babası	Leylâ'nın Babası	Leylâ'nın Babası (Mâlik)
Leylâ'nın Annesi	Leylâ'nın Annesi	Leylâ'nın Annesi	Leylâ'nın Annesi
Nofel	Nevfel	Nevfel	Nevfel Şah
İbni Selâm	İbni Selâm	İbni Selâm	İbni Selâm
Zeyd	Zeyd	Zeyd	Dâye
Peri	Ceylan Avcısı	Acûze (dilenci)	Pîr
Elçi	Güvercin Avcısı	Selîm-i Âmiri	Rakkas
Ressam	Nevfel'in Askeri	Pîr	Necd ehli
Sayyad (avcı)	İhtiyar dilenci	Selâm-ı Bağdâdî	Meşşata
Zeyd	Ağıtçı Kadın	Dadı	Kocakarı
Mecnûn'un arkadaşları	Mecnûn'un arkadaşları	Mecnûn'un arkadaşları	Mecnûn'un arkadaşları
Leylâ'nın arkadaşları	Leylâ'nın arkadaşları	Leylâ'nın arkadaşları	Leylâ'nın arkadaşları
Mecnûn'un kabilesi	Mecnûn'un kabilesi	Mecnûn'un kabilesi	Mecnûn'un kabilesi
Leylâ'nın kabilesi	Leylâ'nın kabilesi	Leylâ'nın kabilesi	Leylâ'nın kabilesi
Âbid	Zeynep	Zeynep	Nevfel'in Hacibi
Sofracı	Tarih Yazıcısı	Hâce	Ben-i Âmir Kabilesi
Dâye (dadı)	Sâki	Muallim	Muallim
Çoban	Nevfel'in askerleri	Halayık	Kadın
Derviş		Sofracıbaşı	Adam
Câdu (büyücü)		Âmiriler	Hüccâç
Kâsid (haberci)		Kadın	Nevfel'in mahremi
İbni Selâm'ın oğlu		Çocuklar	Nevfel'in peyki
		Aşnâ	Rakîp
		Nevfel'in askerleri	İbni Selâm'ın oğlu
		Kâsid	Dayı
		Sayyâd	Fassad
		Meşşâta	
		Merv şahı	
		Tabip	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MESNEVİLERDEKİ PSİKOLOJİK UNSURLAR

3.1. EDEBİYAT VE PSİKOLOJİ

Bir edebi eserin nasıl meydana getirildiği, yazarın nasıl bir insan olduğu, edebi eserde karşımıza çıkan insanların ruhi hâlleri, eserdeki fertlerin davranış özellikleri ve bunların incelenmesi psikolojinin alanına girer.

“Edebiyat psikolojisi denilince, tip ve fert olarak yazar psikolojisinin incelenmesi, yaratma sürecinin incelenmesi, edebi eserlerde görülen psikolojik tiplerin ve kanunların incelenmesi, okur üzerindeki etkiler akla gelir” (Karafil, 2009: 4).

Acaba psikoloji edebi eserin yorumlanması ve değerlendirilmesi için kullanılabilir mi? Bu soruya Edebiyat Biliminin Temelleri adlı eserde R. Wellek ve A. Warren şöyle cevap veriyor: “Muhakkak ki psikoloji bir eserin nasıl yaratıldığını aydınlatılabilir” (Wellek ve Warren, 1983: 118).

“Modern dünyada psikoloji ve edebiyatın birbirlerine sunduğu olanaklar neticesinde, edebî eserlerin psikolojide malzeme olarak kullanıldığı; sanatçıların da doğrudan doğruya psikoloji kuramlarından etkilenerek eserler kaleme aldıkları görülmektedir. Dolayısı ile bu iki disiplinin birbirlerine geniş imkânlar sunduğu ortadadır” (Şenödeyici, 2008:1).

“Psikolojiyle edebiyat arasında vazgeçilmez bir ilişki vardır. Bazı psikolojik olguları yorumlamak için Jean Paul Sartre, Albert Camus, Miguel de Unamo, Martin Buber, Dostoyevski, Tolstoy, Nietzsche gibi varoluşçu düşünür ve yazarların eserlerinden yararlanılabilir. Kişileri anlamaya, onları tanıyıp kendi iç dünyalarından yola çıkarak, varoluşlarını elde ettirmeye doğru giden her çalışmanın derininde onların bize verdikleri öğretileri açık bir şekilde görmek mümkündür” (Özgüzel, 1972: 8).

“Klâsik edebiyat, her şeyden önce bir geleneğin edebiyatıdır ve bu gelenek zaman aşımına uğrayarak geride binlerce eser ve kendisinden yabancılaşmış bir nesil bırakmıştır. Öyle ki kültürel değişim, eldeki metinlerin anlaşılabilmesi için lügatlerden daha fazlasına ihtiyaç duyulan bir seyir kazanmıştır. Bu edebiyat döneminin günümüz insanına ne verebileceği ve günümüz insanının bu edebiyattan nasıl istifade edebileceği konuları, disiplinler arası bir çalışmayı beklemektedir. Bu bağlamda farklı sosyal bilimlerin edebiyat

ilmine sunduğu imkânlar, klâsik edebiyatımız için de göz ardı edilmeksizin tartışılmalı ve denenmelidir” (Şenödeyici, 2008: 1).

Bir yazar karakterlerini oluştururken insan psikolojisinin gerçeklerinden yararlanır. Psikoloji bilimi sanatçıya insan ruhunu ve gerçekliğini kavramada, onu daha iyi yansıtmada yardımcı olabilir. Psikolojik gerçeklik esere bir bütünlük tutarlılık sağladığı oranda değer taşır (Wellek ve Warren, 1983).

“Edebiyatın Psikolojisi deyince yazarın nasıl bir insan olduğunun, bir edebî eserin nasıl yaratıldığıнын veya edebî eserlerde karşımıza çıkan insan tipleri ile bunların davranış özelliklerinin ve nihayet (seyircinin tiyatrodaki etkilediği gibi) edebiyatın okuyucular üzerindeki etkilerinin incelenmesi anlaşılır” (Wellek ve Warren, 1983:101).

“Psikoloji bazı hassas sanatkârlara realiteyi daha iyi kavramada, onların müşahade kabiliyetlerini arttırmada ve fikirlerini evvelce bilmedikleri, yeni keşfettikleri bazı kalıplara dökmede yardımcı olabilir. Fakat psikoloji kendi başına sanat eserinin yalnız yaratılışının hazırlık safhasında yardımcı olur. Sanat eserinin kendi içinde ise psikolojik hakikat ancak esere bir bütünlük, tutarlılık ve karmaşıklık sağladığı nisbette bir değer taşır” (Wellek ve Warren, 1983:101).

Psikoloji biliminden yararlanarak klasik edebiyatımızı farklı bir bakış açısıyla inceleyebiliriz. Modern roman inceleme teknikleri ışığında mesnevileri incelediğimizde bu eserlerin sadece şiir söyleme arzusuyla yazılmadığı görülecektir. Mesnevilerin bir vakayı anlatma amacıyla yazıldıkları, modern romanda görülen tahkiye unsurlarının, psikolojik tahlillerin bu eserlerde de anlaşılacaktır.

“Divan şiiri de özellikle insan psikolojisinin çeşitli yönlerini de ele vermesi açısından önem arz eder. Bu şiir sabit ve ortak bir ruh dünyasına mahkûm edilmiş olsa bile, devrin insanlarına hâkim olan ve bunları bir yönüyle genelleştirebileceğimiz psikolojik durumları içermesi itibarıyla da önemlidir.

Divan şiirinde insan psikolojisi değişik ürünlerde (gazel, kaside, rubâi...) ele alınabilir. Buralarda insan ruhunun değişik hissedişlerini görmek, incelemek, tahlil etmek şansımız vardır. Gazellerde sevgiliden ayrı olan ve kavuşma ihtimali

olmayan bir aşğın çaresizliğini, kasidelerde sevilen, sayılan bir büyüğe karşı hissedilenleri, rubâilerde her şairin az çok kendi felsefe anlayışını, şarkılarda sevgiliye olan iştihakı, münacatlarda kul olma psikolojisini, naatlarda peygamber sevgisini ve ümmet olma psikolojisini görebiliriz. Diğer nazım şekillerinde ve türlerinde ele aldıkları konu itibarıyla değişik psikolojik özelliklere rastlayabiliriz.

Mesnevilerde insan psikolojisinin değişik şekillerini görme şansımız vardır. Çünkü olay örgüsü itibarıyla bir roman kişiliğine bürünen mesneviler değişik insan ilişkilerini anlatmaktadır. Bir romanda bir kişinin değişik psikolojik hallerini mesnevide gelişen ve değişen olaylar sürecinde inceleme imkânı bulurken, değişik insanlar arasındaki farklı şekillerde gelişen olaylar da psikolojik verileri çoğaltıyor” (Çelik, 1998: 4).

“Klâsik şiirimizde sanatkârın, geleneğin kendisine sunduğu imkânlar dışında neleri anlatmak istediğini keşfetmeye çalışmak oldukça zordur. Sanatkârın ayrıntılı hayat öyküsü ve mizacı tam olarak ortaya konmadığı takdirde böyle bir yola başvurmak ise, yolundan sapmış verilere ulaşmayı kaçınılmaz kılar. Bunu bir örnekle açıklamak uygun olur. Klâsik şiirimizde sevgili tipi tektir. Bu sevgili, zalim ve umursamaz tavırlarıyla dikkat çeker. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu özellikleri “saray istiaresi” adını verdiği bir yaklaşımla açıklar. Aynı tespiti, düz bir mantıkla açıklayıp, sonuçları psikanalitiğe mal etmek doğru olmaz, kanaatindeyiz. Daha açık bir ifadeyle, buradaki zalim sevgiliyi, “sadist”, çilekeş âşığı da “mazosist” olarak yorumlamanın, ne psikanalitik kurama ne de klâsik şiir geleneğimize bir katkısı olabilir. Bu noktada sergilenecek bilimsel tavır, modern sosyal psikolojinin ortaya koyduğu gibi; her kültürü, yapısını oluşturan dinamikler çerçevesinde değerlendirmektir” (Şenödeyici, 2008:3).

“Divan geleneğinin etkisi, daha çok, kişilerin ruh durumlarını vurgulama anlayışında görülür. Yazarlar duygu aşırılıklarına, duyum yoğunluğuna öncelik tanırırlar. Vurgu, toplumun durumundan çok, bir ruh durumuna kaymıştır” (Finn, 1984: 10-11).

Ahmet Hamdi Tanpınar, klâsik Türk şiirinde psikolojik unsurları şöyle değerlendirir: “Eski şiirimizde garbın anladığı manada psikolojik vaziyetlerden, deruni mücadelelerden, insanı talihin korkunç iradesiyle karşılaştıran terkiplerden

doğmuş beşeri yoktur. Fakat onlarda sadece insanlığa has bir meziyet olan güzelliğin elde edilmiş olmasından gelen bir beşeri vardır ki sanatta asıl istenen de odur... Unutulmamalı ki her devrin beşeri telakkisi kendisine göredir. Mutlak bir insan tasavvur edemeyeceğimiz gibi, onun her zaman ve mekân için mutlak bir ifadesini de isteyemeyiz” (Tanpınar, (t.y.): 178).

Necmettin Turinay, divan şairlerimizin mesnevi yazarken yaptıkları için sadece şiire indirgenemeyeceğini söyler. Anlatı türü eserlerde tahkiyenin kafiyeli beyitlerle yapıldığını, bunun da mesnevi formu ile ortaya çıktığını ifade eder (Turinay, 1995).

“Eski edebiyat dönemlerimizde nazım yani mesnevi tarzı ile ortaya konulmuş öyle büyük hikâye ve romanlarımız vardır ki şaşmamak kabil olmaz. Hikâye edişin, anlatmanın daha ziyade öne çıktığı bu tür eserler, hiç kuşkusuz birer hikâye ve roman hüviyeti taşırlar” (Turinay, 1995: 19).

“İnsanın psikolojik hallerini divan şiirinde en tafsilatlı inceleme olanağı ancak mesnevilerde olduğu için mesnevilerin ilk planda ele alınması daha isabetli olacaktır” (Çelik, 1998: 5).

Leylâ ve Mecnûn mesnevilerini incelediğimizde psikolojik unsurların, kahramanlarının ruhi hâllerinin, hayata bakış açılarının, olaylara yaklaşımlarının, derinliklerinin modern romanlardan çok da ayrı özellikler taşımadığını görürüz. “Çünkü eski edebiyatımızda romana benzer türlerin en yakını mesnevilerdir. Yalnız Hüsn ü Aşk değil, Fuzûlî’nin yazdığı Leylâ vü Mecnûn da aynı derecede önemli bir roman örneğidir” (Miyasoğlu, 1998: 59).

Şahıs kadrosunun kendi aralarındaki bu beşerî münasebetleri insan davranışlarını, insanın zihinsel süreçlerini inceleyen psikoloji biliminin de ilgi alanına girer. Davranış biçimleri ve zihinsel süreçler insanın duygu, düşünce ve davranışlarını oluşturur. Edebiyat da insanın his ve düşünce dünyasının güzel ve etkili bir biçimde anlatılması olduğuna göre edebiyat ile psikoloji arasında sıkı bir ilişki söz konusudur.

3.2. KAHRAMANLARIN RUHİ HÂLLERİ

İncelediğimiz Leylâ ve Mecnûn mesnevileri bize insan psikolojisinin değişik şekillerini görme şansı verdi. Mesneviler anlatı esasına dayalı olmaları itibarıyla farklı insan ilişkilerini anlatmaktadır. Gelişen ve değişen olaylar sürecinde mesnevi kahramanlarının psikolojik halleri de değişmektedir. Mesnevilerde klasik dönem insanının duyuş, seziş ve değerler dünyası da ortaya çıkmaktadır.

Mesneviledeki yuvarlak veya boyutlu kişiler, psikolojik derinliklere sahiptir. Mesnevilerin vaka kurgusu onlar üzerindedir. Onlar bir bakıma eserlerin varlık sebebidir. Onları eserden çıkardığımızda, eserden geriye bir şey kalmaz.

İncelediğimiz dört mesnevide de psikolojik derinliğe sahip olan iki kahraman olduğunu gördük. Bu iki kahraman Leylâ ve Mecnûn'dur. Biz de bu iki kahramanın ruh hallerini incelemeye çalıştık.

3.2.1. Mecnûn'un Ruhi Hâlleri

3.2.1.1. Mutsuz Ve Huzursuz Oluşu

Kays doğar doğmaz, gam ve ızdıraba talip olmuştur. Zevk ve huzur istemez. Gam esiri olmak ister. Zevk ve neşenin geçici olduğuna inanır. Fâni şeylere talip olmaz. Mecnûn'un gelecekte çekeceği aşk acısı ve ızdırabın haberlerini vermeye başlar.

Peyveste meni esîr-i gam kıl

Kem kılma nasîbûmi kerem kıl

Zevk ile geçürme rûzgârım

Fâni olana yoh i'tibârım

(F, 517–518)

Dadısı ona bakmak için canla başla uğraşır. En güzel şekilde büyümesi için her şeyi yapar. Fakat bir türlü Kays'ı mutlu edemez. Vücudunu elleriyle yaralar. Sanki kan içmektedir. Meme ona ok gibi görünür. Sürekli ağlayıp inler.

A‘zâsın edüp eliyle efgâr
Eylerdi müdâm nâle-i zâr

Süt içse sanurdu kim içer kan
Emcek görünürdi ana peykân

(F, 531–532)

Mecnûn’un çok mutlu ve huzurlu bir bebek olması gerekir, çünkü Mecnûn’un doğumu ailede büyük bir neşe kaynağı olmuştur. Çok özenli bir şekilde büyütülmüştür. Ona pek çok imkân sunulmuştur. O, bütün bunlara rağmen mutsuz ve huzursuzdur. Hiçbir şeyden tatmin olmayan bir ruh hâli vardır. Ona sunulan maddi imkânlar onu mutlu etmeye yetmez.

Can ile kılurdu dâye i’zâz
Esbâb-ı kemal-i terbiyet sâz

Lakin o edûp hemîşe nâle
Hoşnud değüldi hîç hâle

(F, 529–530)

Mecnûn, Fuzûlî’de hâl diliyle konuşurken, “Dünyanın cefacı, gamının da çok olduğunu, bu gamları çekmeye dünyada ustanın olmadığını, kendinin gam ustası olmaya talip olduğunu” söyler. Dünyadan “Her nerede gam bulunursa; hepsini toplayıp kendi dertli gönline salmasını” ister. “Okuyucuya daima bir aşk eri olarak tanıtılacak olan Mecnûn, hep çektiği dert ve ızdırapla birlikte anılacaktır” (Ülger, 2003: 235).

3.2.1.2. Toplum Tarafından Kabulülenilmeyişi

Mecnûn toplum tarafından kabullenilmeyen aykırı bir tip olarak karşımıza çıkar. Hayatı boyunca etrafındakiler onu anlamaz ya da yanlış anlar. Onun Leylâ’ya olan tutkusunun mahiyetini, çölde yaşamasının nedenini, niçin insanlardan uzaklaştığını kimse anlamaz. Hayvanlarla dost oluşunu, ağlayıp inlemelerini, elbiselerini parçalamasının nedenini algılayan çıkmaz. “Aslında onun ilk başlarda toplumla çok

büyük bir çatışması yoktur. Benliğini bulabilmesi ve tasavvufi anlamda olgunluğa erişebilmesi için bir çeşit inzivaya çekilme isteği duyar. Ondaki bu istek sıradan insanlar tarafından anlaşılmadığı için, Kays iken Mecnûn olur. Toplumla çatışma da burada başlar. Ona deli yakıştırmasını uygun gören insanlara karşı o da böyleymiş gibi davranarak cevap verir” (Ülger, 2003: 238).

Mecnûn toplum tarafından kendisine layık görülen sıfatları kabullenmiştir. Aşk yüzünden adının deliye çıkmasından rahatsız olmaz. Bundan şikâyetçi değildir.

Mecnûn menem ey vefâlu dildâr

Dîvânelige menem sezâ-vâr

(F, 2717)

3.2.1.3. Kays İken Mecnûn Oluşu

Âşık olan bir insanın ruh halinin, âşık olmadan önceki halinden daha farklı olduğu bir gerçektir. Kays âşık olmadan önce dünyayı daha mantıklı ve akılcı yorumlamaktadır. Aşk derdine düştükten sonra psikolojik değişiklikler gösterir. Eski iradesi kalmaz. Kararlarında duyguları hâkim olur. Âşık olduktan sonra akıl ve mantıktan uzaklaşır.

“Dünyada her şeyi sevgilisinden ibaret gören aşığın gözünde tek değerli nesne olarak sevgilisini göreceği kesindir. Bu yüzden dünyaya ait diğer şeylerin hiçbir önemi olmayacaktır. Dünyadaki diğer durum ve nesnelere âşık için önem arz etmeyeceği için âşık dünyaya ilgisiz olacaktır. Akılla hareketi gerektiren dünyaya ait diğer nesnelere, duygusal coşkunun odağı olan sevgili yanında aşığın gözünden silinip gidecektir” (Çelik, 1998: 35).

“Fuzûlî'nin Mecnûn'u çöl hayatını yaşayan pasif bir kişi olarak, daha çok tabiatla ve hayvanlarla iç içe, münzevi bir hayat yaşamıştır” (Genç, 2005: 336).

Mecnûn, halkın gelenek ve göreneklerine boyun eğmeyen, örf ve âdetlere tabi olmayan biridir.

“O, artık ıstırabının cisimleşmiş hâlidir. Kays'ın psikolojisi Leylâ'ya endeksleniyor. Leylâ'nın mutluluğu onun mutluluğu, Leylâ'nın üzüntüsü, onun

üzüntüsü oluyor” (Çelik, 1998: 9).

Kays, Leylâ’ya âşık olduktan sonra büyük bir değişim gösterir. İsmi de değişen nitelikleri arasındadır. Değişim, Leylâ’yı göremeyişinden, ona ulaşamayışından, ondan ayrılışından duyduğu üzüntüyle oluşan tavır farklılıklarıyla başlar. Toplum, bu tavır değişikliğinin sonunda ona “Mecnûn” lakabını takar. Bu sıfatı Kays da Leylâ da kabullenir. Leylâ ona bu şekilde hitap eder.

Mendendür anun cünûnı efzûn

Kays iken olupdur adı Mecnûn

(F, 2878)

Bu beyitten sonra hikâyede Kays ismi kullanılmaz. Kahramanımız Mecnûn olarak anılır.

Lârendeli Hamdi’de “Mecnûn, namaz kılıp oruç tutan, edepli, akıllı, velayet ve keramet sahibi, gizli sırlara vakıf biri olarak tanıtılır. Aşkın onun için vasıttan ibaret olduğu, yaşadığı cezbe hâline rağmen Allah’tan da gafil bulunmadığı vurgulanır. Onun sözlerini anlamayan eksik ve aşağılık kimseler cahilliklerinden dolayı adını ‘Mecnûn’ koymuşlardır” (Kütük, 2002:159).

Degildi bî-namaz u rûze vü nûr

Edeble yâr idi alkile ma‘mûr

Özinden zâhir idi çok velâyet

Kerâmâtına yok idi nihâyet

(LH, 4364–4365)

Sözin fehm itmeyüb her nâkıs u dûn

Komışlar cehlden adını Mecnûn

(LH, 4384)

Leylâ’ya göre Mecnûn’daki aşk arzusu kendisinininkinden çoktur. Mecnûn âşıklıkta kendisinden çok ileridedir. Bu yüzden adı “Kays” iken “Mecnûn” olmuştur.

Mecnûn “cin tutmuş, çıldırmış, deli, divane, delice seven, tutkun” (Develioğlu, 1988: 711) anlamlarına gelir.

Kays’ın “Mecnûn” olma süreci sadece ruhsal yönde değildir. Fiziki olarak da bir değişim süreci yaşanmıştır. Göz alıcı, mükemmel bir güzelliğe sahip olan Kays, saç sakalı birbirine karışmış, beli bükülmüş, perişan bir hâlde Leylâ’nın karşısına çıkar. Çölde onu Leylâ bile tanıyamaz. Çölde yaşayan Mecnûn, zamanla çöle uyum sağlar. Böylece normal insan görünümünden sıyrılır. O adamın Kays’la yakından uzaktan benzerliği yoktur.

3.2.1.4. Güzelliğe Meyilli Oluşu

Mecnûn henüz bebekken güzelliğe meyillidir. Mecnûn’un güzelliğe meyilli oluşu daha bebekken güzel olan şeyler karşısındaki tavrından belli olmuştur. Sürekli ağlayan bir bebekken, güzel bir kızın kucağında susmuştur. Kız onu bırakınca tekrar ağlamaya başlar. Onun kucağında annesini bile aramaz. Bu motife Tebrizli Hakîrî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdi, Celâlzâde Sâlih Çelebi de değinmiştir.

Oldı hayrânı ol peri rûyuñ
Mesti boynunda aldugı bûyuñ

Diñdi fi’l-hâl ağlamaz oldı
Gül gibi açılıb yüzi güldi

(CŞÇ, 400–401)

Dilemez ol perî-ruhdan cüdâlık
Anası birle kılmaz âşnâlık

(LH, 815)

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de ek olarak altı yedi yaşlarına gelince sadece aşk oyununu oynar. Bu oyundan gizli bir zevk alır. Çocukların diğer oyunlarına katılmaz. Onları uzaktan seyreder.

Âşık oynın bilürdi kendü hemân
Ancak andan alurdu hazz-ı nihân
(CŞÇ, 417)

Onun bu hâlini görenler “âşık olacağına”, “aşk yüzünden bir felaket yaşayacağına” ve “adının bir destana yazılacağına” hükmederler.

Her gören kavlı ü fi‘lini ta‘ayyûn
Hûkm iderdi ferâset ile ta‘yîn
(CŞÇ, 418)

3.2.1.5. Aşkının İlahi Oluşu

Fuzûlî’deki “Mecnûn” tiplemesi sıradan bir insan değildir. Gündelik hayattan kopuktur. “Fuzûlî’de Mecnûn ne yer? Hiçbir şey. Yani yemek içmek endişesinden kurtulmuştur. Fuzûlî Mecnûn’un ilahî olan Leylî’ye yaklaşması prose-sini böyle gösterir. Fuzûlî’nin Mecnûn’u uyumaz, ekmek yemez, su içmez, ancak ve ancak Leylî’sini düşünür” (Aliyev, 1996:246).

Mecnûn, Okulda birlikte ders okudukları Leylâ’ya tutulup âşık olur. Bir türlü Leylâ’ya kavuşamaz. Aşkından çöllere düşer, orada vahşi hayvanlarla arkadaşlık eder. Sürekli Leylâ’yı düşünür. Çektiği çile ve ızdıraplar onu olgunlaştırır. “İlahi aşkın gerçek temsilcisi olarak yüksek bir karaktere ulaşarak sonsuzluğa erişir” (Genç, 2005: 336).

Mecnûn: “Bana Leylâ gibi nice ay yüzlü güzeller var diyorsunuz. Allah için bu sözü bir daha söylemeyin. Ondan başka kim var?” diye sorarken tasavvufî aşk boyutundaki birinin sevgiliye yaklaşımını ortaya koyar. Leylâ’ya verdiği değer büyüklüğü, onu Mevla’ya götürecek bir vasıta olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Mecnûn, “Allah aşkına ulaşmada gidilen merhalenin karaktere yansımalarını sembolize eden bir insan-ı kâmil örneği olarak boy gösterir.” (Ülgen, 2003: 228) Bu özelliğiyle Mecnûn, âşık olmuş ve sevdiğinden ayrı düşmüş, bu ayrılığın acısını yaşayan ve kavuşmaya çalışan tipik bir âşık değildir. O olgunlaşma çabası içerisinde bir karakter olarak karşımıza çıkar. Mecnûn toplumdan uzak, çöllerde vahşi hayvanlarla yaşayıp,

insanlardan ayrı durarak inzivaya çekilmiş, tasavvufi anlamda olgunluğu erişmeye çalışan bir görüntü çizer.

Toplum kendisi gibi olmayanlara karşı önyargılı davranarak, onları bazen suçlar bazen de dışlar. Mecnûn'un aşkının derecesinin yüksekliği, onu toplumdan uzaklaştırmış, kendi içine yöneltmiştir. Onun çevresi tarafından farklı algılanmasına yol açmıştır. “Kays, aslında başkalarının nazarında Mecnûn'dur. Yani tecennüm etmiş, delirmiştir. Aslında tasavvufi manasında bu durum en yüksek idrak seviyesidir. Ve bundan sonra, yani Kays çöllere düştükten sonra hadiselerin tasavvufi rengi artar ve Leyli de Mecnûn da cemiyetten uzaklaşır” (Tahralı, 1996: 246).

Mecnûn'un serüveni kemal noktasına erişme serüvenidir. Onun hayvanlarla birlikte yaşaması insani vasıflarını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. “Sadece insanların var olduğu, ama kim değerli kim değersiz bunu anlamının iyice zorlaştığı bir çevrede bunu doğru bir şekilde ölçmek mümkün değildir. Hayvanların da yer aldığı bir çevrede ise, değerli olanı belirtmek daha kolaydır” (Kahraman, 2000: 242).

Mecnûn'un üstün vasıfları hikâye boyunca anlatılmaya devam eder. Diğer insanlarda olmayan fazilet ve davranış şekilleriyle olgunlaşma süreci devam eder. “Dünyanın bütün bağlarından kendini kurtarmış ve tüm varlığını Hakk'a adanmış ve bağlanmış olan kâmil insanı, vuslatı reddeden ve sadece bütün güzelliklerin yaratıcısı olan Allah'a kendini vermeyi bilen ve O'ndan başka her şeyin geçici olduğuna inanıp, mutluluğu O'nun aşkında arayan Mecnûn simgelemektedir” (Karahana, 1980: 83).

“Tasavvufi anlamda ele alınacak olursa, Leylâ, Allah'ın özünü sevdirmek için öz kudretiyle yarattığı bendedir, güzelliğin tecessüm etmiş biçimidir; Mecnûn ise aşkın” (Aliyev, 1996: 245).

“Kays, aşkın verdiği hararetle halktan uzaklaşır. Tek başına yalın ayak sokaklarda gezmeye, kendi kendine konuşmaya başlar. Böylece kabilesi ona çılgın, deli anlamlarına gelen Mecnûn lakabını takar. Bu Kays'ta meydana gelen değişimin ilk basamağıdır. Kays'la ortayan konan kişiliğin aşkla aynileştiği görülür. Mecnûn'da akıl, aşkın terbiyesinden geçmiş ve ona tabi olmuştur” (Kütük, 2002: 236).

Mecnûn'un çölde yaşadığı yalnızlık, açlık, susuzluk onun manevi gelişimine, tasavvufi olgunluğa erişimine yardımcı olur. Leylâ'ya kavuşamaması, ailesinden ayrı

yaşaması ve onların ölümü, Leylâ'nın İbni selâm'la evlendirilmesi, Leylâ'nın ölümü gibi olaylar Mecnûn'un çilesini arttırmış ve olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Leylâ ile Mecnûn aşklarını şehvi duygulardan uzak, saf ve temiz bir şekilde yaşamışlardır. Mecnûn'un başına gelen musibetlere rıza göstermesi ve sabretmesi onun kâmil bir insan olduğunun göstergesidir.

Bilür herkes anı kim bî-tefekkür
Delü akdi demez bunuñ gibi dür

Nihâyetüz durur ger hâlet-i ışk
Velî hatm idi anda gâyet-i ışk

(LH, 4369–4370)

Mecnûn'un hayvanlarla olan diyalogu anlatılırken Mecnûn'un kerametlerinden bahsedilir.

Çün nefret-i şerr-i nesl-i Âdem
Kıldı ana vahşeti müsellemler

Her vahş donunda bir firişte
Yâr oldı ol âdemî-sirişte

Zâhirde refîki vahş ile tayr
Bâtında melâik ile hem-seyr

(F, 2790–2792)

Etrafındaki hayvanların birer melek olması Mecnûn'un eriştiği mertebenin yüksekliğini göstermesi bakımından önemlidir. Mecnûn artık ruh olgunluğuna erişmiş bir tasavvuf kahramanı olmuştur.

Dutmuşdı tarîk-i ehl-i tevhîd
Bulmuşdı kemâl-i terk ü tecrîd

(F, 2796)

“Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn’u hangi duygularla kaleme aldığını eserinin girişine koyduğu kıt’aların ikincisinde açıkça ifade eder:

Dutsam taleb-i hakîkate râh-ı mecâz
Efsâne behânesiyle arz etsem râz

Leylî sebebiyle vasfun etsem âğâz
Mecnûn diliyle etsem izrâh-ı niyâz

Görüldüğü gibi, Fuzûlî, eserinde ‘mecâz yolu’ dediği edebiyat vasıtası ile ilahî hakikatleri ve sırları açıklamak istediğini söylüyor ve ‘Leylâ’ ismi altında ‘Allah’ın sıfatlarını’, ‘Mecnûn’ kimliği ile de ‘Allah’ı arayan ve ona ulaşma yolunda meşakatlere katlanan insanı’ anlatmak istediğini ifade ediyor” (Doğan, 2007: 15).

3.2.1.6. Mecnûn’un Bazı Nitelikleri

3.2.1.6.1. Talihsiz Oluşu

Çün mekr ile Kays-i bî-ser-encâm
Bir niçe zaman geçürdi eyyâm
(F, 640)

3.2.1.6.2. Bahaneci Oluşu

Bir gün dahi ol behâne-perdâz
Bir özge behâne kıldı âğâz
(F, 1680)

3.2.6.3. Karabahtlı Oluşu

Mecnûna birahdı ol sadâ sûz
Arturdu figânın ol siyeh-rûz
(F, 2179)

3.2.1.6.4. Kederli oluşu

Mecnûn-ı hazîn eşitdi sevgend
Gördi anı şi're ârzû-mend

(F, 2593)

3.2.1.6.5. Kararsız ve Zavallı Bir Âşık Oluşu

Leylî dedi verdi cân-ı şîrîn
Ol âşık-ı bî-karâr ü miskin

(F, 2993)

3.2.1.6.6. Şair Oluşu

Mevzûn idi tab'-ı nükte-dânı
Her nüktede vâkıf-ı me'ânî

Âvâzı idi besî mülâyim
Üslûbı dürüst usûli kâim

(F, 2800–2801)

Sözi zibâ nitekim sikke-i zer
Gazeller nazm ider çün lü'lü-i ter

(LH, 4368)

Yazarlar idi tamâm şi'rin
Ohurlar idi müdâm şi'rin

(F, 2805)

Bezminde misâl-i dürr-i meknûn
Bir gün ohunurdu şi'r-i Mecnûn

(F, 1458)

3.2.1.6.7. Cefakeş Oluşu

Mecnûna dedi ki ey belâ-keş
Hâcet biter olmagıl müşevveş

(F, 1068)

3.2.1.6.8. Rezil Rüsva Oluşu

Rüsvâ-yı zemâne oldı menden
Âfâka fesâne oldı menden

(F, 2880)

3.2.2. Leylâ'nın Ruhi Hâlleri

3.2.2.1. Güzelliğinin Farkında Oluşu

Leylâ, güzelliğinin farkındadır ama bunu “Allah’ın emaneti” olarak görür. Kendini “basit”, “zavallı”, “yoldan geçenlerin ayağının toprağı” olarak niteler. Kendini değersiz bulur. “Zulme uğramış Mecnûn’un bana uygun olduğunu söylüyorlar. Benim gibi değersiz birinin güzeliğine âşık olunması olacak şey mi?” diye düşünür. O “hazinenin bekçisi”dir. Hazinenin gerçek sahibi Allah’tır. Emaneti kıyamet gününe kadar koruyabilmek için Allah’a yalvarır. Allah’a dönme vakti geldiğinde alnının açık, yüzünün ak olmasını ister. “Leylâ’nın kendi güzelliği için, ‘Allah’ın emaneti’ demesi ve O’nun güzelliğinin hazinesinin bekçiliğini yaptığını söylemesi, tasavvufi anlamda güzellik kavramını çağrıştırır” (Ülger, 2003: 266).

Derler ki sitem-resîde Mecnûn
Olmış men-i mübtelâyâ meftûn

Men bî-ser ü pâ ana ne lâyık
Kim hüsnüme kimse ola âşık

Bir zerre-i hâr ü hâk-sârem
Gerd-i reh ü hâk-i reh-güzârem

Rûhum ki bedendedür senündür
Her neş'e ki mendedür senündür

Gencîne-i hüsnüne emînem
Sensen sebebüm ki nâzenînem

Yâ Rab meded et ki bu emânet
Mahfûz ola tâ dem-i kıyâmet

Tâ kurbe teveccüh etdügüm çağ
Alnum açug ola vü yüzüm ag

(F, 2530–2536)

3.2.2.2. Akıllı Oluşu

Leylâ, aklını kullanan bir kadındır. İbni Selâm'ı kendinden uzak tutmak için cin masalını uydurur. İbni Selâm'a içinde cinniler içinde bir peri soylunun kendisiyle yakınlık kurduğunu, insanlardan bir eş seçerse her ikisine zarar vereceğini söyler. Saf kalpli kocası da buna inanır. Cinle ilgili hikâyeyi gerçek sanır.

Leylâ, olaylar karşısında mantıklı davranır. Zor duruma düştüğü zamanlarda, akılcı çözümlerle bu zor durumdan kurtulmayı becerir.

Cinîler içinde ol perî-zâd
Ülfet menüm ile kıldı bünyâd

Her lahza durur mana berâber
Her kim benî Âdem etme hem-ser

Yohsa kılurem deminde fânî
Bir darb ile hem seni hem anı

(F, 1804–1806)

Terk et ki bu vasl bîm-i cândur
 Hem özüne hem mana ziyândur
 (F, 1814)

Ol sâde-zamîr ona inandı
 Cinnî haberin sahih sandı
 (F, 1818)

Zeyd, Mecnûn'un mektubunu Leylâ'ya ulaştırabilmek için kendini İbni Selâm'a muska yazan biri olarak tanıtır. Böylece aklını kullanarak Leylâ ile görüşmeyi başarır. Leylâ da Zeyd'in bu akıllı ve temkinli davranışına aynı şekilde karşılık verir. Mecnûn'a yazdığı mektubu Zeyd'e verirken muska olduğunu söyler.

Hatun mana nûsha-i şifâdur
 Ta'vîzün eser kılur du'âdur
 (F, 2012)

Bir yazılı nüsha var mende
 Bi'llâh bile al anı gedende
 (F, 2014)

3.2.2.3. Hileci ve Bahaneci Oluşu

Leylâ kurnaz ve hilecidir. Kocası öldüğünde onun ölümünü bahane ederek rahatça Mecnûn için ağlayıp sızlar. Kocası ölmüş bir kadın gibi davranır.

Çün ata evine döndü Leylî
 Efgâna olup hemîşe meyli
 Dutmuşdı tarîk-i ehl-i mâtem
 Tecdîd-i azâ kılup demâdem
 (F, 2482–2483)

Leylâ'nın feryat ve figanlarının asıl sebebi Mecnûn'dur. İbni Selâm'ı bahane gösterir. Gönlünden geçen ile ağzından çıkan farklıdır.

Ger İbni Selâm idi bahâne
Mecnûn idi bâis ol figâna

Azgında idi bir özge zikri
Gönlünde idi bir özge fikri

İzhâr kılurdu özge adın
Pinhânî ederdî özge yâdın

Bu reng ile dâim ol perî-zâd
Eylerdi ferâgat ile feryâd

(F, 2486–2489)

Leylâ annesi kendisine kızdığında annesine cevaben: “Ana iyi söyledin de aşk nedir? Ben aşkı bilmiyorum. Köy adı mıdır yoksa ot adı mıdır? Yenilir bir şey midir? Tadı nasıldır? Bunları bana söyle. Sonra da istersen beni affet; istersen öldür.” diyerek hileci olduğunu göstermiştir.

Işk kangısıdur bunun âşık
Kangısudur di bileyin sâbık

Işk ot âdı mıdur ya kûy adı
Yenilür ise nicedür dâdı

(CŞÇ, 621–622)

“Leylâ'nın daima akıllı, temkinli, kurnaz davranması, biraz da üzerindeki baskıdan kaynaklanmaktadır. Bir kadın olduğu için, çevreye karşı, bir erkeğe oranla çok daha ihtiyatlı olması gerekmektedir. Hele ki yaşadığı çağ ve yetiştiği ortam göz önüne alındığında, onun toplum ve aile arasında sıkışmış yaşamı hemen ortaya çıkar” (Ülger, 2003: 217).

3.2.2.4. Aşkını Gizli Yaşamayı

“Daha çocukken, Mecnûn’la aşklarının ilk kıvılcımlandığı dönemde, annesi ona bir genç kız, bir kadın olmanın gereklerini açıkça anlatır. Eserdeki en çarpıcı diyaloglardan birisi olan bu bölümde, annesinin sözleri hem tavsiye hem de uyarı anlamı taşımaktadır. O dönemde toplumun kadına bakışını gözler önüne serer. Okuyucu anlar ki; kadın daima gizlemek, geri planda durmak zorundadır. Aşk, kadın için uygun olmayan bir duygudur ve bunu asla erkek gibi rahatça ifade edemez. Kadın, evinde, gözlerden uzakta, ailesinin şerefine leke düşürmeyecek şekilde yaşamalıdır” (Ülger, 2003: 271).

Leylâ ailesinin ve çevresinin baskılarına rağmen, aşkını yaşamaya çalışan, güçlü iradeli, sağlam kişilikli biridir. Annesi aşkın kadın için uygun olmadığını; arkadaşları da bu gidişin kendisine zarar vereceğini söylerler. Ancak Leylâ bunların hiçbirine aldırmaz etmez.

Sen handan ü aşk zevki handan
Sen handan ü dûst şevki handan

Oğlan aceb olmaz olsa âşık
Âşıklığı işi kıza ne lâyük

(F, 663–664)

Leylâ dertli ve çaresizdir. Aşkını gizli yaşama mecburiyeti onu çok üzer. Rahatça ağlayıp inleyemez. Derdini anlatmak için bile türlü bahaneler bulur. Bir mektubunda bu durumu Mecnûn’a şöyle anlatır.

Gâhî heves eylesem figâna
Evvel ana isterem behâne

(F, 1975)

Tenhâ olurem orada üryân
Mûy-ı serüm eylerem perîşân

(F, 1981)

Leylâ, Mecnûn'a sadık bir sevgilidir. Her ne kadar iradesi elinde olmasa da İbni Selâm'a eş olmayarak sadakatini ve vefasını ispatlar.

Olsaydı menüm bir ihtiyârüm

Olmaz idi senden özge yârüm

(F, 1967)

Leylâ'nın aşkı beşeri Mecnûn'un aşkından aşağı değildir. Leylâ, aşkının büyüklüğünün Mecnûn'un aşkından fazla olduğunu söyler. Leylâ, bir insanı sevme noktasında en öndedir. Kendisine “Leylâ” diye seslenenlere “Hayır, ben Mecnûn'um.” Diye cevap verir.

Mecnûndan idi cünûnı efzûn

Leylî deyene der idi mecnûn

(F, 1242)

“Bu ifadeden iki farklı sonuç çıkarabiliriz: Birincisi, Leylâ'nın delilik olarak nitelendirilebilecek kadar büyük bir aşk yaşadığıdır. İkincisi ise, onun zaman içinde Mecnûn'u tamamen özümseyip, kendisinden bir parça olarak görmesi sonucu, benliğinden tamamen sıyrılmasıdır” (Ülger, 2003:279).

Leylâ Mecnûn'a olan aşkını mevcut şartlar içinde yaşayabilecek en meşru ve en temiz bir şekilde yaşamaya çalışır. Çevrenin değer yargılarına, törelerine, kanunlarına görünüştede olsa uymak zorundadır. Bunlara uymaya çalışırken de Mecnûn'a olan aşkıdan asla taviz vermez. Evli olduğu hâlde Mecnûn'la görüşür. Fakat iffetini ve namusunu hiçbir şekilde kirletmez. “Onun günahı, aşkında berkarar olması, Mecnûn ile görüşüp konuşması ve sevgilisine yazdığı mektuplardan ibarettir” (Kütük, 2002:162). Lârendeli Hamdi'de, Leylâ içinde yetiştiği ve yaşadığı sosyal yapıdan beklenmeyen bir tavırla, ailesine, kocasına Mecnûn'a duyduğu aşkı açıkça söyler. Toplumun ahlaki değerleriyle, geleneğin kanun ve hükümleriyle başa çıkmaya çalışır.

3.2.2.5. İstemediği Bir Evliliğe Zorlanması

Leylâ, iradesi dışında bir evliliğe zorlanır. İstemediği hâlde İbni Selâm'la evlendirilir. Bu evlilikte kendini alınıp satılan bir meta gibi hisseder. Fuzûlî de bu olaydan bir alım satım meselesi gibi bahseder. İbni Selâm'ın zenginliği dillere destandır. Leylâ'yı istemeye giderken birçok kıymetli hediye göndererek Leylâ'nın ailesini etkilemeye çalışır. İbni Selâm satın alan müşteri; Leylâ satılan bir mal durumunda görülebilir.

Ol müşteriye verildi Zühre
Şâyeste görildi mâra mühre

(F, 1444)

“Müşteri kelimesi, burada tevriyeli olarak kullanılmıştır. Gerçek anlamının dışında, Zühre kelimesi ile birlikte ilm-i tencimde yer alan birer terimdir. Yazar bu iki kelimeyi Leylâ ve İbni Selâm'ı temsil etmeleri açısından bilhassa kullanılır” (Ülger, 2003: 276).

Leylâ zorla gerçekleşen bu evlilikten hoşnut değildir. Kendisini alınıp satılan bir mal gibi hissetmektedir. Mecnûn'a yazdığı mektupta duygularını “Ben inciyim, müşteri başkaları, alım satım iradesi bende değil. Zaman beni açık arttırmaya koydu; ama alan kim, satan kim ben bilmiyorum.” diyerek ifade eder.

Men gevherem özgeler hırîdâr
Mende değül ihtiyâr-ı bâzâr

Devran ki meni mezâda saldı
Bilmen kim idi satan kim aldı

(F, 1965–1966)

Leylâ, İbni Selâm'la istemediği bir evliliğe zorlandığı için kendini bir av olarak görmektedir. Leylâ'nın çaresizliğini ve yalnızlığını göstermesi bakımından bu duygu hali önemlidir.

Ammâ n'edeyüm esîr-i kaydem

Bir boynı ayagı baglu saydem

(F, 1396)

Ailenin baskısı ve geleneğin etkisi Leylâ'nın üzerinde Mecnûn'dan daha fazladır. Hürriyeti kısıtlanmış bir şekilde yaşamak zorundadır. İstemediği bir adamla ailesinin zoruyla evlendirilir. Evlendikten sonra hiçbir zaman yar olmadığı kocasının ağırlığını daima üzerinde hisseder. Kocasını öldürünce kimseyle görüşmeyip, konuşmayıp, dışarı çıkmayarak yas tutar. Leylâ acısını yaşamak, ağlayıp haykırabilmek için bile uygun ortamı ve münasip bahaneyi bulmak mecburiyetindedir (Kütük, 2002).

Leylâ hikâyede değişik buhranlar ve bulanımlar yaşar. Psikolojik sarsıntılar geçirir. “Onun buhranları psikolojik olarak ele alınabilecek nedenlere bağlıdır. Ata, ana, koca ve kabile baskısı altındadır ve hürriyeti kısıtlıdır. Sevgilisinden elinde olmadan ayrı düşmüş ve neticede yalnızlığı, çaresizliği ve ümitsizliği bir arada yaşamak zorunda kalmıştır. Bu çaresizlik ve hasret, Mecnûn'a duyduğu aşkı arttırmıştır. Ruhu ve kalbi o kadar incelmıştır ki, rüyasında bile olsa sevgilisinin öldüğünü görmek hastalanmasına ve nihayet ölmesine neden olmuştur” (Kütük, 2002: 163).

“Hamdi'nin eserinde kahramanlar aşkı saf ve temiz yaşamakla türlü meziyetler kazanırlar. Leylâ'nın ve Mecnûn'un öleceklerini önceden hissetmeleri ve istedikleri zaman can vermeleri bu meziyetler cümlesinden sayılabilir. Bunun aynı zamanda Leylâ ile Mecnûn'un aşklarına ilahî bir veche kazandırmak gayretinin tezahürü olduğu da söylenebilir” (Kütük, 2002: 163).

3.2.2.6. Aşkının Mecâzi Oluşu

Leylâ hikâyede ideal kadın tipi olarak anlatılmaya çalışır. Mecnûn'un temsil ettiği ilahî aşka anlayışından farklı olarak mecâzi aşka yakın durur. Mecazi aşka olan yakınlığı ona gerçeklik kazandırır. “O ideal bir tip değil, en reel hürriyetiyle bir genç kızdır. Aşkıyla, sadakatiyle, âdeta bu uğurda fetanlığıyla, gerekirse yalan, hile ve desiseye başvurmasıyla, kıskançlığıyla, uğrunda iki kabilenin iki defa savaşmasıyla, nihayet hiçbir kavuşma ümidi kalmadığı anda intihar eder gibi ölüme koşmasıyla,

Mecnûn'u da birlikte ölmeye çağırmasıyla beş yüz yıl öncesinin değil bugünün aktif, gerçek hatta gerçekçi genç kızıdır” (Emil, 1998: 504).

Mehmet Kaplan da Leylâ'yı içinde bulunduğu ruh hâli itibari ile Mecnûn'dan daha reel bir tip olarak değerlendirir. “Leylâ, içinde bulunduğu durumu bilen ve onu aşmak isteyen âşık genç kız tipi olarak gerçeğe daha yakındır” (Kaplan, 1985: 157).

Leylâ Mecnûn'a göre daha çok gerçekçi ve daha çok hayatın içindedir. “Onun hayati olmasına mukabil Mecnûn hazin, bikarar, miskin, âşık ve pasiftir. Hayalidir. Mütealdir. Umumi davranışları arasında hiçbir benzerlik olmamakla beraber sadakat ve vehmin doğurduğu kıskançlık onların ortak davranışlarıdır. Mecnûn karşısında Leylâ âdeta cismani aşka meyillidir” (Emil, 1998: 505).

“Leylâ'daki aşk, Mecnûn'un aşkıdan farklıdır. İlk başlarda Mecnûn'la benzer bir aşkı yaşarlar. Ancak daha sonra Mecnûn'daki olgunlaşma vetiresi başlayınca, Leylâ'dan farklı bir yol izlemeye başlar. Leylâ'nın aşkı bunun için, Mecnûn'un aşkına oranla daha beşerî olarak kalır. Ama aynı zamanda bu aşk, beşerî aşkın zirvesinde bir aşktır” (Ülger, 2003: 278).

Leylâ hikâyede çaresizdir. Çaresizliğinin nedeni İbni Selâm ile evli olmasıdır. Bu evlilik onun elini kolunu bağlamıştır.

Mecnûn aşkın, Leylâ güzelliğin sembolüdür. Başlangıçta aşkları birbirine benzer. Dünyevi bir aşkı birlikte yaşarlar. Zamanla Mecnûn'da değişiklikler başlar. İlahi aşka yönelir. Leylâ'nın aşkı ise beşeri olarak kalır. Bu aşk mecâzi aşkın en üst noktasıdır. “Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'u gösteriyor ki, atalarımız, bizim duyduğumuz his ve fikirlere bigâne değillerdi. Zira onlar da insandı. O çağın kızları da bu çağın kızları gibi seviyorlar ve ıstıtap çekiyorlardı” (Kaplan, 1998: 38).

Mecnûn idi şem'-i meclis-efrûz

Leylî ana âteş-i ciger-sûz

(F, 2213)

Mecnûndan idi cemâl-i Leylî

Aşk idi eden cemâle meyli

(F, 2216)

Lârendeli Hamdi’de Leylâ ile Mecnûn, Zeyd’in vasıtasıyla buluştuklarında yarım gün yol üstünde kendilerinden geçmiş bir şekilde yatarlar. Leylâ, kendine gelince utanır. Mecnûn’u çadırına götürür. Bir gün bir gece kendilerinden geçmiş bir şekilde çadırda kalırlar.

3.2.2.7. Mecnûn’un Gözünde Vefalı Oluşu

Vefa aşkın ayrılmaz bir unsurudur. Leylâ’nın öldükten sonra bile Mecnûn’a kavuşmayı arzulaması ondaki vefanın bir gösregesidir.

Leylâ İbni Selâm’a eş olmayarak vefa sınavını geçer. Vefasını ispatlamak için kocasına, ailesine ve etrafındakilere yalan söylemeyi, bahaneler uydurmayı göze alır. İbni Selâm ölünce kocası ölmüş bir kadın gibi davranır. Fakat ağlayıp sızlamaları, yas tutması hep Mecnûn’dan ayrı kaldığı içindir.

Leylâ’nın “İbni Selâm ile evlenmesi ailesinin kararıdır ve bu karara karşı çıkamaz, bu durum, Mecnûn’ca aşkına ihanet gibi görünse de bulduğu çare ile İbni Selâm’ı kendisinden uzak tutar. Zeyd aracılığıyla, evli olmasına rağmen Mecnûn ile mektuplaşır; aşkına ihanet etmez, mazlum ve mağdur olsada isyan etmez, sonuna kadar Mecnûn’a sadakat gösterir” (Genç: 2005: 337).

Mecnûn, Leylâ’sının vefasını takdir eder. Leylâ’ya: “Ey vefalı güzel, maşuk idin, şimdi âşıklığınızı da ispatladın. Diğer bütün güzeller sana kurban olsun. Vefalılıkta kimse senin gibi olamaz. Bu yüzden senin için insan canını verse değer.” diyerek onun vefasının farkında olduğunu gösterir. Leylâ da her defasında İbni Selâm’a karşı gelerek, meydan okur. Onun kendisine sahip olamayacağını söyler. Ruhunun Mecnûn’a ait olduğunu gösterir.

Hûblar işi cevri ile cefâdur

Senden görinen mana vefâdur

Kurban sana özge nâzenînler

İdrâküne yüz min âferînler

Kimse çü sana vefâda yetmez
Cânın sana kimse verse yetmez

Ma‘şuk idün ey büt-i vefâ-dâr
Âşıklıgunı hem etdün izhâr

(F, 2400–2403)

3.2.2.8. Mecnûn’un Gözünde Kıymetli Oluşu

Mecnûn’un gözünde Leylâ çok kıymetlidir. Annesi Mecnûn’a Leylâ’dan vazgeçmesini isteyince tavrını net olarak ortaya koyar. Leylâ’dan başkasını istemediğini, derdine ancak onun merhem olduğunu, ondan başkasından bahsetmemesini söyler. Mecnûn’un yaralı gönlünün huzuru Leylâ’dadır.

Ancak sebab-i karârum oldur
Ârâm-ı dil-i figârum oldur

Anunla edün bu derde merhem
Urman dahi andan özgeden dem

(F, 1008–1009)

Dünyada Mecnûn için Leylâ’dan başkası yoktur. “Bana dünyada Leylâ gibi nice ay yüzlüler var diyorsunuz. Allah için bu sözü bir daha söylemeyin. Âlemde ondan başka kimse yok.” der.

Dersüz mana var dil-rübâlar
Leylî kimi çoh perî-likâlar

Bi’llah demenüz bu harfi zinhâr
Âlemde bir andan özge kim var

(F, 1010–1011)

3.2.2.9. Leylâ'nın Mecnûn'laşması

Leylâ'nın aşkı Mecnûn'un aşkından az değildir. Mecnûn kadar o da âşıktır. Onun divaneliği Mecnûn'dan fazladır. Kendisine “Leylâ” diye seslenenlere, “Hayır ben Mecnûn'um” diyerek cevap verir.

Mecnûndan idi cünûmı efzûn

Leylî deyene der idi Mecnûn

(F, 1242)

Leylâ düğün hazırlığı yapılırken İbni Selâm'a seslenerek kendinin Mecnûn'la bütünleştiğini ifade eder. Kendisinin İbni Selâm için bir bela ve ejderha olduğunu söyler. Seni Leylâ adıyla teselli ediyorlar ama aslında o Leylâ değil Mecnûn'dur. Kader sana türlü tuzaklar hazırlamış diyerek, kocasına “Ey bedbaht!” diye hitap eder.

Ey İbni Selâm-ı bî-ser-encâm

Bilsen sana mekr edüpdür eyyâm

Mecnûna koyupdur ad Leylî

Eyler seni ola kim tesellî

Sen kâm-ı dil iste men belâyem

Sen genc dile men ejdehâyem

(F, 1743–1745)

Mecnûn da Leylâ'nın kendisiyle bütünleştiği düşüncesindedir. Leylâ İbni Selâm'la evlendiğinde şunları söyler: “Leylâ, İbni Selâm'la evlense de aslında benim yanımdadır. Onunla birlikte olan Leylâ'nın hayalidir. O, asla Mecnûn'dan ayrılmaz. Başkasıyla dostluk kurmaz. İbni Selâm ancak Leylâ'nın hayaliyle teselli olur, kendi kuruntusuyla baş başa yaşar.”

Ger İbni Selâma nûr-ı Leylî

Bir vech ile eylemiş tecellî

Leyliden olan hayâli görmüş
Öz vâhimesiyle ayş sürmüş

Leylî demesün mana karîndür
Kim ana hayâli hem-nişîndür

Mecnûndan eder mi ol cüdâlık
Kim gayr ile ede âşinâlık

(F, 1904–1907)

Leylâ Mecnûn'la o kadar bütünleşmiştir ki Leylâ kan aldırıldığında Mecnûn'un kolu kanar. Mecnûn kendini ikna etmek için çöle gelen babasına bu durumu şöyle izah eder: “O peri soylu kan aldırıldı. Onun koluna neşter vurulunca aynı yara bende de oluştu. Biz iki bedende bir ruhuz. İki ten bir canda yaşamaktayız. Benim ben, onun da o olduğunu sanmayın.”

Ol kişver-i aşk pâdişâhı
Ol evc-i belâ vü derd mâhı

Özr ile kılurdu eyleyüp âh
Babasına şerh-i gam ki nâgâh

Lerzân oluben ten-i hazîni
Kan doldı kolından âstîni

Elverdi atasına tehayyür
Mecnûn dedi eyleme tefekkür

Fasd eyledi ol büt-i perî-zâd
Nîş urdı anun kolına fessâd

Ol zahm eseri göründi mende
Biz bir rûhuz iki bedende

Bizde ikilik nişânı yohdur
Her bir tenün özge cânı yohdur

Sagınma ki oldur menem men
Bir cân ile zindedür iki ten

(F, 2128–2135)

3.3. KAHRAMANLAR ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

3.3.1. Mecnûn'un Leylâ ile Münasebeti

Mecnûn, Leylâ'nın gözünde insani vasıflar bakımından üstündür. O, Leylâ için yüce bir insandır. Leylâ onu İbni Selâm'la kıyaslar. Aradaki fark çok barizdir. Leylâ, mal mülk düşkününü olarak gördüğü İbni Selâm'a karşı manevi yönü ağır basan, ruhani bir varlık olan Mecnûn'u tercih eder.

Vaslını tevakku' etdüğüm yâr
Bi'llah bu degül yanılma zinhâr

Ol nakş-ı sahîfe-i vefâdur
Bu tarz-ı cerîde-i fenâdur

Ol garka-i bahr-ı zevk-i cândur
Bu mahv-ı tena'um-ı cihândur

Ol hayr yolına râh-berdür
Bu başladuğı tarîk şerdür

Cânânesi için ol diler cân
Öz cânı için diler bu cânân

(F, 1733–1737)

Leylâ, ölüm döşeğindeyken bile annesine Mecnûn'un faziletlerinden, duasının makbul olduğundan bahseder.

Zinhâr ana olanda vâsıl
Hoş kimsedür andan olma gafil

Düş ayagina rızâsın iste
Men mücrim için du'âsın iste

(F, 2887–2888)

3.3.1.1. Leylâ ile Mecnûn'un Karşılaştıkları Bölümler

3.3.1.1.1. İlk Görüşmeleri

Tebrizli Hakîrî, Fuzûlî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Kays ile Leylâ'nın ilk görüşmeleri okulda gerçekleşir. Birbirlerini görüp âşık olurlar. Lârendeli Hamdi'de Kays'ın rüyasında görüp âşık olduğu güzeli aramaya çıkar. Onun kabilesinin konakladığı yere gelir. Çadırının kapısındaki güzelin o olduğunu anlar. Leylâ da onu tanır. Konuşmazlar. Bakışmayla yetinirler.

3.3.1.1.2. Bir Kış Günü Leylâ ile Mecnûn'un Görüşmesi

Olay, Mecnûn'un Necd Dağı'ndan kandırılarak eve getirilmesi ile Leylâ'nın istenmesi arasında geçer. Fuzûlî, Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Tebrizli Hakîrî'de böyle bir motife rastlanmaz. Lârendeli Hamdi'de Leylâ bir kış günü, Mecnûn'u görebilmek ümidiyle avlanmayı bahane ederek arkadaşlarıyla sahraya çıkar. Mecnûn'un kabilesine yakın bir yerde konaklarlar. Mecnûn'un kabilesi onları ağırlamak için mükellef bir sofraya hazırlar. Bir süre sonra Leylâ'nın arkadaşları içkinin tesiriyle kendilerinden geçerler. Leylâ uyumaz, Mecnûn'u düşünüp ağlar. Mecnûn da Leylâ'yı görme arzusuyla yanmaktadır. Sevgilisinin durumundan hâl diliyle haberdar olur ve yollara düşer. Leylâ'nın çadırını görür görmez bir ah çeker. Çadırın kapısına sevgiliyle arasındaki kapıyı kaldırması için yalvarır. Leylâ, Mecnûn'un sesini tanır ve hemen dışarı çıkar. İki sevgili gece yarısına kadar sohbet eder. Mecnûn Leylâ'ya veda ederek oradan ayrılır.

3.3.1.1.3. Mecnûn'un Dilenci Kılığında Leylâ ile Görüşmesi

Lârendeli Hamdi'de, Mecnûn boynuna ip bağladığı bir adamı gezdiren acüze görür. Kadına bunun nedenini sorar. Kadın bu adamla birlikte dilendiklerini, sonra da parayı bölüştüklerini söyler.

Mecnûn, o adamın yerine kendisini aldığı takdirde bütün parayı kadına verebileceğini söyler. Hesabı kârlı gören ipi Mecnûn'un boynuna geçirir. Böylece geze geze Leylâ'nın çadırının önüne gelirler. Leylâ, Mecnûn'u sesinden tanır. Sadaka vermek bahanesiyle dışarı iki âşık bir süre konuşurlar. Mecnûn sebep olduğu şeyler yüzünden Leylâ'dan af diler. Ölürse mezarını ziyaret etmesini söyleyerek, Leylâ'nın kapısının önünde secde eder. Sonra oradan ayrılarak Necd Dağı'na gider.

Kılık değiştirmenin işe yaşadığını gören Mecnûn kör bir dilenci kılığında girerek Leylâ'nın kapısına gelir. Kapıda ayağı tutulup düşünce başı yarılr. Leylâ onu tanır. Elinden tutar ona yol gösterir. Böylece Mecnûn farklı kılıklarda Leylâ'nın akrabaları durumdan haberdar olunca iki aşığın görüşmesine engel olurlar.

Fuzûlî'de, Mecnûn zincire vurulmuş bir şekilde dilenci kılığında Leylâ'nın evinin önüne gelir. Bir ah çekerek yere düşer. Sesi duyan Leylâ çadırdan fırlayıp dışarı çıkar. Mecnûn sevgilisine sitemler eder. Birbirlerine gazeller okuyup, bir süre dertleşirler. Sonunda Mecnûn, zincirlerini parçalayıp çöle döner.

Tebrizli Hakîrî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de bu motif yoktur.

3.3.1.1.4. Rakip'in Mecnûn'u Öldürmeyi Çalışmasından Önce Görüşmesi

Lârendeli Hamdi'de, İbni Selâm'la evli olan Leylâ bir gece bir fırsatını bularak dışarı çıkar. Dışarıda rastladığı bir pir'e küpelerini vererek Mecnûn'u getirmesini söyler. Pir, iki üç gün içinde Mecnûn'u bulur. Leylâ'nın mesajını iletir. Gösterdiği elbiseleri giydirir ve kararlaştırılan yere getirir. Leylâ bir ağacın arkasına saklanır, yüzünü göstermez. Leylâ, pir'e kocasının uykusunda olduğunu ama Allah'a her işin âyan olduğunu, aralarında vuslatın bundan ibaret kalacağını, Mecnûn'a selâm söylemesini, ondan birkaç beyit okumasını istediğini belirtir. Mecnûn, Leylâ'yı görmeden ona beyitler okur, sitemler eder. Tam o esnada rakip ortaya çıkar.

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de, Mecnûn’un Leylâ’yı görmeyi gitmesi, dostlarının Mecnûn’u gezmeye davet etmesinden sonraki bölümde ortaya çıkar. Mecnûn gece dostlarından ayrılır. Sabah olunca Leylâ’yı görme ümidiyle yollara düşer. Leylâ’nın köyüne varınca çocuklar tarafından taşlanır. O, aldirmeden Leylâ’nın çadırına kadar ilerler. Leylâ, Mecnûn’u görünce ağlar. Mecnûn sevgilisinin kokusuyla bayılır. Kendine gelince Leylâ’yla bakışırlar. Leylâ dadısını bir bahaneyle yanından uzaklaştırır. Mecnûn’u içeri alır. İki âşık konuşurlarken rakip ortaya çıkar.

Tebriqli Hakîrî ve Fuzûlî’de bu bölümlere rastlanmaz.

3.3.1.1.5. Leylâ ile Mecnûn’un Son Görüşmeleri

Lârendeli Hamdi’de Leylâ, Mecnûn’un hasretine daha fazla dayanamayacağını anlar. Zeyd’i yanına çağırır. Yeni elbiseler vererek Mecnûn’u yanına çağırmasını ister. Zeyd Mecnûn’a bu isteği iletir. Mecnûn şükür secdesine kapanır. Leylâ’ya gitmek için yola çıkar. Vahşi hayvanlar da ona eşlik eder. Birlikte Leylâ’nın kapısına gelirler. Leylâ dışarı çıkar, Mecnûn’un ayaklarına kapanır. Sevgilisini gören Mecnûn bir nara atar, kendinden geçer. Vahşi hayvanlar iki aşığın etrafını çevirerek yanlarına kimseyi sokmazlar. Sabahtan öğleye kadar Leylâ ile Mecnûn kendilerinden geçmiş bir hâlde yol üzerinde yatarlar. Kendilerine gelince Leylâ, Mecnûn’u elinden tutarak eve götürür. Vahşi hayvanlar bu kez evin etrafını sararak onları korurlar. Olanları görenler hayrete düşer. İki âşık kendilerinden geçmiş vaziyette bir gün bir geceyi birbirlerine sarılı olarak geçirirler. Yeniden kendilerine gelince kapının önüne çıkarlar. Leylâ Mecnûn’dan konuşmasını ister. Mecnûn dilinin bağlandığını aralarında ikilik kalmadığını söyler. Leylâ Mecnûn’u teselli eder. Bir kızın ihtiyarının anne ve baba elinde olduğunu hatırlatarak Mecnûn’dan çektiklerinden dolayı helallik ister. İki âşık bir süre felekten şikâyet ederler. Aralarında yalnızca Allah’ın bildiği şeyler konuşurlar. Mecnûn ayrılık vaktinin geldiğini hisseder. Bir ah çekerek Leylâ’dan ayrılır. Bu son görüşmeleri olur.

Tebriqli Hakîrî’de son görüşme bir bahar günü olur. Leylâ dolaşırken Mecnûn’a rastlar. İki sevgili bir süre konuşurlar. Ayrılıktan şikâyet ederler. Sonra Leylâ gider. Mecnûn bulunduğu yerden ayrılmaz. Mevsimler geçer, kuşlar başına yuva yapar. Mecnûn’un durumunu Leylâ’ya haber verirler. Leylâ hemen ağlayarak Mecnûn’a koşar.

Leylâ ona ayrılalı altı ay olduğunu söyleyerek ne zamandır burada olduğunu sorar. Mecnûn geçen süreden habersizdir. İki günden beri beklediğini, tez geldiği için de kendisini sevindirdiğini söyler. İki âşık bir süre sohbet eder. Sonra Leylâ evine, Mecnûn sahraya döner.

Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Fuzûlî’de son görüşme Leylâ’nın kabilesiyle birlikte kervanla yol alırken olur. Leylâ kervanla yol alırken yol arkadaşlarından uzaklara düşer. Leylâ kabileyi ararken uzakta birini görür. Yol sormak için yaklaşır. Adam kendini Mecnûn diye tanıtır. Leylâ önce inanmaz. Mecnûn macerasını anlatınca o da kendisini tanıtır. İkisi de gözyaşlarına boğulurlar. Birbirlerine şiirler okurlar.

Celâlzâde Sâlih Çelebi’de, Leylâ visal vaktinin geldiğini söyler. Mecnûn visali kendisinin de çok istediğini, fakat onun kendisinden dolayı kötü anılmasına dayanamayacağını belirtir. Yitiğe ihanet etmeyeceğini söyleyerek Leylâ’yı kabilesine götürür.

Fuzûlî’de, Leylâ ile Mecnûn konuşurken bir adam Leylâ’yı aramak için gelir. Leylâ onunla kabilesinin yanına döner. Mecnûn çölde kalır.

3.3.2. Mecnûn’un Leylâ’nın Babası ile Münasebeti

Mecnûn, Leylâ’nın babasının gözünde ise çok olumlu değildir. Leylâ’nın babası çevrenin söylediklerinin etkisi altındadır. Ona deli dedikleri için baba rahatsızdır. Bu rahatsızlığını açıkça dile getirerek kızını vermek istemez. Bu durumu Mecnûn’un babasına şöyle ifade eder: “Sana akraba olmak bana şereftir; ama senin oğlun garip bir kişidir. İnsanlar onu ‘Mecnûn’ diye kınıyorlar. Benim kızım bir deliye mi layık?” diyerek teklifi reddeder.

Kurbün bilürem mana şerefdür

Ammâ halefün aceb halefdür

Mecnûn deyü ta’n eder halâyık

Mecnûna menüm kızum ne lâyıık

(F, 1059–1060)

“Bu cevaptan anlıyoruz ki, Mecnûn’un deli olduğuna karar verenler başkalarıdır. Leylâ’nın babası, Ona toplumun uygun gördüğü bu sıfattan dolayı hoş gözle bakmaz. Gerçekten hastalık derecesinde deli olup olmaması önemli değildir. Toplumun yaklaşımı çok daha önem kazanır” (Ülger, 2003:242).

Leylâ’nın babası Mecnûn’un durumunun aşktan kaynaklandığının farkındadır. Mecnûn hâlini düzeltirse, karasevda hastalığına çare bulabilirse Leylâ’yı ona vereceğine söz verir.

Leylî anunolsun eyledüm ahd

Var imdi sen et ilâcına cehd

(F, 1066)

“Çöl toplumunda deliliği iyice ortaya çıkan Mecnûn’a, Leylâ’yı vermemekteki kararlılığıyla karakterini ortaya koyar ve Nevfel’le savaşı göze alır. Savaşın en çetin anında yaşadığı mağlubiyeti bile göze alıp Nevfel’e ‘Leylâ’yı alacaksan sen al, ama o deliye sakın verme’ diyecek kadar katı bir baba portresiyle geleneği temsil eder. Hatta Mecnûn’un öldürülmesi için kabilesinin başkanından talepte bulunur” Genç, 2005: 339).

3.3.3. Mecnûn’un Nevfel ile Münasebeti

Nevfel; yardımsever, sanata yatkın, aşka saygılı biridir. Bunlardan dolayı Nevfel kimsenin başaramadığı bir şeyi başarır. “Onun ümit verici sözleri sayesinde, o zamana kadar kimsenin başaramadığı bir olay gerçekleşir. Mecnûn, uzun zamandan sonra ilk kez, üstüne başına çekidüzen vererek, topluma yeniden karışır. Nevfel’in Mecnûn üzerindeki bu yaptırımı vakadaki önemli hadiselerden biridir” (Ülger, 2003: 302–303).

O güne kadar ne annesinin ne de babasının nasihatleri Mecnûn üzerinde etkili olmuştur. Mecnûn çöldeki yabani hayvanlarla, perişan bir hâlde yaşamaya devam etmiştir. Nevfel’in ikna yeteneği Mecnûn üzerinde anne ve babadan daha etkili olmuştur.

Nevfel, Mecnûn'un işlerine akıl sır erdiremez. Leylâ'nın ordusuyla savaşırken Mecnûn'un yapmış olduğu dua onu giriştiği işten pişman eder.

Mecnûn, Nevfel'in gözünde tedavisi olmayan bir hastadır. Nevfel'in, onu hasta diye nitelendirmesi; halkın ve Leylâ'nın babasının deli diye nitelendirmesinden farklıdır.

Bir sınımişa mûmya dilerdûm
Bir hasta içûn şifâ dilerdüm

Gördüm görünûr bu emr müşkil
Bîmâr değül ilâca kâbîl

(F, 1588–1589)

Nevfel'in ordusundaki asker de Mecnûn'un duasını duyunca onun faziletli ve keramet sahibi olduğuna inanır.

Çün beyle cevâb eşitdi sâil
Ol fazl ü kemâle oldı kâil

(F, 1546)

Nevfel de askerlerinden Mecnûn'un duasını öğrenir. Mecnûn'un sıradan biri olmadığına inanır. Onun Allah katında duaları kabul olunan biri olduğunu anlar.

Arz eylediler ki ey cihân-dâr
Mecnûndan olup misen haberdâr

Biz cân kıluruz anun fedâsı
A'dâmuzadur anun du'ası

Biz kasd ederüz anun murâdın
Ol düşmene bağlar i'tikâdın

Nevfel kieşitdi ol kelâmı
Kalmadı ol emre ihtimâmı

Bilmişdi ki sâhib-i nazardur
Elbette dûası mu‘teberdür

(F, 1557–1561)

Nevfel, Leylâ'nın babasına zalim ve insafsız biri olmadığını, onun malında ve çoluk çocuğunda gözü olmadığını, bundan sonra kendisinden onlara bir kötülük gelmeyeceğini söyledikten sonra Mecnûn'un gözündeki yeri değişir.

Mecnûn, kendisine verdiği sözü tutmadığı için Nevfel 'e kızar, ona sitem eder. Nevfel, Mecnûn'un gözünde değer kaybeder.

Aynı ifadeler Nevfel Leylâ'yı Mecnûn'a istediği zaman da kullanılır. Mecnûn'un ikinci kez reddediliş sebebi de aynıdır.

Kim bizde cünûn ilâcı yohdur
Divâneler ihtiyâcı yohdur

(F, 1508)

Nevfel'in Mecnûn'a ve deliliğine bakışı farklıdır. O Mecnûn'u deli olarak değil de hasta olarak nitelendirir. Nevfel'in gözünde Mecnûn "ilaç kabul etmeyen hasta"dır. Nevfel ilacın Leylâ olduğunun farkındadır.

K'ey haste nedür bu çekdüğün renc
Vîrâne zâyî' etdüğün genc

(F, 1467)

Mecnûn da kendi durumunun farkındadır. Başkaları tarafından hoş karşılanmadığını, akıl ve mantık sınırlarının dışına çıktığını Leylâ'ya yazdığı bir mektupta içtenlikle anlatır. Mecnûn, iradesi dışında davrandığını, aşkın gücüne teslim olduğunu samimi bir şekilde itiraf eder.

Fesâd-ı aşkı tâ gördüm salâh-ı akldan dûrem
Meni rüsvâ görüp ayb etme ey nâsih ki ma'zûrem

Eger çâk-i girîbân eylesem men'eylemen çün men
Metâ'-ı nengden ârî libâs-ı ârdan ûrem

(F, 889–890)

Temerrüd akl fermânından etsem dûstlar bi'llâh
Meni re'yümle sanman aşk sultânına me'mûrem

(F, 892)

3.3.4. Mecnûn'un Babası ile Münasebeti

Mecnûn, babasına derdinin ilacının Leylâ olduğunu, ancak vuslata ererse düzelebileceğini söyler.

Men garka-i bahr-ı şevk-i yârem
Berhem-zede-i gam-ı nigârem

Ancak sebep-i karârım oldur
Ârâm-ı dil-i figârım oldur

Anunla edün bu derde merhem
Urman dahi andan özgeden dem

(F, 1007–1009)

Mecnûn divane oluşunun aşk yüzünden olduğunu Leylâ'ya da söyler.

Tâ zülfüne olmışem giriftâr
Zincîr-i cünûna ragbetüm var

Gam silsilesine pây-bendem
Dîvâneler içre ser-bülendem

(F, 1667–1668)

Mecnûn, babasının gözünde faziletli biridir. Babası onu keramet sahibi olarak görür. Kâbe'deki duasını duyunca oğlunun durumunu daha iyi anlar.

Bir bir eşidüp sözün atası
Bildi ki kabûl olur du'ası

Efzûn olur gam ü melâmet
Mümkün degül oğlına selâmet

(F, 1131–1132)

3.3.5. Mecnûn'un İbni Selâm ile Münasebeti

Mecnûn manevi gücünün, dualarının makbul olduğunun farkındadır. Leylâ'ya yazdığı mektupta İbni Selâm'ı bırakmasını söyler. Eğer İbni Selâm kendisine engel olursa onu bir âhıyla ortadan kaldıracabileceğini ifade eder. İbni Selâm'ı manevi gücüyle tehdit eder.

V'er İbni Selâm mâni' olsa
Sedd-i reh-i vasl vâki' olsa

Bildür kılayın siyâh bahtın
Bir âh ile târümâr tahtın

(F, 2424–2425)

Mecnûn, Leylâ'yla evlendiği için İbni Selâm'I kıskanır. İbni Selâm, Mecnûn için rakiptir.

3.3.6. Leylâ'nın, Annesi ile Münasebeti

Leylâ'nın annesi hem kızını hem de ailesinin şerefini korumaya çalışmaktadır.

Leylâ, ölümünden az önce annesine: “Benim yüzümden çok eziyet çektin. Gündüzünü gece ettim. Artık ölmek üzereyim. Beni hayır dua ile anasın. Gerçi bunları

söylemeye yüzüm yoktur. Bu dünyadan göçtüğüm gün Mecnûn'u çağır. Mecnûn'a aşkıyla yanarak öldüğümü, tez zamanda onu da yanıma beklediğimi söyle." diyerek vasiyette bulunur.

Haber it garîb-i nâ-çâre

Derdüm ile olana âvâre

(CSÇ: 2121)

Girdi Leylî gamuñla hâk içre

Şikem-i kabr-i sîneçâk içre

(CSÇ: 2124)

3.4. KAHRAMANLARIN DİĞER VARLIKLARLA MÜNASEBETİ

3.4.1. Mecnûn'un Münasebet Kurduğu Canlılar

3.4.1.1. Ahuları Avcının Elinden Kurtarması

Lârendeli Hamdi'de Mecnûn bir avcı tarafından yakalanmış iki ahu görür. Avcıdan ahu yavrularını bırakmasını ister. Avcı fakir olduğunu bunların çocuklarının rızkı olduğunu, iki aydır bunları yakalamaya çalıştığını anlatır. İsterse onları Mecnûn'a satabileceğini söyler. Mecnûn atını verip ahu yavrularını kurtarır.

Fuzûlî'de ise Mecnûn tuzağa düşmüş bir ahuyu elbiselerini vererek satın alır. Mecnûn gözleri Leylâ'ya benziyor diye ahuyu öper, koklar. Onunla sahrada dolaşmaya başlar. Onlara başka ahular da katılır.

Celâlzâde Sâlih Çelebi bu motife yer vermemiştir.

3.4.1.2. Güvercini Avcının Elinden Kurtarması

Fuzûlî'de Mecnûn tuzağa düşen bir güvercini kolundaki inciye vererek kurtarır. Gözyaşları içinde derdini güvercine anlatır. Güvercin Mecnûn'a o kadar alışır ki geceleri onun başına yuva yapar, gündüzleri de ona bekçilik eder. Bunu gören kuşlar ve vahşi hayvanlar Mecnûn'un etrafına toplanır.

Lârendeli Hamdi'de Mecnûn güvercin yerine tuzağa düşen ikinci ahuyu silah takımını vererek kurtarır.

3.4.1.3. Bir Kargayla Dertleşmesi

Mecnûn su kenarında rastladığı bir servinin dibinde dinlenirken servinin dallarında gördüğü kargayla dertleşir. Karga hâl diliyle onu anlar ve ağlayarak oradan uzaklaşır. Bu motif sadece Lârendeli Hamdi'de vardır. Diğer üç hikâyede bu motife rastlanmaz.

3.4.1.4. Serviyi Bağbanın Elinden Kurtarması

Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Mecnûn bir bağbanın bir servi ağacını kestiğini görür. Hemen oraya gider. Servi ona Leylâ'yı hatırlatmıştır. Kolundaki inciye vererek serviyi kesilmekten kurtarır.

Tebrizli Hakîrî'de bir havuz başındaki çınar ağacının dibinde Leylâ'ya kavuşturması için Allah'a yalvarır.

3.4.1.5. Mecnûn'un Dağ ile Dertleşmesi

Mecnûn, Fuzûlî'nin hikâyesinde Kâbe'de dua edip geri dönerken ansızın bir dağa rastlar. Onunla dertleşir. Yüreğinin yangınından dağı haberdar eder. İnleyen gönlünün derdini döker. Kendisi ile dağ arasında aşk derdi ortak bir noktadır.

Bir âşk-ı mübtelâ imişsen
Derd ehline âşinâ imişsen

(F, 1151)

3.4.1.6. Mecnûn'un Zincir ile Dertleşmesi

Fuzûlî'nin hikâyesinde Mecnûn, Leylâ'yı görebilmek için bir ihtiyara kendini zincire bağlatarak dilenci kılığında Leylâ'nın evine gitmeye karar verir. Zincirlenince onu sırdaşı sayar. Zincirin halkalarını gamını anlatacak binlerce ağza, baştan ayağa

kadar delik delik olmuş olmuş vücuda, yâri görme hasreti çeken binlerce göze benzetir.

Zincire girüp remîde Mecnûn
Erbâb-ı cünûna düzdi kânûn

(F, 1623)

3.4.2. Leylâ'nın Münasebet Kurduğu Varlıklar

3.4.2.1. Leylâ'nın Mum ile Dertleşmesi

Leylâ, Mecnûn'un ayrı kaldığı için çok üzgündür. Annesi tarafından eve kapatılmıştır. Yapayalnız kalmıştır. Geceleri mum ile baş başa kaldıklarında gönlünün gamlarını ona açar. Yüreğinin yangınını ortaya koyardı.

Sem'e gam-ı dil beyân ederdi
Sûz-ı cigerin ıyân ederdi

(F, 1244)

Leylâ vefa hususunda mumun kendisine benzediği, kendisinin ondan da üstün olduğunu söyler. Mumun sadece geceleri kendisinin ise gece gündüz yandığını ifade eder. Leylâ gönlünün gamını muma anlatmak ister ama onda dayanma gücü olduğuna inanmaz. Ahının onu yakıp tutuşturacağını düşünür. Bir dosta derdimi söyledim o bu derde katlanamadı dağa taşa düştü diyerek mumla dertleşmekten vazgeçer.

3.4.2.2. Leylâ'nın Pervane ile Dertleşmesi

Leylâ, mumun konuşmadığını, cansız olduğunu anlayınca pervaneyle dertleşmeye başlar.

Pervâneye şerh ederdi râzın
Arz eyler idi olan niyâzın

(F, 1267)

Pervane her ne kadar âşık olsa da aşk yolunda zamanın öncüsü sayılsa da Leylâ kadar ağlayıp inlememekte, onun kadar vuslat heveslisi değildir. Leylâ'ya göre pervanenin gizli derdi yoktur. Eğer olsaydı yaş döken gözünün nemi olur, ateşi coşturan

ahları duyulurdu. Pervanede eksiklikler, derdine dermen bulamaz.

3.4.2.3. Leylâ'nın Ay ile Dertleşmesi

Leylâ, herkesin istirahata çekildiği, yalnızca dert ehlinin uyanık kaldığı uykusuz gecelerinde feryadını yükseltip, gönlünün sırrını aya açar.

Feryâdın edüp bülend-pâye

Râz-ı dilini açardı aya

(F, 1287)

Seher vaktine kadar sıkıntılarla boğuştuğundan, ömrünün sermayesinin tükendiğinden, gecesinin gündüzünün bir olduğundan, zaten belalı âşıkların gün görmediğinden bahseder.

3.4.2.4. Leylâ'nın Saba Rüzgârı ile Dertleşmesi

Leylâ, rüzgârdan sevgilisine haber götürmesini, sevgilisinden haber getirmesini, sevgilisi kiminle kaderini paylaşıyor merak eder. Sevgilisine, “Canyoldaşı kimdir, hatırına Leylâ’yı getiriyor mu?” diye sormasını ister.

Eylerdi sabâya derdin izhar

K’ey bâd-ı sabâ dur imdi zinhar

(F, 1305)

3.4.2.5. Leylâ'nın Bulut ile Dertleşmesi

Leylâ, derdini bulutla da paylaşır. “Gül yüzlü sevgiliye git, ağlayıp inle. Yârime benim dilimden ‘Artık bu can beden yükünü çekemez oldu. Bana acı. Meğer aşk bir belâ ve dertli bir mâcera imiş. Ben hastanı yalnız bırakma. Yanıma gel. Aşinalığı kesme, vefasızlık sana yakışmıyor.’ sözlerimi ilet.” der.

Ebr ile tekellüm etdi âgâz

K’ey âhum ile hemîşe hem-râz

(F, 1362)

3.4.2.6. Leylâ'nın Deve ile Dertleşmesi

Leylâ kervanla yola çıktığında sırrını deveye açar. Ona: “Ben gibi senin de iraden elinde değil; yuların bir başkasının elinde. Bana acı, arzumu anla. Bana hayırlı bir iş yap. Mecnûn’umun bulunduğu diyara doğru git. Beni o ay yüzlüye ulaştır.” der.

Çûn nâkada gördi neş’e-i hâl

Kıldı ana hem beyan-ı ahvâl

(F, 2549)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şairler, yaşadıkları devri ve devrin özelliklerini, içinde yaşadıkları toplumu, hikâyenin ait olduğu toplumun örfünü, âdetini, gelenek ve göreneğini, sosyal hayatını eserlerine yansıtmışlardır.

Hikâyelerde şairler, bazı gelenek ve göreneklere bağlı kalmışlar. Bu toplumsal kurallar hikâyenin kahramanları üzerinde etkili olmuştur. Tespit ettiğimiz gelenek ve görenekler şunlardır:

Leylânın babası, kızını Mecnûn'a vermeyi reddetse de misafirperverlikte kusur etmez. Leylâ'yı istemeye gidenler yanlarında hediyeler götürür. Verilen söze bağlılık söz konusudur. Leylâ'nın ve Mecnûn'un babaları, ihtiyaç sahibi insanlara değişik vesilelerle ihsanlarda bulunurlar. İnsanlar, sihir, nazar gibi batıl inançlara inanırlar. Leylâ'nın üzerinde ana, baba ve çevre baskısı çok belirgindir.

Hikâyelerdeki tespit edebildiğimiz farklar aşağıdadır:

Mecnûn'un babası zengin ve asil bir Arap beyidir. Çocuk özlemiyle yanıp tutuşmaktadır. Allah'a yalvarır, duası kabul olur ve Kays doğar. Tebrizli Hakîrî'de duanın yanı sıra babası meczup bir abdalardan alıp yediği bir ayva vesilesiyle çocuk sahibi olur.

Tebrizli Hakîrî'de Mecnûn'un doğduğu gün Nevruz bayramıdır. O doğduğu için içkiler içip düğün gibi kutlamalar yapmışlardır. Lârendeli Hamdi'nin eserini yazmaya karar verdiği gün de nevrüz ve bayramdır. Fuzûlî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de nevrüz gününe rastlanmaz.

Tebrizli Hakîrî'de, Mecnûn'un babasının adı Ez-nesim olarak geçiyor. Diğer hikâyelerde babanın adı verilmemiş.

Fuzûlî'de İbni Selâm, Leylâ'yı av esnasında görerek; Lârendeli Hamdi'de güzelliğini duyarak âşık olur. Tebrizli Hakîrî'de İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'yı rüyasında görür. Kabilesine bir ressam gönderir ve Leylâ'nın resmini çizdirir. Celâlzâde Sâlih Çelebi'de İbni Selâm'ın oğlu Leylâ'nın güzelliğini duyarak ona âşık olur.

Tebrizli Hakîrî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de, Leylâ, İbn-i selâm'ın oğluyla evlenir. Leylâ kendisine yer vermediği için Leylâ'yı boşar. Fuzûlî ve Lârendeli

Hamdi'de, İbni Selâm'ın kendisiyle evlenir. Leylâ'ya kavuşamayınca hastalanarak ölür.

Kays'ın kabilesinin adı Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Âmirîler'dir. Diğer hikâyelerde kabilenin adı verilmemiş.

Tebrizli Hakîrî'de, Leylâ'nın babasının adı Bül-Hasan; Celâlzâde Sâlih Çelebi'de ise Mâlik'tir. Diğer iki hikâyede bu ada rastlanmaz.

Kays'ın sünnet olma yaşı Lârendeli Hamdi'de üç, Celâlzâde Sâlih Çelebi, Tebrizli Hakîrî ve Fuzûlî'de on olarak verilmiştir.

Celâlzâde Sâlih Çelebi, Tebrizli Hakîrî ve Fuzûlî'de Kays'ın okula başlama yaşı on olarak verilmiştir. Lârendeli Hamdi'de ise dört yaşında okula başlar. İki üç yılda bütün ilimleri öğrenir; hatta etrafındakilere ders verecek seviyeye gelir.

Lârendeli Hamdi'de Kays, Leylâ'ya rüyasında görerek âşık olur. Diğer üç hikâyede ise okulda görerek âşık olur.

Mecnûn, Tebrizli Hakîrî ve Lârendeli Hamdi'de Leylâ'yı istemeye gidenlerin arasındadır. Orada deli olup olmadığıyla ilgili imtihana tabi tutulur. Fuzûlî ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de bu motif yoktur. Lârendeli Hamdi'de Leylâ'nın istenmesi uğursuz bir vakte gelir. Diğer üç hikâyede bu yoktur.

Fuzûlî, Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'de Leylâ'nın kolundan kan alındığında, Mecnûn'un da kolundan kan akmaya başlar. Tebrizli Hakîrî'de bu motife rastlanmaz.

Nevfel, Leylâ'nın kabilesiyle yaptığı savaşı kazandıktan sonra Leylâ'yı görür ve âşık olur. Mecnûn'dan kurtulmak için onu zehirletmeye çalışır. Yanlışlıkla kendisi zehirlenir. Bu motif, Lârendeli Hamdi ve Tebrizli Hakîrî'de vardır. Diğer iki hikâyede yoktur.

Lârendeli Hamdi'de, Kays ile Leylâ'nın münasebetini yaşlı ve çirkin bir cadı babasına haber verir. Diğer hikâyelerde bu münasebet bir söylenti şeklinde yayılır ve münasebetten Leylâ'nın annesi haberdar olur.

Tebrizli Hakîrî ve Fuzûlî'de Mecnûn, iyileşmesi için Kâbe'ye; Celâlzâde Sâlih Çelebi'de, vaktiyle aşk şarabı içmiş bir pir'e; Lârendeli Hamdi'de hem Kâbe'ye hem de pir'e götürülür.

Necd, Celâlzâde Sâlih Çelebi’de Leylâ’nın kabilesinin adı, Tebrizli Hakîrî ve Lârendeli Hamdi’de Mecnûn’un yaşadığı dağın adıdır. Fuzûlî’de ise çölün adıdır.

Lârendeli Hamdi’de Selâm, Mecnûn’un arkadaşı; Selîm-i Âmirî dayısıdır. Bu kahramanlara diğerlerinde rastlanmaz.

Fuzûlî ve Lârendeli Hamdi’de Zeyd, Zeyneb’e âşıktır. Leylâ ile Mecnûn arasındaki haberleşmeyi sağlar. Tebrizli Hakîrî’de haberleşmeyi sağlar ama Zeyneb’den bahsedilmez. Celâlzâde Sâlih Çelebi’de bu motife hiç rastlanmaz.

Mecnûn, Leylâ’nın evlendiğini Tebrizli Hakîrî ve Fuzûlî’de Zeyd’den; Lârendeli Hamdi ve Celâlzâde Sâlih Çelebi’de bir kocakarıdan öğrenir.

Lârendeli Hamdi’de Mecnûn’un annesinin ölümü anlatılır. Diğer üç hikâyede annenin ölümüyle ilgili ayrıntı verilmez.

Mecnûn babasının öldüğünü Tebrizli Hakîrî’de Zeyd’den; Fuzûlî ve Lârendeli Hamdi’de bir avcıdan öğrenir. Celâlzâde Sâlih Çelebi’de bu bölüme rastlanmaz.

Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Lârendeli Hamdi’de, Leylâ rüyasında Mecnûn’un öldüğünü görür. Rüyanın etkisiyle hastalanır ve ölür. Fuzûlî’de Mecnûn’dan ümidini keser, hastalanarak ölür. Tebrizli Hakîrî’de, Leylâ’nın ölümüyle ilgili ayrıntı verilmez.

Mecnûn, Leylâ’nın öldüğünü Fuzûlî’de Zeyd’den; Celâlzâde Sâlih Çelebi ve Lârendeli Hamdi’de Leylâ’nın annesinden öğrenir. Tebrizli Hakîrî’de ise ölüm haberini getiren kişi belli değildir.

Lârendeli Hamdi’de, Leylâ ve Mecnûn’un kabrinin adı “Ziyâret-gâh-ı Ervâh-ı Muhibbîn”; Celâlzâde Sâlih Çelebi’de “Bihîşt-i Sâni”dir. Tebrizli Hakîrî ve Fuzûlî’de kabrin adına rastlanmaz.

Sonuç olarak:

Leylâ ve Mecnûn’un kabilelerinin sosyal ve kültürel özellikleri ana hatlarıyla anlatılmıştır. Kahramanların fiziki ve psikolojik özellikleri, hikâyenin geçtiği dönemin gerçeklerine uyumlu bir şekilde verilmeye çalışılmıştır.

Hikâyede Leylâ’nın ve Mecnûn’un babaları zenginlikleriyle, Nevfel cesaretiyle, Leylâ’nın anne ve babası gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlılıklarıyla ön plana çıkarlar.

Leylâ ve Mecnûn'un ayrıntılı tasvirleri verilirken; diğerkahramanlar hikâyeye dâhil oldukları bölümde kısaca tanıtılmıştır. Bu tanıtım yardımcı kahramanların fiziki ve psikolojik olarak tahlil edilebilmesi için yeterli değildir.

Kahramanların ruhsal portreleri anlatılırken hayatlarındaki değişiklikler karşısında neler hissettikleri de dile getirilmiştir. Kahramanlar olayları kendi süzgeçlerinden geçirerek düşünüp, kendi ifadeleriyle anlatmışlardır.

İncelediğimiz hikâyelerde yaptığımız mukayesede vakalar arasında çok benzerliklere rastladık. Ama hiçbir şairin bir diğerkini aynen taklit veya takip ettiğini görmedik. Eserlerin konu bakımından olmasa bile dil, anlatım, üslup özellikleri bakımından orijinal olduklarını gördük.

İncelediğimiz eserler, nazım şekli itibarıyla mesnevi olsa da nesre yakınlaşan anlatımıyla modern romanlara benzemektedir. Bu konuda en başarılı şair, Fuzûlî'dir.

Vakalar anlatılırken mololog, iç monolog ve diyaloglar kullanılmıştır. Bu anlatım tarzı ruhsal çözümler, psikolojik tahlillerin yapılmasına; duygu ve düşüncelerin rahatlıkla aktarılmasına yardımcı olmuştur.

Vakanın aktarılması zaman zaman kahramanlara bırakılmış, en çok Mecnûn'un; ikinci olarak da Leylâ'nın bakış açısıyla aktarılmıştır.

Eserlerde kullanılan mektup tekniği, psikolojik çözümlere yer veren bölümler oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Yapılan tasvirler, mekâları ifade etmeye yaramıştır. Kahramanların mekânlarla ilişkisi, mekânların kahramanlara etkisi kahramanların psikolojisini tahlil etmede yardımcı olmuştur.

Bazı mekân tasvirleri, okuyucunun gözünde somut bir mekân canlandırma kaygısından çok, kahramanların duygu ve düşüncelerini daha iyi yansıtabilme amacıyla yapılmıştır.

Âşıkların kavuşmasının ilkbahar; Leylânın ölümünün sonbahar tasviriyle verilmesi eserdeki mekân-insan ilişkisine örnek teşkil etmiştir.

Hikâyedeki mekânlar, kahramanların psikolojik gelişim ve değişim sürecine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Mekânlar, nesnel bir gerçekliği yansıtmaktan öte

kahramanların yaşadıkları değişim ve gelişim sürecini yansıtan bir görev üstlenmiştir.

Şairler, kişi ve olayları anlatırken tahkiyeden; duygulardan ve mekânlardan bahsederken tasvirten yararlanmışlardır.

Şairlerin kahramanlar hakkındaki ifadelerinin yanı sıra, kahramanların kendileri hakkında söyledikleri karakterlerin tanıtılmasında iyi bir yöntem olmuştur.

Leylâ ve Mecnûn ağzından söylenen şiirler, onların duygu ve düşüncelerini, ruh hallerini ifade etmelerini sağlamıştır.

Kahramanların toplumla ve aileleriyle çatışmaları, psikolojilerinin ortaya konulması açısından önemlidir.

Şairler, hikâyenin başkahramanı Mecnûn'a kendilerinden bir şeyler katmışlar, zaman zaman onunla özdeşleşmişlerdir.

Kahramanlar, duygu, düşünce ve psikolojileriyle karşımıza önemli birer kişilik olarak çıkmışlardır.

Hikâyenin asıl kahramanları Leylâ ile Mecnûn, aşkla tanıştıktan sonra toplumdan uzaklaşıp, melankolik bir tavır ortaya koyarlar. Eserdeki diğer kahramanlar ise tamamıyla bu dünyanın gerçeklerine bağlı insanlardır.

Mecnûn'un psikolojik görünümü onu mecâzi aşktan ilahi aşka yönlendirerek tasvir edilmiştir.

Mecnûn'un mesnevideki rolü, psikolojik görünümüyle değer kazanmış ve ön plana çıkmıştır. Hikâyenin başında genç bir âşıkken, ilerleyen bölümlerde aşkı uğruna dünyayı hiçe saymış, çile çekmeye yönelmiştir. Sevdiği kıza kavuşamayan Mecnûn, çektiği ızdıraplar sonucunda dünyadan el etek çekip ruhi arınmayla, ilahi aşka erişmiştir. Leylâ, hikâye boyunca sosyal çevrenin gerçeklerinden kopamaz.

Leylâ, genelde toplum baskısına boyun eğmek zorunda kalsa da aşkı söz konusu olunca topluma başkaldırabilir. Leylâ, psikolojik bakımdan oldukça nazik ve hassas bir genç kızdır. Güzel ve vefalı bir insandır. Sıkıntısını içine atar. Utangaçtır. Babasından çekindiği için aşkını başlangıçta inkâr eder. Annesine aşkı bilmediğini söyler. Hikâyeler çağdaş roman sanatı ve unsurları, kahramanların psikolojik tahlilleri açısından incelenebilir bir özellik göstermektedir.

İSİMLER SÖZLÜĞÜ
(Şahıs, Yer ve Hayvan İsimleri)

A

Abdal: Dünya ile ilgisini kesen, Allah'a bağlanan derviş. Mecnûn'un babasına ayvayı veren ve oğlu olacağını söyleyen kişi.

Acem: İranlı, İran ülkesi.

Aden: Kızıldeniz'e bitişik bir sahil kenti.

Ahmed bin Kemal: Türkçe, Arapça, Farsça eserler veren, 16. yüzyıl âlimlerindedir.

Ahu: Ceylan, karaca.

Ahu-beçe: Ceylan yavrusu.

Akîk: Kırmızı renkte olan bir cins değerli taş.

Amiri: Mecnûn'un kabilesinin adı.

Amr: Arapça gramerde örnek verilirken kullanılan belitsiz erkek adı.

Anber: Güzel koku. Ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül rengi madde. Güzellerin saçı.

Andelib: Bülbül.

Ankebut: Örümcek.

Arab: Orta Doğu ile Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse.

Arş: Dokuzuncu kat gök.

Arş-ı Kudsi: En yüksek gök tabakası.

Arş-ı Vâlâ: En yüksek gök tabakası.

Tanrı'nın katı.

Aşkar: Doru at.

Ayyûk: Göğün en yüksek yeri. Göğün kuzey yarım küresinde bulunan bir takımyıldızın en parlak yıldızı.

Azîm: Büyük, ulu, Allah.

Azrâ: Vâmık ile Azrâ hikâyesindeki kadın kahraman. İşlenmemiş inci.

Bâkire. Medine.

Azrâil: İnsanların canını almakla görevlendirilen melek. Alıcı, canalıcı.

B

Bâd: Rüzgâr.

Bâde: İçki.

Bağban: Bahçıvan

Bağdat: Irak'ın başkenti

Bağl: Katır.

Bahr-ı Muhit: Okyanus.

Bâr: Tanrı.

Bârân: Yağmur.

Basra: Irak'ın güneyinde bulunan; ikinci büyük ve en önemli liman şehri.

Bathâ: Bkz. Mekke

Baz: Doğan denilen yırtıcı av kuşu.

Bedehşan: Afganistan'da yakutu ile ünlü bir yer.

Behişt: Cennet, uçmak.

Behişt-i Sâni: Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin mesnevisinde Leylâ'nın kabrinin adı.

Behram: Merih yıldızı. Eski İran dininde yolcuları korumakla görevli olduğuna inanılan melek.

Belkıs: Süleyman Peygamber zamanındaki Saba melikesinin adı.

Bende: Kul, köle.

Beni Sa'd Obası: Lârendeli hamdi'nin mesnevisinde geçen bir Arap kabilesi.

Betûl: Erkeklerden çekinen, namuslu kadın.

Beyâban: Kır, çöl.

Beytullah: Allah'ın evi, Kâbe.

Bostân: Sebze bahçesi. Dilberin Kays'ı gezmeye götürdüğü mekân

Burak: Hz. Muhammet'in Miraç Gecesi'ndeki biniti.

Bü'l-Hasan: Tebrizli Hakîrî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisinde Leylâ'nın babasının adı.

Büz: Keçi.

C

Câ (cây): Yer, mevki, mekân.

Câdû: Cadı, büyücü. Leylâ ile Mecnûn arasındaki münasebeti hissedip, Leylânın babasına haber veren kişi.

Cânân: Sevgili, yâr.

Cân-bahş: Can veren, hayat bağışlayan, cana can katan sevgili. Allah.

Cebbâr: Cebr edici, zorlayıcı, zorba.

Kuvvet ve kudret sahibi, Allah.

Cebel: Dağ.

Cem: bkz. Cemşit.

Cemşit: Mitolojide, İran'ın efsanevi dördüncü şahı. Şarap ve içkinin icâdçısı. Hükümdar, şah.

Ceng: Savaş, vuruşma.

Cennet: Dinî inanışlara göre dünyada iyilik yapanların, günahsızların, öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer, uçmak, behişt:

Cevâhir: Cevherler, elmaslar, kıymetli taşlar.

Ceyhun (Amuderya): Orta Asya'nın en uzun nehri.

Ceyş: Asker, ordu. Ses, seda.

Cezâyir: Adalar.

Cibâl: Dağlar.

Cibril (Cebrail): Allah tarafından peygamberlere vahiy getirmekle görevlendirilen, dört büyük melekten biri.

Cihân: Dünya, âlem.

Cihân-gir: Cihanı, dünyayı zapteden.

Cihet: Yan, taraf, yön. Yüz, yer.

Cinân: Cennetler, uçmaklar, bahçeler.

Cuğd: Baykuş.

Cüvân: Genç.

Cûy-bâr: Çay, dere, akarsu, ırmak.

Irmak kenarı.

Cüllâb: Gülsuyu.

Ç

Çâh: Kuyu, çukur.

Çâker: Kul, köle, cariyeye.

Çalab: Allah.

Çâlâk: Adam öldüren hırsız, yol kesici.
 Çâr-pâ: Dört ayaklı hayvanlar.
 Çâr-yâr: Dört dost, dört halife. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali.
 Çemen: Yeşil ve kısa otlarla örtülü yer.
 Çerağ: Mum.
 Çerâğ-ı Mürselin: Gönderilmiş mum; Hz. Muhammet.
 Çeşm: Göz.
 Çimen: Yeşillik, çayır.

D

Dahhak: Cemşid'i öldürerek saltanat tahtına oturan efsanevi İran hükümdarı.
 Dahme: Mezar, kabir, türbe.
 Dâm: Yırtıcı olmayan vahşi hayvan.
 Dâr: Ev, yer, yurt.
 Dâr-ı Fenâ: Dünya.
 Dâye: Dadı, sütüne. Kays'ın doğduğunda yanına verildiği bakıcısı.
 Dehen: Ağız.
 Dem-sâz: Arkadaş, dost, sırdaş.
 Dendân: Diş.
 Der-bâr: Ev kapısı, kapı yeri.
 Der-bend: Boğaz, dar geçit.
 Dergâh: Tekke. Kapı önü.
 Deryâ: Deniz.
 Deşne: Hançer.
 Deşt: Çöl, bozkır, kır, ova.
 Devrân: Dünya, felek, zaman, talih, kader.
 Deylem: Taberistan, Cibal, Gilan ve

Hazar Denizi arasında dağlık bir bölge.
 Deyr: İnsanlık âlemi, bu dünya.
 Manastır, kilise.
 Dîde: Göz, gözbebeği
 Dîg: Çömlek, toprak tencere.
 Dîk: Horoz.
 Dîvân: Büyük meclis.
 Duhter: Kız, kerime.
 Düldül: Hz. Ali'ye Hz. Muhammet tarafından armağan edilen katırın adı.
 Dür: İnci
 Dürrâc: Keklik cinsinden bir kuş.
 Dür-i Yetim: Hz. Muhammet.
 Dûzah: Cehennem, tamu.

E

Eflak: Felekler, gökler, dünyalar, âlemler, asumnalar.
 Efrasiyap: İranlı olmayan yiğit. Ünlü Türk büyüğü Alp Er Tunga'ya İranlılarca verilen ad.
 Ejdehâ: Ejderha. Büyük canavar, büyük yılan.
 Elbürz: Kafkas sıradağlarının en büyüğü. Kaf dağı. Uzun boylu yakışıklı kimse.
 Engürüs: Macaristan
 Esb: At, beygir.
 Ester: Katır.
 Eşcâr: Ağaçlar.
 Eşk: Gözyaşı.
 Etfâl: Çocuklar.
 Eyvân: Çardak. Büyük sofa, salon.

Kemerli yüksek bina, köşk.

Ez-nesîm: Tebrizli Hakîrî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisinde Mecnûn'un babasının adı.

F

Fağfur: Çin imparatorlarına verilen unvan. Çin'de yapılmış kâse, tabak, vazo vb. porselen eşya.

Fassad: Leylâ'nın kolundan kan alan kişi

Feres: At, beygir.

Ferhâd: Ferhâd ile Şirin hikâyesinin erkek kahramanı.

Feridun: İran'da Pişdâdiyan sülâlesinin hükümdarı (M.Ö. 750).

Fırat: Diyadin civarından doğup, Anadolu'nun doğusuna kadar gelip, Mezopotomya'yı dolaştıktan sonra Irak'ta Dicle ile birleşip Basra Körfez'ine dökülen nehir.

Firdevs: Cennet, Cennet bahçesi. Bostan, bahçe.

Fülfül: Karabiber.

G

Gamâm: Bulut.

Gânem: Koyun.

Gâr: Mağara.

Gâv: Öküz, sığır.

Gazâle: Dişi geyik.

Gulam, (gilman): Bıyığı çıkmamış delikanlı, genç. Köle, esir.

Gûr: Yaban eşeği.

Gürbe: Kedi.

Gürg: Kurt, canavar.

Gülistân (Gülşen, Gülzâr): Gül bahçesi, gül tarlası.

Gülşâ: Varaka ile Gülşah hikâyesinin kadın kahramanı.

H

Habeş: Afrika'nın Kızıldeniz sahili güneyinde bir ülke. Beyaz ve siyah arasında koyu esmer adam.

Hacâmatçı: Leylâ'nın kolundan kan alan kişi.

Hâce: Hoca, muallim, müderris.

Hacîb: Kapıcı, yardımcı.

Hadrâ: Yeşil, yeşillik, sebze.

Hâkim: Her şeye hükmeden, Allah.

Hükmeden, yargıç.

Hakk: Allah, tanrı. Pay, hisse. Gerçek.

Hakkâk: Mühür vesâire kazıyan kimse.

Halayık: Satın alınan kadın hizmetçi.

Halhal: Kadınların ayak bileklerine süs olarak taktıkları gümüşten veya altından yapılmış halka, ayak bileziği.

Halil: bkz. Hz. İbrahim

Hamdi Lârendeli: 16. yüzyılda Leylâ ve mecnûn mesnevisi yazan şair.

Hâmûn: Büyük sahra, düz ova, bozkır.

Hân: Hükümdar.

Hân-kâh: Tekke.

Harem: Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer.

Kâbe.

Hâr-gâh: Büyük çadır, otağ.

Harim-i Muhterem: bkz. Kâbe.

Harzem: İran, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan sınırları içinde kalan ve Ceyhun nehri boyunca uzanan tarihsel bölgedir.

Hargûş: Tavşan.

Hatâ: Kuzey Çin.

Hâtifi: İranlı Şair. Leylâ ve Mecnûn mesnevisi de yazmıştır.

Havz: Havuz.

Haydar: Hz. Ali'nin arslan anlamına gelen lakabı.

Hayyâm: Çadircı.

Hazân: Sonbahar, güz.

Hazân-zâr: Güz bahçesi.

Hızır: Halk inanışlarına göre ölümsüzlüğe kavuşmuş olduğuna inanılan ulu kimse.

Hind: Hindistan'ın kısa adı.

Hindû: Hintli. Satürn, Zuhâl.

Hindistan: Güney Asya'da bulunan bir ülke.

Horasan: Maverâünnehir'in güneyinde Rey ile Gazne arasındaki bölge.

Hotan: Çin'e bağlı Sincan Uygur özerk bölgesinin güney batısında ipek yolunun Taklamakan güney güzergâhı üzerinde yer alan tarihi bir vaha şehri.

Hucend: Şu destanında adı geçen bir ırmak ve şehir ismi.

Hudûd: Sınırlar, uçlar, bucaklar.

Hurûs: Horoz.

Hût: Büyük balık, balık burcu.

Hüda: Allah, tanrı.

Hüdhüd: İpek kuşu, Çavuşkuşu, İbibik.

Hz. Süleyman'a hizmet eden, çok uzaklardaki suyu havadan görme ve keşfetme yeteneğine sahip kuş.

Hümâ: Devlet kuşu, talih kuşu, Cennet kuşu. Kaf Dağı'nda veya Çin'de yaşadığına inanılan efsânevi kuş.

Hümâ-rahş: Hüma gibi yüksek uçan at.

Burak.

Hürmüz: Zerdüşterin hayır Tanrısının adı. Eski İran takviminde güneş yılının ilk günü. Jüpiter gezegeni.

Hüsrev: Sasaniyân sülâlesinden, Pervîz lakabıyla bilinen İranlı padişah.

Hüsrev-i Dehlevi: Nizâmî'ye nazire olarak Leylâ ve Mecnûn mesnevisi yazan şair.

Hz. Âdem: İlk yaratılan insan. İlk peygamber. Adam

Hz. Ali: İslamın dördüncü halifesi. Hz. Muhammed'in damadı ve amcasının oğlu. Cennetle müjdelenen on sahabiden biri.

Hz. Davud: Sevgili, aziz. İsrailîlerin, sesinin güzelliği ve şairliği ile tanınan hükümdar ve peygamberi.

Hz. Eyyüp: Sabrıyla meşhur, Hz. İbrahim'in soyundan gelen peygamber.

Hz. Hasan: Hz. Muhammet'in torunu,

Hz. Ali'nin oğlu.

Hz. Hüseyin: Hz. Muhammet'in torunu, Hz. Ali'nin oğlu.

Hz. İbrahim: Ulül'azm denilen peygamberlerin üçüncüsü. Hanefi dininin kurucusudur.

Hz. İdris: Şit peygamberin torunlarından. Çok kitap okuduğu için İdris lakabı verilmiştir. Kendisine 30 suhuf kitap verilmiştir.

Hz.İsa: Dört büyük Peygamberden Hristiyanlığın kurucusu, doğumu Türkiye'de ve Batı'da takvim başlangıcı sayılan peygamber.

Hz. İsmail: Kur'an'da adı geçen peygamberlerdendir. Babasının İslam peygamberlerinden Hz. İbrahim'dir. Hz. İsmail, İslam dininde Arap soyunun kaynağı olarak görülür.

Hz. Meryem: Hz. İsa'nın annesidir.

Hz. Mesîh: bkz. Hz. İsa.

Hz. Muhammet: Övülmüş. Son peygamber.

Hz. Musa: Allah'ın kendisiyle konuştuğu, İsrailoğullarına gönderilen bir peygamber.

Hz. Nuh: İdris aleyhisselam'dan sonra gelen peygamberdir. Peygamberlerin büyükleri olan ve kendilerine Ülü'l-azm denilen altı peygamberden ikincisidir. Kavmi Nuh tufanı diye adlandırılan gazap ile cezalandırılmıştır.

Hz. Şuayb: Kuran'da adı geçen peygamberlerden. Medyen ve Eyke halkına peygamber olarak gönderildi. Bu iki ülkede ayrı ayrı mücadelede bulundu.

Hz. Yahya: Kur'an'da adı geçen peygamberlerden biri. Zekeriya peygamberin oğludur.

Hz. Yakub: İshak aleyhisselâm'ın oğludur. Lâkabı "İsrail" olduğundan oğullarına ve torunlarına "Beni İsrail (İsrail Oğulları)" denmiştir.

Hz. Yusuf: Kurân'da adı geçen Beni İsrail peygamberlerinden biri. Yakub Peygamberin oğludur. Nesebi Hz. İbrahim'e kadar varır.

I

Irak: Dicle nehrinden aşağı Basra'ya kadar Şat suyunun iki tarafı olan ülke.

Ispahan: İran'ın üçüncü büyük şehridir. Safavi devletinin başkentidir. O dönemde dünyanın en büyük şehirlerinden biriydi

İ

İbni Selam: Leylâ'nın zorla evlendirildiği kişi.

İklîm: Memleket, diyar, ülke.

İrem: Cennete benzetilerek yapılan bahçe. Efsanelerde, masallarda ve edebiyatta adı geçen mutluluk simgesi olan şehir veya bahçe.

İskender: Padişah. M.Ö. 356–323

arasında yaşayan, Yunanistan, İran, Anadolu, Suriye ve Hindistan'ı ele geçirmiş olan büyük kumandan.

İslam: Allah'ın insanlara peygamberi Hz. Muhammet vasıtasıyla gönderdiği son ilahi din.

İsrafil: İslam inancına göre kıyamet gününü, boru öttürerek bildirmekle görevli melek.

K

Kâbe: Mekke'de bulunan, Müslümanlarca kible olarak kabul edilen ve hac ibadeti yapılırken tavaf edilen kutsal yer.

Kâdir: Kudret sahibi, kudretli, kuvvetli, güçlü. Allah.

Kaf (Dağı): Zümrüd-ü Anka kuşunun yaşadığı rivâyet olunan dağ. Arzın etrafını çepeçevre kuşatan dağın adı.

Kâh: Köşk, kasır, yüksek bina. Tek oda, bir göz oda.

Kandehar: Afganistan'ın orta güney kesiminde, tarih boyunca stratejik önemini korumuş bir şehir.

Karun: Kur'an'da kendisinden gururlu, kibirli ve çok zengin olarak söz edilen ve bütün mal varlığı bir anda yok olan Hz. Musa zamanında yaşamış kişi.

Kâsid: Haberci

Kasr: Köşk, saray.

Kays: bkz. Mecnûn.

Kayser: Eski Roma ve Bizans

İmparatorlarının sanı. Hükümdar.

Kebg: Keklik.

Kebûter: Güvercin.

Kelb: Köpek.

Kelim: bkz. Hz. Musa.

Kenân: Vaat edilmiş ülke. Cennet.

Hazreti Yakup'un ülkesi, Filistin.

Kende: Çukur, hendek.

Kenîzek: Cârîye, kız.

Kerbela: Hz. Hüseyin'in şehit edildiği yer.

Kevser: Cennet'te bulunduğu inanılan kutsal ırmak, havuz veya çeşme.

Keyvân: Zuhâl (Satürn) gezegeni.

Kird-gâr: Allah.

Kirm: Kurt, böcek.

Kisra: Eski İran padişahlarına verilen unvan.

Kişver: İklim, memleket, ülke.

Kubbe: Yarım küre şeklinde yapılan bina damı.

Kûfe: Kızıl kum. Kızıl kumlu yer.

Kûh: Dağ.

Kûh-i girân: Çetin, aşılmaz dağ.

Külle: Dağ tepesi, doruk. Kule.

Kumri: Kumru, kuş.

Kuran-ı Kerim: son din İslam'ın kutsal kitabı.

Kûy: Köy, mahalle, işlek yol.

Kûze: Su testisi.

Külbe: Kulübe.

Künc: Köşe, bucak.

L

La'l: mücevher

Levh-i Mahfûz:

Leylâ: 1. Gece. 2. Saçları gece gibi simsiyah olan kadın. 3. Arabî ayların son gecesi. 4. Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin kadın kahramanı.

M

Mâhi: Balık.

Mâlik: Leylâ'nın babasının adı.

Mâr: Yılan.

Mağâre: Mağara.

Ma'mûre: Mamur olan yer, insan bulunan bayındır yer, şehir, kasaba.

Mecnûn: Çılgın, deli, divane. Çılgınca seven, tutkun. Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin erkek kahramanı.

Medine: Hz. Muhammad'ın kabrinin bulunduğu kutsal şehir.

Megâk: Çukur, mezar.

Meges: Sinek.

Mehdî: bkz. Hz. İsa.

Mekke: Kabe'nin bulunduğu kutsal şehir.

Menba': Kaynak, pınar.

Merv: Horasanda bir şehir.

Mezra': Ziraat olunacak, ekilecek tarla, yer.

Mihmân: Konuk, misafir.

Mikail: Dört büyük melekten biri.

Miraç: Yükselme, çıkma. Hz. Muhammet'in göğe yükselmesi.

Murg: Kuş.

Murtaza: bkz. Hz. Ali.

Mustafa: bkz. Hz. Muhammet.

Meşşata: gelini süsleyen kimse

Murtaza: Hz. Ali'nin lakabı.

Mülk-i Rûm: Anadolu.

Mürg: Kuş.

Müşteri: Bir yıldız ismi. Jüpiter.

Mûr: Karınca.

N

Necd: Suudi Arabistan'ın doğu mıntıkası.

Necd Dağı: Mecnûn'un yaşadığı dağın adı.

Nevfel: Mecnûn'a yardım etmek için Leylâ'nın kabilesiyle savaşan padişah.

Nil: Mısır'da bir nehir.

Nizâmi: (Nizâmi Gencevî) Leylâ ve Mecnûn hikâyesini ilk kez mesnevi tarzında yazan Fars şair.

Nukre: Külçe halinde gümüş.

Nücûm: Yıldızlar.

O

Ogrı: Hırsız.

P

Peleng: Panter.

Pervane: Geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek.

Peyk: Haber ve mektup götürüp getiren.

Pir: Mücevher karşılığında Leylâ'ya Mecnûn'u getiren kişi

Pir: aşk yolunda üstadır.

Put: Mecazi olarak güzel, Leylâ'nın vasılarından biri.

Pûser: Oğul, erkek çocuk.

R

Râg: Dağ eteği. Çayırılık, çimenlik.

Rakkâs: Oynayan, dans eden.

Rakib: Leylâ'nın kocası, İbni Selam'ın yerine kullanılmış.

Ravz: Bahçeler, ağaçlık, çimenlik yer.

Ravza: Ağacı, çayırı, çimeni bol olan yer, bahçe.

Receb: Hicri takvimin yedinci ayı.

Refref: Manevi bir binek.

Rîve: Dağa benzeyen tepe.

Riyâz: Bahçeler, ağaçlık, çimenlik yerler.

Rodos: Akdeniz'de bir ada.

Rûd: Irmak, çay.

Rûhu'llâh: Hz. İsa.

Rûm: Arap ilden başka ilden olan kimse. Anadolu.

Rûmî: Rum ülkesinden, Anadolu.

Rüstem: Kuvvet ve cesaretin timsali olarak bilinen meşhur İranlı kahraman.

S

Saba: gün doğusundan esen hoş ve latîf rüzgar.

Sahârî: Sahralar, kırlar, çöller.

Sahra: çöl, ova, kır.

Sâil: Dilenci.

Sakf: Tavan, çatı, dam.

Sâye-bân: Gölge. Büyük çadır.

Sayyad: Avcı.

Sebze-zâr: Yeşillik, çayırılık, çimenlik.

Selam: Bağdat'ta yaşayan yiğit, âşık tabiatlı bir gençtir.

Selâm-ı Bağdadi: Mecnûn'un arkadaşı.

Selîm-i Amiri: Mecnûn'un dayısı

Semek: Balık.

Semerkan: Özbekistan'ın güney kesiminde bir şehir. İpek yolunun önemli kavşaklarından birinde kurulan dünyanın en eski şehirlerinden biri.

Serîr: Taht. Yatacak yer.

Sıddîk (Hz. Ebubekir):

Sidre: Yedinci kat gökte ağaca benzetilen makam ismi.

Simurg (Zümrüdü Anka): Efsanevi bir kuştur. Doğu mitoloji ve efsanelerinde yer edinmiştir. Anka kuşu olarak da anıldığı olmuştur.

Sincâb: Sincap.

Sipah: Asker.

Sûfi: Tasavvuf ehli, sofu.

Sürfe: Sofra.

Süheyl: Yemen'den iyi görülen semanın güney tarafında bir yıldız.

Süreyya: Ülker (Pervin) yıldızı.

Süvar: Binici.

Ş

Şah (şeh): Padişah. Kays'ın ve Leylânın babası, Nevfel.

Şam: Suriye'nin en büyük şehri olup, aynı zamanda başkentidir.

Şark: Doğu.

Şayın: Şahin.

Şeb-çerağ: mücevher

Şeb-istân: Yatak odası.

Şikâr: Av, avlama, avlanan hayvan.

Şikâr-istân: Av yeri, avı çok olan yer.

Şîr:Aslan.

Şirin: Ferhâd ile Şirin hikayesinin kadın kahramanı.

T

Tasvîr: Resim, resmini yapma.

Tâife: Bölük, takım, kavim, kabile.

Tâk: Bina kemeri. Kubbe, kümbet.

Tâk-ı hadrâ: Gök, sema.

Tâs: Su kabı, tas.

Tâvûs: tavus kuşu.

Tebrîz: İran'ın kuzey batısındaki en büyük şehri, Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin merkezidir.

Tûba: Cennette bulunan ve kökü göklerde dalları aşağıda olan ağaç.

Tûr:

Türâb: Toprak.

Tûti: papağan cinsinden taklit yapan bir kuş.

U

Uçmag: Cennet.

Utarid: Merkür gezegeni.

Ü

Ümm: Anne.

Üştür: Deve.

V

Vâmık: Vamık u Azrâ hikâyesinin erkek kahramanı, seven, sevdalı.

Varka: Varaka ile Gülşah hikâyesinin erkek kahramanı.

Vatangâh: Yurt, vatan.

Vilâyet: İl.

Y

Yemm: Deniz.

Yenâbî': Kaynaklar, pınarlar, çeşmeler.

Yenbû': Kaynak, pınar, çeşme.

Yesrib: bkz. Medine.

Z

Zâğ: Karga.

Zen: Kadın.

Zeyd: Temiz fitratlı, hüner sahibi, fakir, aşk acısına aşına bir gençtir.

Zeyneb: Zeyd'in aşık olduğu kişi.

Zukâk: Sokak.

Zühâl: Satürn gezegeni.

Zühre: Çoban yıldızı. Sabah yıldızı.

Zü'l-celâl: Celâl, ululuk sahibi olan Allah.

Züleyhâ: Yusuf u Züleyha hikâyesinin kadın kahramanı, Yusuf peygamberin eşi.

Zülfekâr: Ucu iki kısma ayrılan Hz. Ali'nin meşhur kılıcı.

Zenbûr: Arı.

KAYNAKÇA

- AYGÜN, Zeynel Abidin, (1999), “Behiştî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)”, **Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi**, ix.417y, Adana.
- AKALIN, Nezir, (1994), “Nizâmiyi Gencevî’nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Leylî u Mecnûn Mesnevisinin Tahkiye Unsurları”, **Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi**, Erzurum.
- AKALIN vd., (2008), Şükrü Haluk, **Yazım Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 25. Baskı, Ankara.
- AKTAŞ, Şerif, (1991), **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- ALİYEV, Sabir, (1996), **Leylî vü Mecnûn’da Tanrı ve İnsan Sevgisi**, Fuzûlî Kitabı, İstanbul.
- ÇELİK, Bayram, (1998), “Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi ile Hamdullah Hamdi’nin Yusuf u Züleyha Mesnevisinde İnsan Psikolojisi”, **Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi**, 133 y, Adana.
- DEVELİOĞLU, Ferit,(1988), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DİLÇİN, Cem, (1983), **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Muhammet Nur, (2007), **Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn**, Metin, Düzyazıyaya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EMİL, Birol, (1998), **Türk Kültür ve Edebiyatında Şahsiyetler**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- FİNN, Robert P., (1984), **Türk Romanı, (İlk Dönem: 1872-1900)**, Tomris Uyar, (Çev.), Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- FORSTER, Edward Morgan, (1985), **Roman Sanatı**, Ünal Aytür, (Çev.), Adam Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.
- GENÇ, İlhan, (2005), **Leylâ ve Mecnûn’un İki Şairi: Fuzûlî ve Sezai Karakoç**, Şule Yayınları, İstanbul.

- KAHRAMAN, Mehmet, (2000), **Leylâ ve Mecnûn Romanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet, (1985), **Tip Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet, (1998), **Edebiyatımızın İçinden**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARAFİL, Zafer, (2009), “Fuzûlî’nin Türkçe Divanında İnsan Psikolojisi Unsurları”, **Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi**, Kütahya.
- KARAHAN, Abdülkadir, (1980), **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- KARAYAZI, Nurgül, (2007), “Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûn’unda Tasavvufi Kavram ve Unsurlar”, **Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi**, İstanbul.
- KESKİN, Fatıma, (2008), “On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevilerinde Tahkiye Unsurları”, **Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi**, Kütahya.
- KOÇAK, Ahmet, (2006), “Leylâ vü Mecnûn (Tebriizli Hakîrî) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkı Basım”, **Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi**, İstanbul.
- KÜTÜK, Rifat, (1995), “Celal-zade Sâlih Çelebi: Leylâ vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)”, **Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi**, VII,312y, Erzurum.
- KÜTÜK, Rifat, (2002), “Lârendeli Hamdi’nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (metin/inceleme ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)”, **Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi**, Erzurum.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1959), **Arap Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1998), **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MENGİ, Mine, (1994), **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ yayınları, Ankara.
- MERMER, Ahmet, vd., (2006), **Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MİYASOĞLU, Mustafa, (1998), **Roman Düşüncesi ve Türk Romanı**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

- , (1995), **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, MEB Yayınları, Ankara.
- NACİ, Muallim, (t.y.), **Istılahat-ı Edebiyye, Edebiyat Terimleri**, Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, (Ed.), Akabe Yayınları.
- ÖZGÜZEL, Mine, (1972), **Psikoloji ve Edebiyat**, Milliyet Sanat Dergisi, Sayı:479.
- PALA, İskender, (1990), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SOLAK, Arzu, (2003), “Leylâ vü Mecnûn (Dizin, İnceleme, Metin ve Tıpkı Basım)”, **Yüksek Lisans Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi**, İstanbul.
- ŞENOCAK, Ebru, (2000), “Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, **Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi**, Elazığ.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer, (2008), **Klasik Edebiyatımıza Psikanalitik Yaklaşım Denemeleri**, Edebiyat Otağı, Sayı:30, Mart 2008.
- TAHRALI, Mustafa, (1996), **Leylâ vü Mecnûn Üzerine, Fuzûlî Kitabı**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (t.y.), **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Mehmet, (2001), **Roman Sanatı I**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Mehmet, (1989), **Roman Sanatı ve Romanın Unsurları**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- TURİNAY, Necmettin, (1995), **Klasik Hikâye / Lirik Roman**, Yedi İklim Dergisi, Temmuz Sayısı, İstanbul.
- ÜLGER, Sibel, (2003), **Leylâ ve Mecnûn'da Hikâye Tekniği**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ÜNVER, İsmail, (1986), **Mesnevi, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, TDK Yayınları, Ankara.
- WELLEK, Rene ve Austin WARREN, (1983), **Edebiyat Biliminin Temelleri**, Uysal, Ahmet Edip, (Çev), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Birinci Baskı, Ankara.

DİZİN

- A**
Aşk, 2, 7, 8, 26, 34, 103, 131, 164, 167,
179, 183, 219
- B**
Bül-Hasan, 12, 13, 16, 46, 155, 159,
204
- C**
Celâlzâde Sâlih Çelebi, v, vii, x, xi, xiv,
1, 4, 35, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 53,
54, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 66, 67, 71,
76, 78, 80, 81, 89, 93, 95, 96, 106,
109, 114, 119, 127, 138, 139, 143,
149, 154, 157, 159, 169, 189, 190,
191, 192, 198, 199, 203, 204, 205,
208
- Ç**
Çöl, ix, 75, 96, 193, 210
- D**
Dâye, 159, 210
- E**
Edebiyat, 161, 164, 219, 220
Ez-nesim, 12, 13, 44, 140, 159, 203
- F**
Fassad, 31, 54, 159, 211
Fuzûlî, v, 1, 2, 3, 4, 18, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 61,
65, 66, 70, 71, 72, 73, 75, 83, 86, 87,
89, 90, 91, 94, 95, 96, 100, 103, 104,
108, 110, 116, 121, 122, 130, 135,
140, 146, 148, 151, 159, 164, 166,
167, 169, 170, 173, 181, 183, 189,
191, 192, 198, 199, 203, 204, 205,
206, 218, 219, 220
Fuzûlî, v, vi, vii, x, xi, xiv, 1, 2, 3, 4, 11,
18, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53,
54, 56, 58, 59, 61, 65, 66, 70, 71, 72,
73, 75, 83, 86, 87, 89, 90, 91, 94, 95,
96, 100, 103, 104, 108, 110, 116, 121,
122, 130, 135, 140, 146, 148, 151,
159, 164, 166, 167, 169, 170, 173,
181, 183, 189, 191, 192, 198, 199,
203, 204, 205, 206, 218, 219, 220
- H**
Hikâye, v, 142, 164, 220
- İ**
İbni Selâm, viii, ix, x, xiii, 14, 15, 20,
21, 22, 23, 28, 30, 33, 37, 49, 50, 53,
56, 80, 87, 95, 96, 109, 111, 115, 116,
117, 118, 119, 120, 129, 130, 133,
148, 150, 155, 159, 176, 177, 178,
180, 181, 183, 184, 186, 188, 190,
197, 203, 204
- K**
Kâsid, 159, 214
Kays, vii, viii, ix, xii, 9, 10, 12, 13, 18,
19, 25, 26, 27, 35, 36, 37, 39, 44, 45,
46, 47, 48, 83, 84, 96, 100, 102, 103,
106, 109, 111, 112, 145, 146, 148,
165, 167, 168, 169, 171, 173, 189,
203, 204, 209, 210, 214, 216
- L**
Lârendeli Hamdi, v, vi, vii, x, xi, xiv, 1,
3, 4, 11, 24, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
52, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 65, 67,
69, 75, 82, 83, 85, 86, 89, 91, 96, 104,
109, 111, 117, 123, 125, 135, 141,
148, 153, 156, 159, 168, 169, 180,
184, 189, 190, 191, 198, 199, 203,
204, 205, 219
Leylâ, 3, 4, v, vii, viii, ix, x, xi, xii, xiii,
1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,

15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47,
48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 70,
71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 96,
99, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 124, 125, 126,
127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 143,
145, 146, 147, 148, 149, 150, 152,
155, 156, 157, 159, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 172, 173,
175, 176, 177, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208, 209,
211, 212, 213, 215, 216, 218, 219,
220

M

Mâlik, 36, 37, 71, 119, 157, 158, 159,
204, 215
Mecnûn, 3, 4, v, vii, viii, x, xi, xii, xiii,
1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47,
48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 69, 70, 71,
73, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 99,
100, 103, 104, 106, 108, 109, 111,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 141, 143, 144,
145, 146, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 159, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170, 171, 172,
173, 174, 175, 177, 178, 179, 180,
181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 198, 199, 200, 202,

203, 204, 205, 206, 207, 208, 209,
211, 212, 214, 215, 216, 218, 219,
220

Mekân, 63, 64, 65

Mesnevi, v, vi, 7, 220

Meşşata, 159, 215

Metin halkası, 42, 43

N

Necd, x, 13, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
34, 35, 36, 37, 39, 46, 47, 52, 61, 65,
75, 88, 91, 92, 93, 96, 114, 119, 127,
139, 157, 158, 159, 189, 190, 205,
215

Nevfel, viii, x, xi, xiii, 20, 28, 29, 39,
49, 51, 52, 73, 91, 94, 96, 109, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
128, 157, 159, 193, 194, 195, 204,
205, 215, 216

Nofel, 15, 16, 120, 121, 155, 159

O

Olay örgüsü, 42, 43

P

Psikoloji, v, 162, 220

R

Rakip, xiii, 38, 120, 190

S

Sahra, 75, 76, 216

Ş

Şahıs kadrosu, 97, 98, 164

T

Tebrizli Hakîrî, v, vii, x, xi, xiv, 1, 4,
12, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 54,
56, 57, 58, 59, 61, 65, 67, 68, 71, 73,
74, 76, 77, 78, 82, 87, 88, 89, 90, 93,
95, 96, 99, 107, 109, 115, 120, 128,
140, 145, 151, 155, 159, 169, 189,
190, 191, 199, 203, 204, 205, 209,
211, 219

Z

Zeyd, viii, xi, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 23,
24, 33, 34, 50, 53, 54, 58, 59, 61, 74,

89, 91, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 159,
177, 184, 191, 205, 217
Zeyneb, viii, 22, 50, 135, 136, 205, 217